

«آثار اسلامیه و ملیه تدقیق انجمنی» طر فزیده ایکی آیده بر نشر ایدیلیر

ایکینچی جلد

اسلام مدینتیه و تورک حرثه عالم

ملی تبعا بر مجموعی

دین، اخلاق، حقوق، اقتصاد، لسانیات، بدینعیات، قیات، بنیه اجتماعی، تحقیقاتی

مدیر :

کوبه یلی زاده محمد فؤاد

استانبول دارالفنون «تورک ادبیاتی تاریخی» معلمی
«آثار اسلامیه و ملیه تدقیق انجمنی» کاتب عمومیمی

استانبول — مطبعه عامره

۱۳۳۱

ملی تہا بر مجموعی

جلد : ۲

ایلول — تشرین اول ۱۳۳۱

صافی : ۴

تورک ادیب تنہک منشائی [۱]

کوبیلی زاده محمد فواد

استانبول دارالفنون۔ «تورک ادبیاتی تاریخی» معلمی

ایہلک جمعیتلر دہ شعرك ناصل دوغوب نہ کی صفحہ لردن کچدیکی مسئلہ سی،
شعرك منشائی
اتنوغرافی و سوسیولوژی عالمی قدر تاریخ ادبیات متوغلر نی دہ اوزون
اوزادی یہ اشغالہ شایندر . تاریخ بشریتک شیمدی یہ قدر قید ایتدیکی اسکی ویکی مختلف
مدنی ملترک ادبیاتلریلہ اوغراشانلر ایچون ، ادبیاتک ابتدائی قوملر دہ کی شکل و ماہیتی
اوکرہ نمک ، کندی ساحۂ اختصاصلری اعتباریلہ فوق العادہ مفید اولابیہ جکی حالہ ،
ادبیات مورخلری بو خصوصہ حالہ غریب بر محافظہ کارلق کوسترمکدن واز کچمہ مکدہ درلر .
« دورقہایم » ک « دینی جیاتک ایہلک شکللری » عنوانی اثرندہ کی مهم بر مطالعہ سنی
موضوع اشتغالز اولان ادبی حیاتہ تطبیق ایدرک دیہ بیلیرزکہ ، ادبی جیاتک بویہ اک
اسکی واک ابتدائی شکللری تدقیق لزومنی حس ایتہ من ، موضوعک غرابت و خصوصیتدن
دکل ، اودرلو بر تدقیقک وجدان ادبی نک طبیعت و ماہیتی آکلاتمغہ ہر شیدن داہاجوق
مفید اولابیہ جکندن نشئت ایدیور ؛ چونکہ بو ، بشریتک دائمی و اساسی بر منظرہ سنی
کوزمیک اوکندہ یاشاہ جق ، و بوکون حالادبی وجدانمزدہ یاشایان بر جوق خصوصیتلرک
اصل و منشائی اولدجہ تنویر ایدہ جکدر [۲*] .

وجدان ادبی نک عمومی تکاملنی کوسترہ جک بر « علم اجتماع ادبی » نک تأسسنہ
انتظاراً ، شیمدی بورادہ « شعرك منشأ و تکاملی » حقدہ اتنوغرافی ، سوسیولوژی و ادبیات
عالمی طرفدن سرد ایدیان مختلف نظریہ لرک بر خلاصہ سنی یا بمقلہ اکفا ایدہ جکیز ؛
مقصدمن نظریات مجردہ اوزرندہ اوینامق دکل ، تورک ادبیاتنک منشائی لایقیہ تنویر
و ایضاح ایچون ادبیاتلرک مقایسہ لی تاریخندن چقان بر طاقم نتیجہ لری عمومی بر صورتدہ

[*] محرک «تورک ادبیاتی تاریخی» مدخل «عنوانی اثرینک دردست طبع اولان برنجی جلدندن مقتبس .

[**] Durkheim, Les formes élémentaires de la vie religieuse, P. 2

کوسترمکدر. بناءً علیه، مختلف فرضیه لر اوزرنده دورودراز توقف ایده رک اوزون تحلیل و تنقید لره کیریشمکدن احتراز ایده جگنر .

علی العموم صنایع نفیسه - وبالطبع، اونک اقسامندن اولان شعر - منشأ لر اعتباریه دین ایله چوق علاقه داردر : اویونلر. صنایع نفیسه نک باشلیجه شکلری دیندن دوغمش و اوزون مدت دینی برماهیت محافظه ایتشدنر . « دورقه ایم » ک اوزون اوزادی یه شرح و ایضاح ایتدیکی وجهله، بشریتک ذهنی فعالیت یی اواش یاواش دینی شکلردن غیردینی شکلره بکهرک دینی آیینلر غیردینی اویونلر ماهیتی آلیر ؛ و اعتقاداتی دوغوران فعالیت آثار صنعتی وجوده کتیریر. اساساً، دینک عناصری آراسنده، آرام بخش و بدیی عنصرک مهم برموقی وارددر؛ ابتدائی قوملرده برطاقم دینی تمثیلر موجوددرکه، یا لکن طرز اجرا لر اعتباریه دکل حتی غایه لر اعتباریه ده، تماشا اثرلرینی خاطر لایرلر. بونلر فائده غایه سنه تمامیه یا بانجی اولارق، انسانلری، مخیله لرینک داها فریح و فخور اجرای عمل ایده جکی باشقه برعالمه نقل ایچون، شأیت عالمندن اوزاقلاشدیرلر، اوکا بیکانه قیلارلر ؛ بوکبی مراثیم، اکثریاه شکل ظاهری اعتباریه ده برا کلنجهیه بکزر: حاضر ونک کولوب اکلندیکی آچیقه مشاهده ایدیه بیلیر. ایشته بونک ایچون، بویه برماهیت تمثیلی حائز آیینلره عمومی اکلنجه لر آراسنده بر حد تعیینی غایت مشکلدنر . صرف دینی اولدیی ایچون قادینلره یا بانجیلردن عاری اولارق مقدس بر محاده اجرا ایدیلن آیینلردن، قادینلره چو جو قورک و یا بانجیلرک قبول ایدیه دیکی و فقط هر یرده اجرا ایدیه بیلیمسی اعتباریه بر درجهیه قدر جسمانی عد ایدیه بیلن نیم دینی آیینلره، و آرق هیچ برماهیت دینه سی قالماش عمومی اکلنجه لره قدر، بوتون بواجتماعی تظاهرلرده بدیی برماهیت وارددر: عینی حس دینی ایله متحسس اولان معتقدلرک صیچرادیخی، دوندیکی، رقص ایتدیکی، باغیردیخی، ترنم ایله دیکی کورولورکه، بوتون بونلری بدیی. بر احتیاجک افاده سی عدا یتهمک ممکن دکلدر. اساساً، دینک ماهیتی حقنده اجرا ایدیلن تدقیقات میدان وضوحه قویمشدرکه، حیات یومیه نک طاقفرسا متاعیه یورولان فکری اکلنیره جک و دیکنه یرده جک اویون و صنعت کبی شیلره سربست بر ساحه براقق، دینک طبیعت اصلیه سنده موجوددر ؛ صنعتی، دین ایچون خارجی برزینت دکل، هر نه شکل و ماهیتده و هر نه درجه ده اولورسه اولسون، بوتون آیینلرده مندمج بر عنصر ضروری کبی تلقی ایتملی ؛ و هر دینده مطلقاً شعر اولدیی بیلیملی یز. مع مافیه بو خصوصده افراطه دوشمه ملی، دینی آیینلرک علی العاده اکلنجه لردن عبارت اولدیی نتیجه سنی چیقار مالمیدر. بر آیین دینی، اکلنجه دن عبارت بر حاله کلدیکی

وجدی بروطفه ایفا ایله مدیکی زمان، آرتق برآین کی تلقی ایدیه من. دینی سنبوللرک افاده ایتدکلی قوتلر، شائی قوتلردر؛ ودینی تأثیر، علی العاده بر اثر صفتک یابه جفی تأثیردن بوسبوتون باشقه برطرز و ماعیتده در. معنوی واراذک منتظم بر صورتده ایشله مه سی ایچون اوکا اولان احتیاج، مادی حیاتک ادامه سی ایچون غدارله اولان احتیاجدن دها قوتلر سزدکلدر؛ اجتماعی بر زمهره آنجاق اونکله وارلغنی انامه و تأیید ایدیه بیلیر. ایشته بوندن دولای، بر آیین علی العاده بر اویوندن آیرا بیلیر. یالکز، آینلرده غیرشائی و تخیلی عنصر قسم اساسی ی تشکیل ایتسه بیله، هر حالده، ایفا ایتدیکی رول اعتباریله، بوسبوتون ده شایان مسامحه دکلدر. وظیفه دینه سنی یان بر معتقد، کندیشی معنوی بر حضور ایچنده بولارق، یالکز اویوکسک منبع قوتدن آلدینی شوق و حرارتله دکل، عین زمانده دها آرمقید و دها فریح بر حیات کچیرمک احتیاجیله غیر قدسی بر حیاته آتیلیرکه، بوده دینک خصوصی جاذبه لرندن برینی تشکیل ایدر. هر هانکی بر درجه اهمیتده اولورسه اولسون، آیین دینلرک طبیعتیله «بایرام» فکری ویرمه سی، و «بایرام» لرک - منشای اعتباریله نه قدر غیر روحانی اولورسه اولسون - بر آیین دینی ماهیتی آلماسی ایشته بوندن دولاییدر؛ چونکه بایرام، فردلری بر برینه یاقلاشدیرمق، کتله لری حرکت کتیرمک صورتیله اجتماعی بر هیجان و حتی بعضاً بر جاذبه تولیدینه موفق اولورکه، بونکله حالت دینه آراسنده بر رابطه کورمه مک ممکن دکلدر. بوتون بوحالرده، انسان، مشغولیت لرندن آزاده ودائی دوشونجه لرندن اوزاق اولارق، هر زمانکی بئلکندن مجرد ایدر و کتله لرده داما عین تظاهرات کورولور: باغیرمه لر، ترنملر، موسیقی، شدید حرکتلر، رقصلر، اعصابی ایقاظ ایدرک منبهلر تحریری... بوکچی عمومی شئلکلرده اکثریا مبالغه لر، افراطلر، علی العاده قیدلری قیران و اونلرک فوقه چقان طاشقیناقلرده اولورکه، بوحال، دینی آینلرده ده عینی صورته کوزه خارپار. ایشته بز صنایع نفیسه نک منشایی، حسن بدیعینک تولد و انکشافی، وبالطبع شعرک ایلاک شکلنی اجتماعی حیاتک بوتظا هرلرند کوریورز [*].

صنایع نفیسه نک منشای حقنده تدقیقانه بولونان اجتماعیات عالمیله، «حسن بدیعی» نک تکون و تکاملنی آرایان روحیات متخصصلری، موسیقی نک، رقصک، شعرک دینی بر منشادن حقیقه رق اوزون مدت دینی بر ماهیت محافظه ایتدکاری ای ادعاده متحددرلر. «معلم ریو»، بشریتده حسن بدیعینک ایلاک صورت تکوتی تدقیق ایدرکن، قطعاً ادعا ایدیورکه، بو حسک

ایلك نشانه تظاهری اولان « رقص » شعر ایله موسیقینک ایلك رشیملرینی حاملدر؛ شعر ، رقصدن آیریلدقدن صوکرادها اوزون مدت موسیقی ایله علاقه وارتباطنی محافظه ایدر؛ ومطلقا بر بسته ایله یاخورد بر موسیقی آلتینک مرافقه تیله ترنم اولونور. بودورده کی شعرلر فلان ویا فلان شخصک دکل، بوتون اوقیله نك ویا سمیه نك مال مشترکیدر. فقط ، اجتماعی تقسیم عمل یاواش یاواش تأثیراتی کوستر مک باشلایجه ، « مغنی - شاعر » زمهرلری تشکله باشلارکه عمومی مدنیت تاریخنده کوردیکمز « آئه دلر » ، « راپزودلر » ، « ژونغلورلر » ، « مه نه سترل » لر ایشته بوزمره لر در [*].

ابتدای ظهورنده « افسانوی » بر رقصک جزؤ متمنی تشکیل ایدن ترنملر، اونلری بالبداهه انشاد ایدن کنیش خجیله لی نسللرله برابر، ماضینک مظلم کردابلرینه قاریشیدی ؛ یالکمز، اونلر میاننده عمومی برشی افاده ایدن بعضیلری ، آز چوق تخولاته اوغرامقله برابر، ذی حیات قالمشدی . زمانک تأثیری کله لر دن بر طاقنک معناسنی کیزله مش ، فقط او مجهول شیئی ، اومعمایی بوسوتون محواید مه مشدی. بسته نك آهنگ مؤثری سایه سنده او مجهولک افاده ایتدیکی حس حالا آ کلاسیلور، فقط بواسرارانکین ظلمت آلتنده غرب، الهی ، یوکسک بر ماهیت آلیوردی . « ودها » لرده ، « زنداودستا » ده ، رومالیتورژیلرنده مجهولک بوسحر آلود نفوذینه اپی تصادف ایدیله بیلیر. ادبیات تاریخیلرینک وبالخاصه تاریخ مدینتک تدقیقاتی اثبات ایتشدرکه « افسانوی شرقیلر » ابتدا بر ماهیت سحر بازانه بی حائر اولدقلری حالده ، بو حس دینی یاواش یاواش یوکسکله مشدر. خلاصه ، ادبی تکامل ، دینی موضوعلردن غیر دینی موضوعلره دوغرو بر جریان تعقیب ایدر [**].

مؤسس بر شکل اجتماعی به ، خطوط معینه بی حائر بر مدینته مالک اولان اسکی قوملرده : مصر لیلرده ، هند لیلرده ، یونان لیلرده ، آثوریلرده ، کلدانیلرده شعر و موسیقینک اولاناصل بر ماهیت دینه بی حائر اولدینی ارتق لایقیله آ کلاسیله مشدر. « هر برت سپه نسر » کوره ، ایلك جمعیلرده شعر، تولن و تولدیکی ایچون معبودلر صیراسنه ادخال ایدیلن اسکی ویکي رئیسارک مدایح اوصافیله باشلایور . مثلاً مصر حکمدارلرلر دن « برنجی سنه تی » و « ایکنجی زامزدهس » حقتده راهبلر طرفدن قصیده لر انشاد ایدیلشدی؛ کذلک ، اون سکننجی سلاله زماننده شعر تمامیه دینی برآین حالی آلمشدی : « اهرام فرعونک پیغمبری »

Ribot, La psychologie des sentiments, P. 342 [*]

Cornejo, Sociologie générale, Tome II, P. 280 [**]

نامنى آلان بر مأمور مخصوص موجود ایدی که، بونک وظیفهسى، ئولن حکمدارک تبجیل خاطرانی و حکمدارک تألیه ایدیلن تمثاله مدید بر خاطره تأمینى ایدی. عین حالى اسکی یوناندهده کوریورز: «امیروس» دن اول کلن یونان شاعرلىرى، غنعه یه اتباعاء، «موسیقی شناس - راهب - حکیم - پیغمبر» صفتلرینی ده حائز بولونیورلردی؛ اونلرک وجوده کتیردکلری شعرلر تماميله دینی ایدی. «امیروس» و «هزود» اوزون بردوره نك نهایتی ارانه ایدرلر، اونلردن اول «راهب - شاعر» النده کی دورت تللی ربایله معبودی تبجیل ایدرکن، مؤخرآ، بو موسیقی شناسلرک یرینه «راڭزودلر»، باشلری اکلایلرله مزین اولدیغی حالده داستانلری ربایسز انشاد ایدن آملر قائم اولمشدی؛ شعر برالهی حالندن چیقمش، محاربه لر، سرکدشتلر موضوع شعر اولمغه باشلامشدی. داهایکی زمانلره دوغروکله جک اولورساق، بو حالى بلکه داهوا واضح اولارق کوره بیلیرز؛ اسقاندینا یاده ایلك شاعرلر عین زمانده طیب ایدیلر؛ خسته لقلرک، کندیلرینه مخصوص نغمه لرک ترنیمه زائل اولایيله جکی اعتقادی بوتون مفکره لرده یرلشمشدی. طیب لکدن باشقا، شعرلریله ئولولرک خاطرده سنی احیا وظیفه سنی ده کورن شمال شاعرلىرى، یاواش یاواش، بولوندىقارى هیئت اجتماعیه نك مهم و ضرورى بر عضوی حالته کیوریورلردی؛ اک اوفاق بر رئیسک معیتده بیله متعدد شاعرلر موجود ایدی. یونانیلرده اولدیغی کبی «سه لیلر» ددهده «راهب - شاعر» لر واردی. اغلب اجتماعه کوره، بونلرک وظیفه سنی اسکی یونانستانده کی هم صنعتلرینک وظائفه مشاهدی. «استرابون»، «لوکه» کبی اسکی مؤلفلرک افاده سته نظرآ، الهیلر تنظیم ایدن داستانچیلر شاعر و موسیقی شناسدیلر؛ ترنم ایتدکلری شیلرک بسته و کفه سنی کندیلری تنظیم ایدرلردی. اساساً «الهی Hymne» کله سنک استعمااندن ده آکلاشیلرکه، «سه ل» راهب - شاعرلرینک ترنملری، برچوق نقاط نظرده، قدسی برماهیتی حائزدی؛ اورویاده «باغانیزم» یرینه خریستیانلق قائم اولدیغی زمان، عین حال ینه دوام ایتدی؛ اورویا تاریخ تکاملنک هر هانکی صحیفه سنی تدقیق ایدایرسه اید یاسین، «مه نه ستره ل» دینلن اودور شاعرلرینک خلق عننده برماهیت قدسی یی حائزکبی تلقی اولوندىغی، حتی اونلره خاص البسه نك بیله برلباس دینی شکل وهیئتی محافظه ایتدیکی کورولور. اودورک اک معروف «تروبادور» لری، هان کاملاً، مناسترلرده تکمیل انفا س ایدیورلردی. مع مافیه، خریستیانلغک تأثیری یاواش یاواش کندینی کوستردی؛ ئولن وتالیه ایدیلن رؤسانک خاطرده لری ترنم ایدیه مەدیکی جهتله، شاعرلر، منحصرآ رئیسک، حکمدارک مداپچله اشتغاله

باشلا دیلر آرتق «راهب» و «شاعر» آریلاشدی: راهب، مبدلرده، صلیب اوکنده بی بر الوهیتی تبجیل و صرف اونک الهلرینی ترنم ایدرکن، آرتق روحانی برصفتلری قالمایان شاعرلرده حکمدارلره قصیده لر انشاد و تقدیم ایدیورلردی؛ «فاتح کیوم» محاربه یه کیتدیکی زمان، ارکان معینی آراسنده مطلقا شاعرلرده بولوندیوریوردی [*].

«تکامل» حقه ده کی نقطه نظرینی اثبات ایچون «غیرمدنی» قوملرک دینی «اجداد» طایفه دن عبارت عد ایدهن [**] انکلیز فیلسوفنک بویوقار بیکی مطالعاتی، نظریه اعتباریه نه قدر تنقیدلره مروض قالیرسه قالسون، ذکر و تعداد ایتدیکی وقعه لر اعتباریه، شایان دقتدر؛ بز عین حال عرب ادبیاتنک باشلانغچنده ده کوریورز: ایلك عرب شاعرلری قبیله ایچنده روحانی بروظیفه یی حائز بولونیورلردی؛ اونلرک تنظیم ایتدکلری «هجا» لره عادتا قدسی برماهیت عطف ایدیلور، او «هجا» لره قبیله یه برطاقم ایسلکلر تأمین ایدیه جکی ویا دشمن قبیله لرک یامقی ایسته دکلری قنالق لره اوشعرك سحرلی نفوذیه ثمانت ایدیه جکی ظن اولونیوردی. بوضورتله، هر هانکی قبیله شاعرینک «هجا» سی او قبیله افرادی آراسنده درحال آغزندن آغزه یاییلیور، و او کافارشی، دشمن قبیله نك شاعری ده مقابل «هجالر» تنظیمه مجبور اولیوردی. اساساً، عمومی اعتقاده کوره، اسکی عرب شاعرلری منبع الهاملرینی «جن» لردن آلیرلردی؛ هر قبیله نك «رب خاص» ی اولان «جن»، شاعره، دشمن قبیله لر علیه نه هجالر سویله مه سی ایچون الهامانده بولونور و او هجانک مختلف چادیرلرده تکراری دشمنه فلاکت ویریردی؛ شاعر، سحره متعلق بوتون ایشلری بیلیر و «جن» طارقدن ملهم اولور برهاتف غیب دیگدی: قبیله نك بریردن باشقایره کوجه جکی زمان و مکانی، دشمنلره محاربه ایدیلوب ایدیه مه سی شاعر تبیین ایدره؛ و مجادله نك ختامنده شاعره ویریلن غنیمت حصه سی، اُک بویوک قهرمانلره ویریلن حصه دن آشانغی اولمازدی. چونکه اوده دشمنلره قارشى چارپیشان برقهرمان، شعر سلاویه اونلری قورقوتان برساحردی: بیلدیکی سحر سایه سنده بادیه لرک اک ضررلی، اک قورقونج جنلرینی اونلرک اوزرینه صالدریردی [***]. ایسته بوتون بوتفصیلات کوسته ریورکه، عربلرک اسکی اجتماعى تشکیلاتنده شاعرک وشعرك بویوک بر موقعی واردی؛ ازلره، «بیلیجی، طانیسجی» معنانه کلن

Spencer, Principes de Sociologie, Tome V, chap IV [*]

Ribot, La psychologie des sentiments, P. 320 [**]

Huart, La littérature arabe, P. 7-8 [***]

« شاعر » کله سنک اضافه سی بيله ، هیئت اجتماعیه ده کی دینی موقعلرینی کوستره مک اعتباریه پک معینداردر [*]. مستشرق « بروقهلمان » ده عرب ادبیاتنک ایلك صفحه لرندن بحث ایدهرکن ، شاعرلرک « هجا » لریه ، اکثریا قادینلر طرفندن تولولرک خاطره سنی احیا ایچون او قونان « مرثیه » لره بویوک برموقع آیری یور ، وبوتون ایلك شعرلرک موسیقی رقتیه انشاد ایدیلدیکنی سویایور [**].

تورکلرله عرقی قرابتلری اولان فینوالرک الاشکی ادبیاتی تدقیق ایدهرک اولورسه ق ، اونلرده ده هان عین حالی کورورز : شناهی ملی ادبیات اوزون مدت دین وسحر ایله شدتله علاقه داردر . « رونویا runoja » دینلن خلق شاعرلری ، « tietoejoe » دینلن « باقیچی » یعنی ساحرلر ، « satuniekka » نامی آلتنده کی حکایه جیلر ، عمومی شریقلر ،

[*] « شعر » کله سی حقنده « مترجم عاصم » شو معلوماتی وری یور : « ... برنسته بی خوشجه فهم ایدوب ذکا و ذهن وفطانتله مزایا ودقیقه سنه واروب ایجه ادراک ایله مک معناسه درکه علمدن اخص اولور ، بوندن طائیف ایله تعبیر اولنور . بصائرده مؤلفک بیانه کوره اصل شعر شینک فتحیه قیله موضوعدر ، آندن دقت وجهله اولان علم معناسی اخذ وتصرف ونیجه معناسی تفرع قیلندی . انتهى . ومنه قولهم لیت شعری فلانا ولفلان وعن فلان ماصنع ای لیتی شمرت ، یعنی ، تولایدی فلانک نه پایدینی بيله یدم » [قاموس ترجمه سی ، بولاق باصحه سی ، ج ۱ ، ص ۹۱۵] . « شعر » کله سی حقنده « لسان العرب » ک « کسائی » و « سیویه » دن تفلاً ویردیکی معلومات ده تمامیه قاموسی مؤیددر : « وفی الحدیث لیت شعری ماصنع فلان ای لیت علمی حاضرأ ومحیط بنا صنع فحفذ الخبر وهو کثیر فی کلامهم . . . » [لسان العرب ، ج ۲ ، ص ۷۷] . اسکی عرب حیاتنده شاعرک نه بویوک برموقعی اولدینی « جرجی زیدان » ده آکلاتیور : « زمان جاهلیته شعرأ عرض حامیلری ، وقایع وآثار حافظلری ، معلومات ناقللاری ایدیلر . بلکه عربلر کندیلرندن بویوک برشاعر یتشمه سنی ، بویوک برقوماندانک یتشمه سنه ترجیح ایددرلردی . بوجهتله برقیله ده برشاعر یتشدکه سائر قبائل او قبیله نك نزدینه کادرك بیان تهنیت ایددرلر ، ودو کونلرده یا پیلدینی کی یمکار پیشریلرک وقادینلر طولانوب عود چالاراق اظهار شادمانی اولولوردی ؛ بویوکلر کوچولر یکدیگرینی تبریک ایدهرلردی . چونکه اولیه برشاعره مالکیته ، عرضلرینی سائر شعرانک هومندن حمایه ، نسب وحسبلرینی وقایه ، قبیله غائد احوال ووقایع تخلیده وناملرینی اعلایه خدمت ایدهرککنه قانع ایدیلر . » [مدنیت اسلامیه تاریخی ترجمه سی ، ج ۳ ، ص ۴۹ - ۵۰] .

[**] 40 - 409 p. Brockelmann, Encyclopédie de l'Islam, مع مافی « بروقهلمان » ده ،

« قله مان هوآر » کبی ، اسکی عرب شاعرلرینک « دینی - سحر بازانه » وضعیتنی ، عرب ادبیاتنک دینی منشائی ، اجتماعیات نقطه نظرندن صریح وقطعی اولاراق کوستره میور ؛ وادی نوعلردن هانکی سنک مقدم هانکیلرینک مؤخر اولدینی ، شعرک موسیقی ورقص ایله درجه ارتباطنی واضح ترکیبی بر صورتده میدان قویامیور .

بویو تکرله مه لری ، ملی حکایه لرله ادبیاتی یاشاتیورلر ووجوده کتیردکاری اثرلر طبیعی « دینی - سحرکارانه » بر ماهیتی حائر بولونیوردی . حالبوکه ، اجتماعی تقسیم عملک دها ابتدائی صفحه لرنده ، بو اوچ وظیفه یی ده عین آدم کوریور ، یعنی شاعر عین زمانده « راهب - بویوچی - حکایه چی ، ایلخ ، کبی بر طاقم صفتلری ده نفسنده جمع اییدیوردی . اجتماعی تقسیم عمل درجه سنک یوکسه له سیله شاعر ، باقیچی و حکایه چی آیریلدینی زمان سیله ، اسکی دورلرک استطاله سی ، بقیه سی اولارق ، هپسند دینی بر ماهیت قالش و یایدق لری ایشلر هنوز قطعی صورتده آیریلما مشدی . قاتولیکلکک قتلاندیایه دخولدن صوکر ا بونلرک اجتماعی وظیفه لرینه هیچ خلل کله دی ؛ یالکمز ، اسکی اساطیری موضوعلردن بر قلمی قاتولیکلک رنکی آلدینی کبی ، اوملی موضوعلرک یاننده آیریجه یکی دینک کتیردیکی بر طاقم یکی موضوعلرده - فقط اسکی شکللر آلتنده - میدانه چیقدی [*].

تورکلرده ایلمک ابتدائی جمعیتلرده و مختلف ملتلرده شعرک منشأی وایلمک شکلاری **شعرلر و شاعرلر** حقتده ویردی کمز شوختصر و عمومی معلوماتی کوز اوکنده بولونیدر درق او اساسلر دائره سننده تورک ادبیاتنک ایلمک شکلکی حقتده - اله موجود وثیقه لر نسبتده - تدقیقاتده بولونه بیلیرز . تورکلر کبی ، تاریخک قید ایده میه چکی قدر اسکی زمانلردن بری ملت حیاتی یاشامش ، مختلف مدنیت دائره لرینه کیرمش ، لسانی یازمش بر قومک الک اسکی ادبیاتی حقتده ، ادبیاتلرک مقایسه لی تاریخندن چیقان عمومی اساسلره ویک نادر بعض وثیقه لره استناداً ترتیب ایتدی کمز و کتابمزک بوقسمنی تماماً تشریح و مدافعه سنه تخصیص ایله دی کمز فرضیه ، تورک ادبیاتنک ایلمک شکللرینی اولدقجه تنویر وایضاح ایتکده در . تورکلر آراسنده دها یازی شایع اوله دن موجود بولونان ملی - شفاهی ادبیات ، لسانک ایلمک تشککندن بری ذی حیات بولوندینی کبی ، یازی نک تعمیمدن صوکراده طبیعتله دوام ایتش ، و تورکلر مختلف مدنیت دائره لرینه کیردکاری زمان یته قوتله یاشایوب دور مشدر . آشاغیده ایضاح ایده ج کمز وجهله ، تورکلر اوزرنده الک قوتلی تأثیر اجرا ایتش اولان اسلامیتک دخول و تأسیسندن عصر لرحه صوکر ایله ، بتپرستک زمانندن قاله اسکی ادبی شکللره ویا اسکی موضوعلرک اسلامی برنک آلمش طرز لرینه تصادف اولونه بیلیر . بناء علیه ، ادبیاتمزک ایلمک شکللرینی آکلاتدق دن صوکر ا ، حیات

شرطلرینک چوق دیکشمش اولدینی مؤخر دورلردهده اسکی شکللرک نه کی استخالهله
اوغرادینی، یعنی، مختلف دورلرده کی ادبی مؤسسهلرمنک ماضیده کی کوکلرینی کوستره جکره.
اک اسکی تورک شاعرلری — طونغوزلرک «شامان»، موغول و بوریاتلرک «بو
Bo» ویا «بوکه Bugué»، یاقوتلرک «اویون Ouioun»، آلتای تورکلرینک «قاما»،
ساموئیلرک «تادیبهی tadibei»، فینوالرک «tietoeje» یعنی «باقیچی»، قیرغیزلرک
«باقی = باقی»، اوغوزلرک «اوزان» دیدکلری — «ساحر — شاعر» لردر [*].
«سحر بازلق، رقاصلق، موسیقی شناسلق، هکیملک، شاعرلک» کی بر چوق اوصافی
کندیلرنده جمع ایدن بو آدملرک، خلق آراسنده بویوک بر موقع واهیتلری واردی. مختلف
زمان و مکانلرده بونلره ویریان اهمیت درجهسی، قیافتلری، قوللاندقلری موسیقی آلتی
یادقلری ایشلرک شکلی، طبیعی تخالف ایدیور؛ فقط سواده کی معبودلره قربان تقدیم ایتک،
ئولونک روحنی یرک دینه کوندورهک، قنالقار، خسته لقار وئولوملرکی فنا جنلر طرفندن
کلن ایشلری منع ایتک، خسته لری تداوی ایلمک، بعض ئولولرک روحلرینی سایه یوللامق،
خاطره لرینی یاشاتمق کی مختلف وظیفه لر هپ اوکا عائددی. بوتون بو مختلف ایشلر ایچون
طبیعی مختلف آیینلر واردی: بونلرک بر قسمی اونوتولمقله یا خود تبدیل شکل ایتمکه برابر، بر قسمی
حالا قیرغیزلرده، آلتایلیرده، قازاقلرده یاشامقدهدر. «شامان» یا خود «باقی» بو آیینلرده
استغراق حالنه کلهرک بر طاقم شعرلر انشاد ایدر، واونلری کندی موسیقی آلتیه چالار.

[*] بو «ساحر — شاعر» لر حقنده اون دو قوزنجی عصر اتوغرافلرینک ویردکلری معلومات،
اونلرک عصرلرجه اولکی حال ووقعلرینی دخی پک اعلا تنویر وایضاح ایده بیایر. چونکه، عصرلرک
مروینه رغماً، مثلاً قیرغیزلرک، آلتایلرک اجتماعی حیاتلری حس اولنور درجهده دیکشمه مشدر؛
بناء علیه بز، بوتون عالملرک ترویج و قبول ایتدکلری اصوله اتباعاً، تاریخی وثیقهلری ده تاملیه نظر اعتباره
آلاراق، بو کونکی مشاهده لردن ماضی ایحایه چالیشدق. معلم «رادولف» تورکلرک اسکی اعتقادلرینی
بواصول ایله تدقیق ایتشد. «وامبهری» نک آتیده کی مطالعه سی ده بونقطة نزارمنی تأیید ایدیور:
«اورته آسیاده کی تورک قیله لری، بوکون بیله، قدیم بابالرینک اسکی اوروپا تاریخلرنده یازیلوب قالش
حیاتلرینی سورمکده درلر. اونلرک طبیعت و اخلاق، طرز معیشتلری، اجتماعی نظاملری حالا دوام ایدیور». «
شامانیلک» نام مبهی آلتنده طوبلانان مجموعه اعتقادات ایله شامانلر حقنده بالخاصه شوما خندلردن
معلومات آلدق: «شانت پی دولاسوسه سی: تاریخ ادیان. دو قنور بوقله ی طرفندن بالخاصه رادولفدن
اقتباساً یزیلان بحث»؛ «آنتروپولوژی لغتی: آندزه لوفه ور طرفندن یازیلان شامانیلک بحث»؛
«بویوک آنسیقلوپی دی: فرطرفندن یازیلان شامانیلک بحث»؛ «تاریخ ادیان مجموعه سی: شامانیلک
کله سنک استعمالی حقنده، وان کله نهب طرفندن یازیلان مقاله ۱۹۰۳»؛ و دها ساثر بعض آثار و مقالات.

بىستە ايله مترافق اولان وسحركار برماھىتى حائزعد ايدىلن بو كفتهلر، تورك شعرينك اسكى شكلنى تشكيل ايتكدهدر .

توركار مختلف دىنلر سالك اولدقلى زمان «باقسى - اوزان» لرك موقع و اھمىتلىرى، اجتماعى موقعلىرى، دىنى وظيفهلىرى طبعىيله تحول ايدىيوردى . توركلرك اسكى دىنلىرى و تشكيلات اجتماعىلىرى حقنده علمائى قطفى و صريح معلوماتىز اولماقلىه برابر، اخيراً «ضيا كوك آلپ بك» طرفندن ايضاح و مدافعه ايدىلن بر فرضيهنى قبول ايدرك اوكا كوره ايلك تورك «شاعر - ساحر» لرینك اجتماعى تشكيلاتدهكى موقعلىرى و وظيفهلىرىنك عصرلر ائناسندهكى تحولاتلىرىنى كوستره يايىز [*].

توركلرك اسكى دىنى منظومهسى و اوكار بو تشكيلاتنى، «بويوجىلك» ايله، «درتلى، بشلى، اون ايگىلى» تشكيلاتدر . «بويوجىلك»، برنوع «شامانىلك» دركه بر طرفندن «توتەمىزم» ايله؛ ديكر جهتدن ماددى سميه ايله علاقه داردر . يعنى توركلرده، اسكى بر زمانده، «بودون» «دوت اولوس» و همى اولوسده بر طاقم «صوپ» لره انقسام ايدرك «ماددى سميه» ماھىتى حائز اولان بو «صوپ» لىز «كىلا» اسمنده برر «ماددى توتەم» مالك بولونيوردى؛ بالاخره بو تشكيلات انحلال ايدرك - شىمدى ياقوتلرده اولدىغى كېنى - اولوسلرك مئمللرى اولارق درت بويوك شامان، صوبلرك مئملى اولارقده كوچوك شامانلر ظهور ايتمشدر . او زمانلرده درت اولوسك درت اونغونى واردي كه بوندن ده مشهور «اون ايگى حيوان» تلقىسى تولد ايتمشدى . «جھانكشاي جويى» ده مندرج «بوغوتكىن» افسانهسى ديدىكمز اويغور منقبهسى، بزه بودورى حكايه ايدىيور ديمكىدر [**]. «جامع التواريخ» ك وداھا - اثر منبىلرك آكلاتدىغى «اوغوز افسانهسى» نه

[*] ضيا كوك آلپ : اسكى توركلرده اجتماعى تشكيلات ؛ مىلى تېبىلىر مجموعهسى، ص ۳، ص

۳۸۵ - ۴۵۶ .

[**] اويغور منقبهسى كرك «جويى» طرفندن كرك چىن منبىلرنده هان هان بر برىنى متمم دینه چك برشكاده ضبط ايدىلشدر . «ادغار بلوشه» نك «مازده ئېرىم و توركار» عنوانلى مقاله سنى نذىبلا، افسانه نك هرايكى شكلنى ده كوسترمشك [ملى تېبىلىر، ص ۱، ص ۱۲۵-۱۶۱] . بوراده خلاصه آكلاتهلم : منبىنى قره قورومدن آلان سه لىغا و توغلا ايرماقلىرىنك برلشديكى قوملارچوده ايگى آغاچ واردي، بولرك آراسندن بر طاق چىقىدى و اوزرىنه نور ايندى . هر كىجه اورادن موسيقى سسلرى كلير و اوتوز آدىم چوره سىنده آيدىلىق كورونوردى . بو طاغدن نهايت بش چوجوق دوغدى ؛ لك كوچوكارى «بوغوتكىن» بويونجه اويغورلر طرفندن خان انتخاب ايدىلدى . تاكرى بوغوخانك خدمته اوچ قارغه كوندردى ؛ اولر هر يرده اولوب يتهنى كلوب آكلاتيورلردى .

کلنجہ ، بو ، تورکلر آراسنده یکی دینک ظہورنی کوستہ ریشورکہ ، بویکی دین «ایکیلی ، آلتیلی ، سکزلی ، یکریمی درتلی» تشکیلاتہ مربوط اولان «تورہ جیلک» در. تورہ جیلک «پدرشاهی» عائله اساسہ مستند اولوب بورادہ کی اونونلر «پدری توتہ ملر» ماہیتندہ در. فقط ، مادری تشکیلاتدہ بونک یانندہ بردوام اولدینی ایچون ، تورکلردہ پدرشاهی عائله ، اسکی رومالیردہ وبوکونکی چینیلردہ اولدینی کی تام شکانی آلامادی ؛ اسکی جرمنلردہ اولدینی کی «صوی» ایله «صوب» امتزاج ایتدی ؛ یعنی چوجوق ہم آنا ہم بابا طرفنی اقربا طایردی [*].

برکیجه آق صتالای و آق عصالی براختیار اوکارؤیادہ کوروندی ، اوکا فستیق یعنی شکلندہ بر جدا طاشی ویردی و «بونی صائدیکز قدر بوتون دنیاہ حاکم اولاجسکز» دیدی . بوغو خانہ اوتوزنجی بطندہ «یولون تکین» خائف اولدی . چینیلر اوندن قورقدقلری ایچون اوغلی «غالی تکین» ی بر پرنسلہ نشانلادیلر . بو ائشادہ حدوددن کیرہن چین سفیری بو حکومتک حاتی قردقروم جوارندہ کی «ایولی طاغ» ک وجودینہ باغلی اولدینی خبرآلدی ؛ و شرط ازدواج اولارق اونک چینیلرہ تسلینی ایتدی . عظیم بر آتشلہ بوجدا طاشندن طاشنی قیزدیردقندن صرکرا اوزرینہ سیرکہ دوکارک پارچالادیلر و پارچہ لری آرابہ لرلہ چینہ نقل ایتدیلر . فقط ، طاغ کینتکدن صوکرہ مملکتک قوشلری ، حیوانلری حرکتسز قالدیلر ؛ و بویوک فلاکتلرک کلدیکنی خبر ویرہن آجی فریادلر چیقاردیلر . یدی کون صرکرا حکمدار تولدی ؛ حیوانلر «کوچ ، کوچ» دیہہ باغیرہرق ایغورلرک بو اوغورسز یردن قاچہ لرلی اخطار ایتدیلر . بوسورتلہ ایغورلر یولہ چیقارق «بش بالق» ک بولوندینی رہ کلدیلر ، «کوچ» سسلری دوردینی ایچون اورادہ او طورہرق «بش بالق» ی تأسیس ایله دیلر . ضیا کونک آلپ بکہ کورہ «تائوئزمدہ سکز تقسیملی سما بولومندہ جدا طاشی ، بابا ، ضیا عمدہ سی ، آناچ یعنی اولدینی کی ، بشلی تقسیمدہدہ جنوبدہ قوش واردر ؛ ایغور منقبہ سنک اساسلری نظر اعتبارہ آلینہ جق اولورسہ ، بونلرک مراعات نظیر طریقہ برلشہ رک بومنقبہ ی میدانہ کتیر دکلری میدانہ چیقار . فینوا اساطیرندہدہ بومنقبہ نک عینی واردر : بویوک بر میشہ سحرلی بر پالاموت × دانه سندن دوغارق کوکی استیلا ایدہر ، صولرک پریسی اولان بر جوجہ طرفندن تخریب اولونان بومیشہ دنیا یی صارصہرق یقیایر . بونک انقاضنی طوبلایانلر سحرک اسرارینہ واقف اولورلر . «قالہ والا» نامندہ کی مشهور فین انسانہ سی قهرماننک سلاخی ، اوغوز قهرمانلرینک قوپوزی کی ، سحرلی برہارپدر ؛ و بودستانک باشلیجہ فقرہ سی سحرلی بر مادہ نک اغتنامیدر . ایغور انسانہ سندہدہ فندیقی آغاچندن موسیقی سسلری کلدیکی ، قاعلرک موسیقی ایله سحر یاپدقلری ، «غالی تکین» حکایہ سنی خاطرلانان مشهور «عاشق کرم» قصہ سندہ کرمک سازی اولدینی نظرہ آلتمالیدر [ملی تنبعلر ، صائی ۳ ، ص ۴۲۰ - ۴۲۲] .

[*] ابتدا «رشیدالدین» طرفندن «جامع التواریخ» دہ ذکر ایدیلش اولان اوغوز انسانہ سی ، خلاصہ شویلدردر : موغول خانی قاراخانک بر چوجوغنی اولدی ؛ چوجوق بر یاشنہ

« بویو جیلک » دینی حاکم اولدینی ائساده بویوک بر موقع دینی حاکم اولان « شاعر - روحانی » لر ، تورده جیلک ظهیر ایدنجه عادتاً بر « سحر باز » ماهیتی الدیلر ؛ واسکی دین « بویو » شکلنده یالکیز قادینلرله شامانلرک مشغله سی اولدی . مع مافیه « تائوسسه نیزم » دینین « خلق تائوئیزمی » چینلرک عملی حیاتلری اوزرنده ناصل اجرای تائیر ایدییورسه ، اسکی تورکرارده ده اولیه اولدی : هر حرکت معین زمان ومکانلرده ، معین شرطلر دائرده سنده یاییلیوردی ؛ « قام » لرک بوتون اندیشه لری ، هر حرکتک ایی ، مبارک کانجه موغول عادتق موجبجه قاراخان یلری کلنلری طوبلایدرق * اوغلده آد ویریکز « دیدی . فقط بردن بره چوچوق سوزه باشلایدرق » . بنم آدم اوغوز خسرودر « دیدی ؛ وطیبی اوکا بوآدی ویردیلر . « شهنامه جنکیزی » صاحبی بوخارقه بی شو صورتله آکلاشور :

بدینی که این کودک ارجند * شودنا کهان پادشای بلند
ندانم که نامش چه باید نهاد * که درخور دجسم اسم شاید نهاد
یکی ساله طفل آمد اندر سخن * که باید نهادن اوغوز نام من
چو مردم شنیدند گفتار اوی * تعجب نمودند از کار اوی
کز اینسان شکفتی بکیتی که دند * که یکساله فرزند گفت و شنید
قاراخان اوغوز کرد نام پسر *

[شمس کاشانی : حمیدیه کتبخاناسی ، لالا وقتی ، نومرو ۳۵۴] . داما کوچوکلکندن جری دین ابراهیمی قبول ایدندن « اوغوز » بویو نجه ، باباسی اوکالیکى عمجه سنک قیزلری بربری آرقاسنجه نکاح ایدیور ؛ فقط اوغوز اولری ایسته میهرک اوچنچى عمجه سنک قیزی آلیور . قاراخان بوايشک سینی آرایور ، بواوچنچى قیزلک دین ابراهیمی قبول ایتدیکنی ، اوغلنکده اسکیدن بری اودینه سالک اولدیغنی خبر آلارق اوغوزده قارشى مباربه آچيور . نهایت اوغوز غالب کلیور ، حکمدار اوليور ، برچوق یرلری ضبط ایدیور . اوغوزخان شامده بولنورکن بریسنک الله کیزلیجه برآلتون یای اوچ اوق ویردی . یای شرقه ، اوق غربه کونده ردی ؛ صوکر اوچ بویوک اوغلی کون ، آکی ، ییلدیزخانلری شرقه ؛ اوچ کوچوک اوغلی کوک ، طاغ ، دکرخانلری غربه اولامغه کونده ردی ؛ اولر اوق ایله یایلری بولوب کتیردیلر . نهایت حیاتنک ضوک زمانلرنده بویوک برطوی یابدی ، مکلف ضیافتلر ویردی ، هرکمه احسانلر ایتدی . اوغللارینه دیدی که : « سزک اوچ بویوککز آلتون یای بولوب کتیردیکز واونی پایلاشدیکز ، سز لرک اسمکز بوزوق اولسون » . اوچ اوق کتیردن اوچ کوچوک اوغلنده ده : « سزلردن اولان اولاده اوچ اوق دینسون . بزدن مقدم کچن قوملر یای پادشاه مقامنده بیلیرلر ، اوق ایلچی یرنده . چونکه یای اوق هانکی طرفه چکرسه اوق اورایه کیده ر . بن ثولدکن صوکر کون خان تختمه کچسون ؛ صوکر بوزوق نسلدن پادشاه اولسون . اوچ اوقلر صول اولوب اوردونک صول طرفنده اوتورسونلر » دیدی [جامع التواریخدن نقلاً شجره تورکیه وسائر بوتون اسلام منبعلری . احمد وفیق پاشانک شجره تورکی ترجمه سنه باقکز : ص ۱۸ - ۳۵] . بوافسانه نلک « تائوئیزم » ایله مناسبتنه دائر معلومات آلق ایچون ، ضیا کوک آلپ بکک مقاله سنه مراجعت ایدیکز [ملی تئبیلر ، ص ۳ ، ص ۴۱۱ - ۴۱۴] .

شرطلر داخلنده، حالا یاسایان تعبیریله « اشرف ساعتده » یاپیلماسی ایدی . عکسی تقدیرده ، فنا روحلرك ایشه قاریشمه سی قورقوسی واردی . اساساً توركلر « تاكری » یی و « تالی الهلر » دیمك اولان « ایدی » لری قورقونچ کورمیورلردی ؛ چونكه بونلردن هیچ شرصادر اولمازدی ؛ کندیلرندن شرصادر اولاجق روحلر ، « شامانلر » ه عائد اولان « یرسو » الهلری ایدی كه ، بونلر ، شامانلر وقادینلر كي ، طوبراغه وصول قوله منسوبدیلر . ایشته « قام » لر ، بوهرایکی دوردهده پك مهم برموقع اجتماعی به مالكدیلر ؛ ایلک « بویوجیلک » زماننده بوتون روحانی آینلرده بولونقلری كي ، « توره جیلک » دوردهندهده ، نیم دینی بر ماهیت آلان اسکی آینلرده ینه « دینی - سحر بازانه » برموقع اشغال ایدیورلردی : بو آینلرده ، طبیی بر طاقم بسته لرله مترافق دینی گفته لر ، یاخود سحر تکرله مه لری وجوده گلشسهده ، مع التأسف ، بودورلردن بزه هیچ بر اثر انتقال ایده مه مشدر . مختلف یرلرده کی توركلر مختلف زمانلرده « چین » ، « هند » ، « ایران » تأثیری آلتنده یاخود اسلام مدنیتك تحت نفوذنده قالدقلری زمانلرده بیله ، « باقسی - اوزان » لرك اجتماعی ماهیتلرینه وجهیتده کی قیمتلرینه خلل کله دی . هله ابتدائی وملی دینك محافظه ایدیلدیکی موقع وزمانلرده ، اونلرك نفوذی چوق و اسعدی : اوینورلر ، « بودیزم » ی قبول ایتهدن اول اوینور اولککسند « قام » لرك بویوک براهیتی واردی [*] ؛ فقط ، صوکرالری ، كرك بودیست اولان كرك اسلام اولان توركلر آراسنده بواهیت آزالدی ؛ اسکی « قام » لره علی العاده برشاعره ، برافسونچی به ، برباقچی به ویریلن اهمیتدن داها فضله قیمت عطف اولونمادی . حالبوكه ملی دینلرینی و اوینورلردن الدقلری عادتلری اوزون محافظه ایدهن « جنکیز » سلاله سنك سرایلرینه باقه حق اولورسه ق ، « قام » دیدیکمز بو « باقسی » لرك اوراده کی دینی - سیاسی موقعلرینی بوتون اهمیتله کوره بیلیرز : موغول سلاله سنك تاریخی یازان مسلمان مورخلره کوره ، « تیموچین » ه قورولتایده « جنکیز » عنواتی ویرهن « کوچه » ویا « بت تانکری » پك معروف ومعتبر بر بویوجیدی ؛ خلقك اعتقادینه کوره ، استقبالی بیلیر ، بوز آته بینه رك کوه چیقار ، قیشك اك شدتلی زمانلرنده قارلر ، بوزلر آراسنده آچ و چیلای دوروردی [**] .

[*] جهانکشی جونی ، لیدن طبیی ، ص ۴۳ - ۴۴

[**] میرخوند ، « تاریخ جهانکشی جونی » ایله « رشیدالدین » ك « جامع التواریخ » ی کی ایلک منبعلردن نقلاً بومسئله بی آکلاتبر : [... در آن بزم شخصی از معتبران مغول که اورابت ینگری می گفتند ، حاضر گشت ؛ و این بت ینگری دعوی آن میکرد که برخایای ضمیر و خفایای اسرار اطلاع دارم .]

جنگیزدن سوکرا تخته چقان موغول حکمدارلرینک تئوج مراسمنده، قاملرک، روحانی بروضیفه یی حائر اولارلق بولوندقلرینی کوریورز: «تیمورقآن» ک جلوسنده، قاملر «دیللری آری فقط کولکلری بر اولدینی حالده» اونک مظهر سعادت اولماسنه دعا آیتملردی [*]. «هووارت» ک، ینه «وصاف» دن تقلاً تصورایتدیکی «خایسان» ک جلوس مراسمی، قاملرک وظیفه واهمیتی داها صریح بر صورتده کوستریور: «خاندان خاقانی یه منسوب برنجی صنف شهزاده لردن دردی خاقانی بیاض برکچه قالچه اوزرینه اوطورته رقی باشلری اوزرینه قالد بردقلری صیراده، دیگر ایکی بویوک شهزاده ده اونی ایکی طرفدن طوتیوردی. بوصیراده یدنجی بر شهزاده یاقینلاشه رقی خاقانه شراب کاسه سنی تقدیم ایتدی؛ قاملر خاقانک عمر و عافیتی ایچون دعالر ایتدیلر. بواشاده آلتون سککلر وقوماشلر دولو آرابه لردن هدیه لر داغیتیلعه باشلادی. قاملر یکی خاقانی «کولوک خان» عنوانیه سلاملادیلر» [**].

اسلام مورخلریله اجنبی سیاحلرک ویردکلری معلومات، موغوللر زماننده قاملرک

وخداوند عز و علا بامن سخن میگوید؛ کاه کاه برسماوت مرا عروج واقع میشود؛ ومن از مقربان حضرتم. وعوام مغول را اعتقاد چنان بود که او بر اسب خنکی نشسته بر آسمان می رود؛ و گویند که او از سرما متضرر نکشتی؛ برهنه تن کرسنه شکم در میان برف و یخ نشستی؛ تا آن زمان که یخ از شدت حرارت هوا کداخته شدی و از سخونت آن بخارهای غلیظ نکیده شدی. در مقدمه ظفرنامه مذکور است که «بت» برهنه بگوئی بدی مسکنش* زسرما و کرما نخستی تنش. القصه بت تینگری در آن محفل پیش جنگیزخان که رعایت اورا تیموچین میگفتند؛ آمده؛ گفت: شخص سرخ رنگ بر تگاورخنک بر من ظاهر شد؛ فرمود که نزد پسر یسوکا بهادر برو و بگوئی که باید که بعد ازین ترا تیموچین نکویند بلکه بجینکیزخان خطاب کنند؛ و نیز گفت که بسمع او برسان که خدای جاوید میفرماید که اکثر ربع مسکون و عرصه هامون بتو و فرزندان تو ارزانی داشتم. و روایت آنکه بت تینگری در آن محفل با تیموچین گفت که خدای تعالی بامن فرموده که روی زمین را تیموچین و اولاد و اقرباء او داکم؛ اکنون من ترا جنگیزخان خواندم. «روضه الصفا؛ بومبای طبعی؛ ج ۵؛ ص ۲۰» []. موغول مورخی «سانانغ - سه ترهن» بوخصوصده بر قوش افسانه سی ذکر ایدر.

[*] تاریخ وصاف، بومبای طبعی؛ ج ۱، ص ۲۵

X — [**] Howorth, History of the Mongols. بودوردن اولنکی اسکی تورک حکمدارلرینک جلوس و تئوج مراسمنده قاملرک بر موقع دینسی اولدینی، و جنگیرسلاله سنه بوعادتک اوصورتله تورکلردن کچدیکی، بویوک براحمال ایله فرض اولونه بیلیر. اسلامیتی قبول ایدن تورک حکمدارلرینه کلنجه، اونلرکده کندی جلوسلرینی شیخلره و زاهدلره تقدیس ایتدیردکلرینی بیلورز که، بو، اسکی عنعنه نیک اسلامیه سندن باشقه برشی دکلدر. بالخاصه عثمانلی تاریخنک ایلاک صفحه لری بوخصوصده پک معنی داردر. مؤسسات حقوقیه من تاریخیه اوغراشانلر ایچون بومسثله هر حالده شایان تدقیق در.

بویوک برنفوده مالك اولدقلىنى اكلاتمقدهدر. بونلرك مختلف وظیفهلى واردي: «نجومه-سحر ایدرلر، كسوفلى خبر ویررلر، كونلرك خیرلى مى یوقسه شری مى اولاجنى اولدن-بیلدیرلردی. قاملر سرایده قوللانيله جق هرشیئى، حتى خاقانه ویریلن هدیهلى بیله، آتشله تمیزلرلردی. اساساً سرايه تقديم ایدیلن هدیهلرك بر قسمی اونلرك حصه سیدی؛ چو جوقلر دوغاركن طالعلری بیلدیزمك، انسان خسته ایكن اونى شفا یاب قيلمق ایچون هپ قاملر چاغیریلردی؛ بونلر، برینی محواتمك قصدنده بولوندىلرمی، كیش ویاكله جك فلاكتك یكانه مسیبي اولدیغنى سویله مهلى كفايت ایدهردی. بونلر طاووللاری چالوب جنلری دعوت ایدرلر و سرسمله شجیه قدرزكر ایلرلردی. قاملر انس و جندن حوادث و معلومات اولدقلىنى سویله بهرك بونلرك وحی اولدیغنى ادعا ایدرلردی» [*]. قاملرك بر قسمی وبالخاصه زمردنك ریشی منجمك ایله، زایچه لر ترتیبیه اشتغال ایدر، وهرشی ایچون هانكى زمانك داهای اوغورلى اولدیغنى آراردی: جنكیز، «اونك خان» له نه زمان محاربه ایتك لازم كلدیكنی منجملردن بالخاصه استفسار ایدرك اوکا كوره حركت ایتشدی [**]؛ مؤخرأ - بك اسكى زمانلردن بری كلن و بویوجیلك دورینك یادكارى اولان - بو عادت، موغول امپراطورلرینك یالكنز قاملردن دكل، مختلف دینلره منسوب آدمردن وحی اسلاملردن منجملر، باقیچیلر استخدام ایتهلرینی ایجاب ایتدی: «هولاكو» بغداده هجوم ایتك ایسته دیكى زمان، قاردهشی خاقان طرفندن مشاور صفتیه كندیسنه ترفیق ایدیلن «منجم حسام الدین» ده بوايشك نتیجه سنی صوردي؛ بومسلمان منجم فلان كون وساعته قدر سفرك وخیم برهزیمتله نتیجه نه جكنی سویلیهرك «هولاكو» نی واز كچیرمك ایسته دی؛ حالوكه كرك دیگر باقیسیر كرك حكمدارك معتمدی «خواجه نصیرطوسی» بویوك بر موفقیت تبشیر ایدیورلردی؛ «هولاكو» برای احتیاط

[*] هووات، موغوللر تاریخی، بشنچی باب. بردفقه «مكوقا آن» زماننده، ایلری كلن برنسطوری راهینك زوج سی قاملر طرفندن بویوجیلكه اتهام ایدیلررك اعدام اولونمشدی؛ دیگر بردفقه ده «منكو» لك یكى دوغان بر شهزاده سی، قاملر طرفندن اوزون مدت یاشایاجنی تأمین ایدلدىکی حالده، برقاق كون ظرفنده ئولدیكندن، قاملر بونی صریه نك سحر بازلفنه عطف ایدرك اونى اعدام ایتدیردیلر. قاملرك شایان خوف بر زمرة تشكيل ایتدكلىنى ونفوذلرینك درجه سنی «روبروكیس»

اوزون اوزون آكلتیور « Voyage de Rubrouck, traduit de l'original latin par

. Louis de Barker, p. 247 - 54

Bloch, La Grande encyclopédie. Tom 24, Art. Mongolie [**]

مسلمان منجمك تعین ایتدیكى زمانه قدر بکله دکن صوگرا ، هیچ بر مصیبت ظهور ایتدیكى کورنجه ، اوئی اعدام ایتدیردی [*]. موغولارک منجملره ویردکلى اهمیت او قدر بویوکدی که ، « هلاکو » ۶۶۱ ده « حلب » ی ضبط واهالینى قتل عام ایتدیكى صیراده ، « محی الدین المغربی » منجم اولدیغى ناصلسه آکلاته یلمش ، و بونک اوزینه درحال « مراغه » رصدخانه سنه ، « نصیرالدین طوسی » نك معینه اعزام قلمشدى [**]. « نصیرالدین طوسی » نك « زیج ایلخانی » ده ویردیكى معلوماته نظراً « بخشی : باقى » لر هر آیده اوچ کون باجاق یعنی پرهیز طوتارلر و بو ائشاده عبادت ایدر و معین یمکله رلردی [***]. « هووارت » ، هر سنه دو قوز مایسده موغوللرک بویوک بایرام پاندقلىنى ، و باقسىلرک بو آیینلرده بیاض صیغیرلر قربان ایتدکلىنى سوبیلور .

ایشته بوتون بو تفصیلات ، اسكى تورک « قام - باقى » لرینک ، اجتماعى تقسیم عمل نتیجه سنده ، یاواش یاواش ، داها محدود بر ساحده اجرای فعالیت ایله دکلرینى ؛ بویوک مرکز لرده شاعرلک ، باقیجیلغک ، افسونچیلغک ، منجملک ، روحانیلک یاواش یاواش آری شخصیتلرده تجلی و آری زمره لر تشکیل ایتدیكى آکلاتمقده در . بالخاصه اسلامیتک قوتله تقرر ایتدیكى مرکز لرده ، مشترک اسلام مدنیتک تمیلکار تأثیری آئنده

[*] هووارت : موغوللر تاریخی . تورکلرک اسكى منظومه دینه لری بقایاسنک بردوامندن عبارت اولان بو اعتقاد ، هرايشی اك اوغورلی زمانده یاغی اعتقادى ، اسلامیت دورنده ده بوتون قوتيله دوام ایشدر : نجوم ، سحر ، بویوک شیلر حقتده خلق ایچون برچوق شیلر یازیلش اولدینى کبی ، حالا بویوکون بيله خلق آراسنده - بالخاصه قادینلرده - بو اسكى اعتقادلر کمال قوتله یاشامقده در . مختلف تورک دولترینک تاریخلری تدقیق ایديله جک اولورسه ، حکمدار سربايرنده دائماً اشرف ساعات تعیینيله مشغول منجملره تصادف اولونه بیلیر . عثمانلرده ده صوک « نزیب » هنریمته قدر محاربه زمانى منجملر تعین ایدر دی . اوزون عصرلر ، احکام نجوم ایله اشتغال علنى ، حتی اك یوکسک اسلام عالملى آراسنده بيله حکمران اولمشدر ؛ اوقدرکه ، « صالح ذکى بك » تورک اعظم ریاضیونندن « قاضی زاده رومى » دن بحث ایدرکن : « شایان افتخاردرکه ، قاضی زاده نك ، زمانده پک زیاده رواج بولان احکام نجومه دائر هیچ بر اثرینه تصادف ایديله مش وموما الیه ریاضیات حقیقه دائره سنندن اصلاً آیریلماشدر » . قیدینى علاوه حاجت کوریور . [آثار باقیه ، ج ۱ ، ص ۱۹۰] . « اولوغ بك » کبی جیداً عالم و متدین بر ریاضی بيله احکام نجومه اینانمقدن بر درلو کندینى آلاماشدى . [عین اثر ، ص ۱۹۳] .

[**] آثار باقیه ، ج ۱ ، ص ۱۸۰

[***] زیج ایلخاندین نقلاً ، شریف الدین

علما ، متصوفلر ، شاعرلر ، باقیچیلر ، منجملر ، افسونچیلر ، موسیقی شناسلر بربرلرندن
تمامیله آیریلشلردی ؛ « باقی » لرك عصرلرجه اول تك باشلرینه ایفا ایتدکری وظیفه لر
داغیلش ، پارچالانمشدی : خسته لری هکیملر ویا افسونچیلر تداوی ایدیور ، موسیقی
آلاتی موسیقی شناسلر چالیور ، شعر وادبیات ایله اوغراشمق مدزسه لرده عرب وعجم
ادبیات وعلومنی اوکره نمش دانشمندلره ترتب ایدیور ، اسکی « باقی » لرك خلقك خلیه سنده
افسانوی بر شکل آلان کرامتلی آرتق متصوفلره اسناد اولونیوردی . شعر ناصل دینك
تأثیرندن قور تولمش وشاعر حکمدارک سراینده جسمانی برماهیت آلمشله ، موسیقی دن ده
آیریش ، حتی ، داها هجرتك بشنچی عصرنده ، عجم طرز نظمی یعنی عروض وزنی
ادبیاتمه کیرمهک باشلامشدی . آتیده کی مبختلرده تفصیلاً کوریه چکی وجهله ، بشنچی
عصرده مهم بر « اسلام - تورك » مرکز مدنی اولان « کاشغر » ده ، اجتماعی تقسیم عمل ،
طبیله افسونچینی ، شاعرله ساحری بربرندن تماماً آیراجق قدر یوکسشمشدی [*]

یابانچی مدنیتلرک تأثیرینه داها چوق معروض اولان واجتماعی کثافت اعتباریله تقسیم
عمله مساعد بولونان شهرلری ، بویوک مرکزلری بر افریق ، ابتدائی لکری محافظه ایتیش
کوچوک زمره لری نظراعتباره آلیسه ق ، تکامل ادبی مزك ایلك صفحه لری اونلر نزدنده
- بویوک بیله - داها قولای اوکره نه بیلیرز . مثلاً مسلمان اولان قیرغیزلرده ، یاخود
تورکمنلرده « باقی = باخشی » نك موقعی چوق مهمدر : « قوبوز » ی یاخود هر هانکی شکلده
برسازیلنده اولدینی حالده ، یکی موضوعلر اوزرینه بالده اده شعرلر تنظیم ، ویا ، اسکی باقیسیرک
خلق آراسنده شایع شعرلری انشاد ایدن بو آدملر ، - آناطولی و آذربایجان تورکلرنده کی
عاشقارکی - دینی بر موقع صاحب اولما مقله برابر ، باقیچیلق ، و اوافق مقیاسده سحر بازلقده
ایده لر ؛ بالخاصه قیش کیجه لری ، اسکی افسانه لردن بقیه قالان قهرمانلق حکایه لرینه ،
« باطور : بهادر » لر مناقبه ، « اوغوز خان » اسطوره سنه عائد شعرلر ترنم ایدر لر ؛

[*] « رادلوف » طرفندن نشر ایدیلن « قوداتقو بیلک » نسخه سی . بو اثرده « تابوچیلر » یعنی
مأمورلر ، « سوباشی » لر ، عسکرلر ، اکینجیلر ، تجاؤلر ، عالمز ، هکیملر ، افسونچیلر آیری بر
زمره حالده ذکر ایدیلرک ، اونلرک خصوصیتلری و حکمدارک هپسنه قارشى ناصل بر طرز حرکت
تعقیب ایتمه سی لازم کلدیکی آ کلاتیلور . اثرک محرری « یوسف خاص حاجب » حکیمه - الفک
ضمه سیله - « اتانچی » دیورکه ، « دیوان لغات الترک » ده ده « حکیم » مقابلی اولارق عین کله
قوللانیمشدر ؛ مع مافیه ، عین اثرده حکیم معناسنه برده « آتاساغون » کله سی ذکر
ایدیلور « ج ۱ ، ص ۸۱ » .

خلقه ماضیسی خاطر لاتان، اجداد ایله صوڪ نسللر اراسنده بر وسیله اتصال اولان بو اثرلردن باشقا، یومی حیاتك حادثه لری ده باقسیلره بر موضوع تشکیل ایده بیلیر: مثلاً تورکنلرده، چاپوللر باشلیجه شعر موضوعیدر؛ شعر ك حرارتلی و معروف وقعه لری یاشاتان جهتلی ترنم ایدیله جکه، خواننده نك سسی یو كسه لیر و دیكله یئرلر ك ذوق و هیجانی صوڪ حدی بولور [*]. خلق «شاعر - موسیقی شناس» لری حتی «حکایه جی» لری شد ایده - بیله جكمز بو باقسیلر ك بر قسمی درویشدر؛ اونلر ك اوزرندن عصرلر كچه ك، خاطره لری، دائماً بویویه رك و افسانوی بر شكل آلاق، متعاقب نسلره انتقال ایده ر: عثمانلی توركلری آراسنده آتی عصردن بری حالا یاشایان «یونس امره» ایله، اورتیه آسیاده و قیرغیزلر آراسنده سكر عصردن بری خاطره سی حرمتله صاقلانان «احمد یسوی»، صوكر اون اوچنجی عصرده توركلنلر آراسنده بویوك شهرت قازانان «مخدوم قولی»، اسلامیتدن اولكی اسكی تورك «راهب - شاعر» لرینك اسلامیلشمش برشكلندن باشقا برشی دكلدره كتابمرك دردنجی قسمنده تفصیلاً كوروله جکی وجهله، توركلر آراسنده اسلامیتدن صوكر اوجوده كلن تصوفی شعر، عوامی بر ماهیتده و طبعی اسكی «باقسی» رك ملی شعرلری شكل و طرزنده وجوده ككشدر. بو نقطه نظرندن، هر حالده بشنجی عصر هجریدن اعتباراً ملی وزن و خلق لسانیه متصوفانه شعرلر یازان «آنا» عنوانلی صوفیلری، اسكی «باقسی» رك دوامی عد ایتك هینچ بر وجهله یا كلیش صایلاماز.

«قام» یعنی «شامان» مقابلی اولان [*] و فینوالرك «tietoeice» كله سی كبی «باقجی»

[*] وقایع مشهوره بی نقل و حکایه ابتدکی آنفاً ذكر اولونان شعرلری آواز بند ایله تغنی، كیجه انجمنلرینك خصوصیه قیش كیجه لرینك كلبو بوك اكلهجه سیدر. بونلر ك خواننده لرینه «بخشی» تعبیر اولنوركه تغنی ایده ركن «دوتاره» اسمنده ایکی تللی بر نوع طنبور دخی چالارلر. اشعار مذكوره دن بعضلری حقیقه كوزل اولوب از جمله «مخدوم قولی» نام شخصك آثار شعریه سی ذكر و بیانه شایندر. شاعر مرقوم اكثر اشعارنده «یوموت» لرله «كوكلن» لر آراسنده كی قاوغالری ایکی قارده شك بر بریه اولان مجادله سی قیلندن عد ایدوب اظهار تأسف ایلر. بویه بر سلاله دن توره ین خاق طامارلرنده جریان ایده دن قانك بر اولدیغنه عدم رعایتله یكدیكرینك اولاد و عیال لرینی سی و استرقاق ایتكده اولدقزلندن شكایت ایده ر» [وامبه ری: ساخته درویشك آسیای وسطاده سیاحتی، وقت مطبعه سی ۱۲۹۵، ص ۳۵ - ۳۶].

[*] «قام» تورك لهجه لرنده شایع بر كله در. «دیوان لغات الترك» ده «كاهن» كله سیله تفسیر ایدیلیر. سلیمان افندی «جفتای لغتی» نده اونی «طیب، حكیم، دانشمند، فیلسوف» كله لرله

معنانه کلن «باقی» کله سنک مختلف زمانلرده کی معناسنی براز تدقیق ایده جک اولورسه ق، بواسکی تورک «شاعر» - «حرباز» لرینک هیئت اجتماعیه ده کی موقعلرینک مختلف عصرلرده نه کی تحوللره اوغرا دیغنی ده قسماً آکلامش اولورز:

«باقی» لر، اک اسکی دورلرده، موسیقی ایله سحر یاپان، شعرلر ترنم ایدهن؛ غائبدن خبر ویره، هکیمک ایدهن قاملردی: نته کیم بو کونکی قیرغیزلر، آلتایلیلر آراسنده ده پک آز فرقله بویه در. حالوکه صوکر، تورکلر آراسنده یکی دینلر یرلشدیکی ویازی تعمیم ایتدیکی زمان - بالخاصه اک اول مدنیلهشن اوغورلرده - «باقی» کله سی عرب وعجم تأثیری آلتنده «بخشی» شکلنی آلدی؛ ومختلف زمانلرده مختلف تورک شعبه لرلنده باشقه باشقه معنالرده قوللانیلمغه باشلادی: مثلاً پارسده کی «او یغور - چین» لغتچه سند و کله بی «صاحب، معلم» معنانه کوردیکمز کی، «پاوه دو قورته ی» ده اونی «فارسی بیلمه یین دیوان حکمداری کاتبی، جراح، جریحه»، طرزنده شرح و ایضاح ایدیور [*]؛ سامان اقدی عین کله یه «سازنده، مغنی، عاشق، مطرب، قوشو قچی» معنارینی، «وامبه ری» ایسه ینه بوکا یاقین اولارق، «مغنی، شاعر، موسیقی شناس، حکیم» معنارینی ویریور [**] روس مستشرق «بره زین» «خان یریلغری» عنوانلی اثرلنده «بخشی» کله سنک مختلف زمان ومکانلرده مختلف معنالرده قوللانیلدیغنی واضح صورتده کوسته ریور: [بخشی کله سی، ظن ایدرسه، تورک - موغول کله لرلنددر؛ بوکله، عالم، معلم ولاما معنارینی افاده ایدیور. چغتایچه ده «چروغا» قیرغیزلرده «باقی» = سامان طرزنده

ایضاح ایتدیکی کی «هکیمک ایتک» فیلسوف اولق «معنارینه» قاملامق «مصدرینی» ذکر ایدیور. «وامبه ری» نك ویردیکی معناده بوکا قریبدر: «قام = ساحر» «قاملامق = سحر یاقق» خسته بی شفایاب ایتک [Vambéry, cagataische Sprachstudien, P. 312]. پشته ده کی «چغتایچه - فارسی» «شناسی لغتی» نده «قام» کله سی «طیب وحکیم دانشمند» طرزنده ایضاح اولوندینی کی، «پاوه دو قورته ی» ک بوکله یه ویردیکی معناده بوندن فرقلی دکلد. «اوغوزلرده قاملر صول قوله یعنی اوچ اوقلره منسوب ایدیلر. بناء علیه اوچ اوقلر آراسنده «قام» تعبیری چوق مقدارده کوریورز: «کتاب دده قورقوت» ده بایندر خاتک کنیه سی «قامغان اوغلی» درکه، «قام خان اوغلی» اولق لازم کلیر. ینه اوچ اوقلر ایچنده «قام پوره» واردرکه «بامسی بیرک» ک باباسیدر. اوحالده «توره» تورکارک عسکری وسیاسی ماهیتی حائر مؤخر بر دینلری ایدی: «یوجیلاک» ایسه اسکی «توتهمیزم» ک بقیه سی اولق اوزره ارواحپرست وسحر و افسونلره قیمت ویره ن اسکی دینلریدر. [ضیا کوک آلپ، ملی تبعلر، صای ۳، ص ۴۵۳ - ۴۵۴].

[*] pavet de Courteille, Dictionnaire Turc-oriental. — ودمعراجنامه، ص ۲۲.

Vambéry, Cagataisch Sprachstudien, P. 244 [**]

برشى»، نوغايلىرىدە «بخشى» = موسىقى شناس، صنعتكار «معنالىرىنى افاده ايدىيور، بولگەنكە مختلف استعمال صورتلرىنى آكلامق ايچون «قاتر مەر» ك «موغوللار تارىخى» نە باقكر ص ۱۸۴ - ۱۹۸ . قىم خانلغندە «بخشى» كەسى كاتب معناسى مقيددر؛ بولگەنى «منكلى كراى» ك يارليغلارندە دخى كوروزز . قازان خانلغندە بولگە موجوددر؛ «قارامزىن» تارىخندە «يدنجى فصل، ص ۱۸۱» «بوزوقا بخشى» ديه مذ كورددر [*]. «باقى = بخشى» كەسنىك مدلول اعتباريله كوستردىكى تحالفلر، بولاسكى تورك «ساحر - شاعر» لرىنىك ياواش ياواش مختلف محيطلارده مختلف شكلز آملقله، «لامالوق» عالمك، كاتبلك، شاعرلك، ساحرلك، موسىقى شناسلق «كى مختلف ايشلاردن برىي ويا بر قاجنى يامقله برابر، بوتون بولرك عىن منشادن چىقدىغى كوسته رىيور. مثلاً دو قوزنجى عصر دن قالمش اولان اويغورجه اثرلرك مستسخلرى هپ «بخشى» صفتيله ملقيددرلرك «كاتب» مقامندەدر؛ چونكه اوزمان او «بخشى» لرك يتىشدكلرى وياشادقلىرى محيطلار تاميله اسلاملاشمىدى [**]. «نوائى» شعرلرنده، «بابر شاه» مشهور «بابر نامه» سنده بولگەنى كاتب معناسه قوللانمشلردر [***] كذلك مسلمان قىم خانلغندە - عىن سىلارلە - عىن مقامده

[*] بره زىن : خان يارليغلىرى «روسجه» . روس مستشرقلردن معلم «بارتولد» ده «بخشى» كەسى حقتندە شو معلوماتى ورييور : «بزاويغور كاتبلىرى تيمورلك ايله اولادىنىك سربايرلندە دخى بوليوروز . بولرك و برده يته اوسرايرلده بولونان چىنلى حجرلرك اسملىرى «بخشى» دركه ، بواسم ، على الاطلاق ، فارسى يازمق بيلمەين كاتبلره ورييلردى . غالباً بولر ، چغتاي خانلىرى زمانندە ، مسلمان حجرلردن زياته خانلره تقرب ايتىش بولونيورلردى ؛ ورسمى قيودات تارىخيه بولر واسطه سيله اجرا اولونيوردى » [معلم بارتولد ، موغول استىلاسى زمانندە توركستان ، روسجه ، ۱۹۰۰ - اترك مدخاندن] .

[**] مثلاً ، يكانە نسخەسى اوقسغوردده «بودليان» كىتبخانه سنده بولونان «بختيار نامه» ي . ۸۳۸ ده «منصور بخشى» اسمندە برى استىساخ ايتىشددر [تورى يوزدهف ، تورك دىلى يادكارلىرى ، مىلى تېلېر ، ص ۴] . «باوه دو قورتهى» طرفندن نشر ايدىلن «معراج نامه» ايله «تذكرة الاوليا» ي . ۸۴۰ ده هراندە «مالك بخشى» ، يته اويغورجه «مخزن الاسرار امير حيدر» ى ده «على شاه بخشى» . قوپه ايتىشلردر . يته اسكى اويغور متىلرلردن اباصوفيه كىتبخانه سنده بولونوب نجيب عاصم بك طرفندن حل ونشر ايدىلن «هبة الحقايق» ى ۸۸۴ ده استانبولده استىساخ ايدەن ده «شيخ زاده عبدالرزاق باخشى» در .

[***] «بابر نامه» ص ۱۳۳ «دن نقلاً» «باوه دو قورتهى» . پشته ده كى «شناسى لغتى» نده . «بخشى» كەسى «نويىندە» ديبر ، خوانندە ، جراح ، جراحيث «معنالىرىدە كوستريلشدر . عثمانلى توركلرى آراسندە «ياوز سلطان سليم» ك مصر سفرى حقتندە يازىلىش بك اسكى بردستانك ناظمى «بخشى» مخصلى برعاشقندر .

قوللانيلوردى. حالئوكه موغول ايمپراطورلنى زماننده، تورك وموغوللرك اسكى دىنى موقع اعتبارده اولدىنى ايچون، «باقسى = بخشى» كلهسى اوزمانه عائد اثرلرده - مثلا ۶۵۷ده تأسيس ايدىلن «مراغه» رصدخانه سنك محصول مساعيسى اولان «زىچ ايلخانى» ده - «شاعر، ساحر، باقىچى، اخ» مدلوللرىنى احتوا ايدىن اسكى معناسنده قوللانيلمشدر. طبقى بونك كې، سكرنجى عصرده يازيلان بعض عرب تاريخلىرى، «۷۱۲» ده تۇلن قىچاق حكمدارى «طقطاي خان» ك «بىرست اولوب بخشيلره پك زياده اعتقاد ايتدىكى» سويله يورلر ك، «بخشى» كلهسى بوراده، طبقى «زىچ ايلخانى» ده اولدىنى كې، اسكى مدلولى قصد ايدىلر ك قوللانيلمشدر [*]. ايشته «باقسى» لرك بو كونكى قيرغيز وقازاقلر آراسنده كى موقعلر ينه عائر اتنوگرافى معلوماتيله، ينه عين «بخشى» لرك مختلف زمان وساحه لرده كى موقع ووظيفه لر ينى كوسترهن تاريخى وثيقه لر دن استنباط ايتدىكمز تفصيلاتى بربريله مزىج ايدىلر ك اولور سهق، اك اسكى تورك «شاعر - ساحر - موسيقى شناس» لر ينىك بونلر اولدىنى، وتكامل اديمىز ك ايلك صفحه لر ينىك - عمومى خطلر اعتباريله - ديكر ملتلر دن مثلا فنلر دن، عربلر دن فرقىز بولوندىنى تظاهره ايدىر. اوغوزلر ك «باقسى» موقعنده واونكه مترادف اولارق قوللاندىلر «اوزان» كله سته كلنجه، [*] ياقوتلر ده كى

[*] ابن كثير؛ ابن الوردى وداها سائر عرب مورخلر دن نقل م. رمضى؛ تليفى الاخبار وتلفيح الآثار، ج ۱، ص ۵۰۰، اورنبورغ ۱۹۰۸

[**] سليان افندى «اوزان» و «اوزانچى» كله لرى حقنده شومعلوماتى وريپور: «اوزان: مانى طرزنده وزنسىز برنمه وترانه در كه قارا خان واغوز خان حكايه وداستانده سويلر ل. - اوزانچى: طاوول ودف چالارق اوزان يعنى مانى وشرقى اوقويان آدم» [لغت چغتاي]. پشته ده كى «چغتاي - فارسى» لغتلك ايصاحى ده بو طرزده در: «يك طور خوانندكى باشد درميان اتراك. در نقل اوغوز وقاراخان كويند». «باوه دو قورته» بونى ناصلسه ياكليش آكلابه رق «بونك ايجادى اوغوزخان وقاراخانه اسناد ايدىلر «ديوركه، اوزانك اوغوزخان وقاراخان وصفنده سويله نه سندن غلطدر. واميهر ينىك چغتاي لغتجه سنده بولونمايان بوكله حقنده سليان افندى ك ويردىكى تفصيلات، اوزانلر ك عنعنوى ماهيتنى بك اى كوستر مكدى در. «رادلوف» طرفندن نشر ايدىلن اوغوز حرفلر يله محرر براو غوز افسانه سنده ده «اولوغ تورك» آدىل اختيار بر «باقىچى» كور يورزكه، اوزانلر ك بوقدى سى ماهيت عنعنويه سنى بك اى ابراز ايدىور: «اوغوز خان طرفنده بياض صقاللى، قويو صاحلى، بك عقللى اختيار بر آدم واردى؛ بك اكلايشلى، بك اى دوشونور بر آدمدى. بر باقىچى اولان بو آدمك اسمى اولوغ تورك ايدى. بركون رويا سنده آلتون برياي واوچ كوهوش اوق كوردى. بو آلتون ياي طلوع شمسدن غروب شمسه قدر اوزانور وبواوچ اوق كيجه طرفنه اوچيوردى. اوياندىقن صوكرا رويا ده كوردى كنى اوغوزخانه بيلدىره ك ديدى كه: اى نيم خاقان! سكا معلوم اولاكه اى

« او یون = شامان » کله سنک عینی کی کورون بولکه ، بزم بوکون « عاشق » دیدیکمز خلق شاعر - موسیقی شناسلرینه ویریلن اسکی اسمدر ؛ سکزنجی عصر اورتیلرنده ویا دو قوزنجی عصرک ایلك سنه لرند یازیلدیغی لسانندن تخمین ایدیلن « کتاب دده قورقوت » [*] دن وداها سائر منبعلردن آکلاشیلورکه ، « اوزان » لر ابتدا بر ماهیت قدسیه یی و هیئت اجتماعی ده مهم بر موقعی حائز دیلر : اوزانلرک پیری عد اولونان « قورقوت آتا » ، افسانه یه کوره ، اسلام دینی آکلامق مقصدیه تورکستاندن جزیره العربیه ککش ، وحضرت ابوبکرله کوروشه رک دین اسلامی قبول ایله مش بویوک بر ولی ایدی ؛ « کتاب دده قورت » ده کی « دلی اوزان » حکایه سنی ده کوسته ریورکه ، « اوزان » ، عادتا غائبدن خبر ویرمن بر باقیچیدر . خاقان حضورنده ، آینلرده ، اله قوپوزنی آلارق موزون و آهنگدار بر

نیم پر نسیم ! مختلف اولسون . هر شیئی بزه جناب حق بخش ایتسون . طوبراق و تخمی اوبخش واحسان ایتسون . « اولوغ تورکک سوزلری اوغوزخانک خوشنه کیتدی ؛ و اونک رجا ایله اولان نصیحتی اسعاف ایتدی . الخ . » [Radloff, Das Kudatku Bilik, Tom 1. P. X-XI. 282-83] مستشرق « بارتولد » ، زمان و محل تحریری معلوم بولونماقله برابر « دوست ؛ دشمن » کی فارسی کله لری ده احتوا ایدن بویارچه نک اسلام تاثیر ائندن عاری اولدیغی سوبلیورکه ، بزده بومطالعده یز ؛ ایلك دفعه « رشیدالدین » طرفندن میدان قونولارق مؤخرأ بوتون اسلام مورخلری طرفندن نقل و تکرار ایدیلن « اوغوز افسانه سی » نه کلنجه ، اونده اسلام تأثیری پک آشکار بر صورتده کورولمکده در ؛ مع مافی بزاویغورمتندده کی « اولوغ تورک » ایله « رشیدالدین » ک فارسی متندده کی « ابرقیل آتا » یی عین مثال افسانوی عدا یتمکده ؛ و هرا یک سنکده برر « باقیچی ، اوزان » اولدیغی ادعا ایله مکده یز . غیر اسلامی تمثاله کی « اولوغ » صفتیه اسلامی شکله کی « آتا » صفتی ، بو « باقیچی » نک ماهیت قدسیه سنی صریح بر صورتده کوسترمکده در . « قورقوت آتا » بی ده عین مثال افسانوی نک باشقا بر شکلندن عبارت عد ایده یلیرز .

× [*] بیکانه نسخه سی « درسد » کتبخانه سندم بولونارق ، اورادن فوطوغرافی ایله آلدیریلش بر نسخه سی « آثار اسلامی و ملیه تدقیق انجمنی » کتبخانه سندم موجود اولان بومهم اثر ، اوغوزلرک اساطیری دوره لرینه عائد اون ایکی حکایه یی احتوا ایتدیکی انجون « اوغوزنامه » اسمیه شهرت یولشدر . عصر لرحه اول اناطولیده کی اوزانلر بو حکایه لری قوپوزلرله ترم ایده رلردی . ایشته بو کتاب ، موزون بر نثر ایله ترتیب ایدیلن او اساطیری حکایه لر دن بر قسمی محتویدر . معلم بارتولد ، « قورقوت آتا » نک ، اوغوزلرک اسکی مقری اولان سیر دریا کچار لرند و نور کن بوزقیرلرنده معروف بر « ولی ، حکیم ، اوزان » اولق اوزره تلقی ایدیلدیکی ؛ و مقدا آذربایجانده دربند جوار لرندده بو اوغوز افسانه لرک شایع اولدیغی سوبلیور [Barthold, Encyclopédie de l'Islam, Art. Gluzz] عثمانی مورخلرک ویردکبری معلوماته کوره ، عثمانیلرده اوغوز افسانه لرک اونجی عصر طرفنده حالا یاشادیغنه حکم ایده یلیرز .

نثر ایله ترتیب ایدلمش اساطیری حکایه لر ، قهرمانلق داستانلری ترنم ایده ر؛ یاخود خلق آراسنده قصه خوانلق ، باقیجیق ایلر . ساجوقیلرک اوردولرنده کوردیکمز اوزانلری ، آناتولیده کی توزک بکلرینک سرایلرنده دوقوزنجی عصر اورتیله رینه قدر کوریورز[*]. اوندن صوکرا کرک آذربایجانده ، کرک آناتولیده «عاشق» کله سی ، اسکی «اوزان» کله سی رینه قائم اولمش ؛ سرایلرده عجم مقلدی شاعرلر ، تکیه لرده متصوفلر ، قهوه لرده مداحلر ، قصه خوانلر ، عاشقلر اومختلف وظیفه لری کورمکه باشلامشدر .

آینلرده شعر ابتدائی صفحه لرنده شعرک دینی آینلره نه قدر علاقهدار اولدیغنی کوسترمشدک . اسکی تورك حیاتی تدقیق ایده جک اولورسوق ، باشلیجه «شیلان» ، «سغر» و «یوغ» آدرلیه اوچ بویوک آیین کوریورزکه ، شعرک وشاعرلرک بو آینلرده کی موقع واهمیتی پک زیاده شایان توضیحدر . بوايضاحی اطرافیه یاپه بیلمک ایچون اولا بو آینلر حقنده بر آز معلومات ویره لم :

«شیلان — شوله ن» اوغوز بویلرینک قربان ضیافتندن عبارتدر . دینک اک ابتدائی شکلرندن اک یوکسک شکلرینه قدر بوتون درجه لرنده کوزه چارپان بوقربانلرک اساسی ، معبودی ده ضیافته اشتراک ایتدیره ن بر تشارکدن باشقه برشی دکدر . فقط اوغوز بویلرینک شوله نلرنده باشقه قوملرک قربان ضیافتنده موجود اولمایان خصوصی برحال واردرکه ، اوده ، شوله نده هر بویه قربانک معین بر عضوینک ویره لیسیدر . بومعین ات پارچه لرینه «سوکوک» دیرلردی ، «جامع التواریخ» بوکافارسی لسانیه «اندام کوشت» دیورکه «بوی سوکوک» دیمکدر . بوسوکوکلرک عیننی «تائوئیزم» تشکیلاتنده ده کوریورز . شوله نده آلتی شهزاده دن اوچ بویوکلری یعنی آغالر صاغ قولی تشکیل پایدی رلر ؛ وبوزاوق نامنی آلیرلر .

[*] « . . . وبالجملة مولانا شیخی عصرینک سر آمدی وزمانک امیرالکلام مؤیدی ایدی . کرمان اوغلی نامنده کی حاکم روستایی که سخن جواهرینی سنک ومدر صانیدری ؛ مزبورک قصائد واشعارینی فهم ایتدوکنه بناء رعایتندن واستماعندن اوصانیدری . منقولدرکه روستائی اوزان نیدوکنی یلمز اوزانلردن بری کرمان اوغلنه کلش «اوزان» بم دولتو سلطام عقباتک خیر اولسون یدوکک بالله قایماق یوریدوکک چیر اولسون » گفته سنی اوقومش . میرخوش فهم که مزاجنه موافق اولان مضمون غریبی فهم ایتش ؛ اول خوارپاه بذل عطا قیلوب بر شهابا باغیشلامش : هنوز برخوشجه سوز ایشیتدم . فحوای واداسنی پسند ایتدم ؛ بزم شیخی هیچ بیلدیزن نه سویلر ؛ مدحز ایتک ایستر اما کویا که بزنی ذم ایلر ، دیمش » [کنه الاخبار ؛ ج ۵ ، ص ۱۹۱] .

اوچ کوجوکلر یعنی اینیلر صول قولی تشکیل ایدرلر ، و اوچ اوق تسمیه اولونورلر . یوقاریده تک باشنه خاقان اوتورور ؛ قارشیسینده کی موقعده خاتون اوتورور . داهای اوغوز خان افسانه سنده شوله نه تصادف ایدیورز : اوغوز خانک امریله مذهب بر او با انشا اولونه رق دوقوز یوز آت ایله دوقوز یوز قویون بوغازلاندی ؛ مشیندن یاییلان دوقوز حوضه عرق ، دوقسان حوضه قیمیز دولدورولدی . کون خان زماننده ینه عین صورتده عمومی بر ضیافت یاییلار قرق کون قرق کیجه عشرت ایدیلدی . « ابوالغازی » کی « سلجوقنامه » مؤلفده « جامع التواریخ » دن نقلاً بوضیافتی تصویر ایدیور : « اول طویده دوقوز یوز باش قیسراق دوقوز یوز باش صیغیر و دوقسان بیک باش ایرک قویون بوغازلا مشلردر . و تمامت خاتونلرینی و بکلرینی و چری باشلرین و بللو کشیلرین حاضر ایدوب درلو آشلر پیشیردیلر . و سوجی و قیز و قران فراوان کتیردیلر . شیلان دوشنوب ییوروب ایچروب جمله سین خوش کوروب خلقلری کیوردی ، بخشیشلر ایتدی » [*] .

« شیلان » ک مختلف زمانلرده ناصل و نه صورتده قورولدیغنی تاریحاً تدقیقه کیریشمهن اول ، مختلف چغتای لغتلرنده بولکه حقنده ویریلن معلوماتی ذکر ایدلم : « شیلان » « برهان قاطع » ده « کیلان » وزننده و « سلطانلرک ، وزیرلرک ساطی ، سفره سی » معناسنده کوسته ریلیور . « پاوه دوقورتی » بومعنادن فضله اولارق « عمومی ضیافت » معناسنیده

[*] ضیا کونک آلپ : اسکی تورکلرده اجتماعی تشکیلات « ملی تبعلر ؛ صای ۳ ، ص ۴۱۴ - ۴۱۷ » . « رادلوف » طرفندن نشر ایدیلن اویغورجه اوغوز افسانه سنده مختلف وسیله لرله شوله نلر ترتیب ایدیلدیکنی کوریورز . مثلاً چوققوری دوغدینی زمان « اوغوزخان بویوک طوی یاپدی ؛ اهالی به فرمان ایتدی ، کلدیلر . قورولتای قوردیلر . قرق یاتاق و قرق حاضرلاندی ؛ متعدد یمکر ؛ متعدد ات یمکری ... و ایچکی حاضرلادیلر ، ایچدیلر » . افسانه نک صوکنده ، اوغوز آلتی چوجوغنه بوزاق و اوچ اوق آدینی ویردیکی زمان ینه شوله ن کوریورز : « بونک اوزرینه اوغوز خان بویوک بر قورولتای قوردی . یولداشلری و خلقی دعوت ایتدی . بونلر قورولتایه کلدیلر . اوغوزخان یوکک بر طوپراق خانه ایچنده ... کوزهل ... صاغ طرفنه قرق قولاج اوزونلغنده براغاچ دیکدی . تپه سته آلتون بر طاق و طاق و غک آباغنه بیاض بر قویون ربط ایتدی . صول طرفنه قرق قولاج اوزونلغنده براغاچ دیکدی . و تپه سته کوموش بر طاق و طاق و آباغنه سیاه بر قویون ربط ایتدی . صاغ طرفنه بوز اوقلر اوطوریوردی ؛ صول طرفده اوچ اوقلر اوطوریوردی . بومنوال اوزره قرق کون قرق کیجه کچیره رک اکلندیلر . » [Radloff, Das Kudatku Bilik, Tom 1, P. X-XI] « کتاب دده قورقوت » دده هان ، هر حکایه ده ، حکمدارلر طرفندن مختلف وسیله لرله شوله نلر ترتیب ایدیلدیکنی ، بویوک طویلر یعنی دوکونلر یاییلدیغنی کوریورز .

ویرد کدن صوکرآ، « بابرنامه » ایله « شجره تورکی » دن مثالیر کتیره رک کله نک اوتجی واون برنجی عصرلرده کی معروفیتی کوسته ریور [*]. سلیمان افندی دها زیاده اوتجی عصر مأخذلردن التقاطاً یازدیغی لغتده بوکله یی « سلاطین وامرا ساطی و سفره سی ؛ اطعام عام ؛ عساکره طعام » طرزنده ایضاح ایتکله برابر « نوائی » نک خسه سندن « بیرکون آنینک بزیدای شیلان چاغی » شاهغه هم اشتی اولغان چاغی « مثالی کتیره رک کله نک دوقوزنجی عصرده کی استعمالی بیلدیریور. فی الحقیقه موغولر زماننده « جشن » کله سی [**] شیلان مقامنده دها فضله قوللانیلیرکن، سکرنجی و دوقوزنجی عصرلرده بالخاصه تیمور سلاله سنک تحت نفوذنده « شیلان » کله سی ده اولدجه تعمم ایتیش کوریور؛ او دورک فارسی شاعرلرینه قدر « شیلان » کله سی قوللانیلور: تیمور احفادندن « اسکندر میرزا بن عمر شیخ بهادر » ک ندیمی مشهور هنلویس « مولانا ابو اسحاق شیرازی » « دیوان اطعمه » عنوانی اثرینک مختلف یرلرنده بوعمومی ضیافتلردن فرط شوق ایله بحث ایتکده در [***]. آناتولی سلجوقیلرینک حکومتی زماننده آناتولیده ده قوللانیلمش

[*] بخش وپیش و دیوان و دستگاه و شیلان و مجلس پادشاهانه ایدی « بابرنامه »، ص ۲۷. آشی و شیلانی دایم ایشیک ته اوق تارتیلور ایدی « کذا »، ص ۱۱۷. ابوالغازیده آبرجه « ضیافت سالونی » مقامنده « شیلان خانه » کله سنه تصادف ایدیور « ص ۱۱۷ » [باوه دوقورته ی شرق تورکجه سی لغتی، ص ۳۸۱]. وامبه رینک چغتای لغتجه سنده بوکله موجود دکدر. اوغوز عنعنه لرینی احتوا ایدن « کتاب دده قورقوت » ده دائماً تکرر ایله یین بوکله یی « شولن » شکلنده کوریورزکه، بو طرز قرائت بزم شیوه خزه موافق در.

[**] اسلام مورخلری طرفندن یازیلان « جهانکشیای جوینی »، « تاریخ و صاف »، « ظفرنامه » واونلردن نقلاً « روضة الصفا »، « حبيب السیر » کبی، موغول تاریخنک الک اسکی مأخذلرنده تصادف ایدیلن بوکله حقنده مختلف چغتای لغتیرینک ویردکلی معلومات خلاصه شودر: « طوی، ضیافت، شولن ». هر حالده بزبوانیکی کله یی، « جشن » و « شولن » کله لرینی مترادف عد ایده بیلیرز. « برهان قاطع » مترجمی جیم مفتوحه باندده « سکون شینه دوکون ویمه وایچمه و ضیافت و دعوت و عیش و عشرت معناسنه در. وایرام و عید معناسنه کبر » [استانبول طبعی، ۲۶۹] دیدکدن صوکرآ مجوسلر عنندنه معروف « جشن تیرکان، جشن نیلوفر، الخ » کبی بزطاقم بایراملردن بحث ایدیور. « نظمی زاده » ده « شرح مشکلات و صاف » ندده بوکله یی « بزم یعنی مجلس و طوی وایرام عظیم معناسنه » دییه تعریف ایتکله برابر برده « لشکر جشن : جمیع چوق و عظیم عسکر، و دوکون و آلای عسکری » مرکب کله سی ذکر ایدیور [دارالفنون کتبخانه سی، نومرو ۲۸۸] [***] « زکینچ کینجد آمدارده در چرخ * در آنحالت که شیلان آفریدند » ص ۶۳؛ و « ای برسر شیلان ده رسته بتماچی * در خوان تو می بینم صد دنبه بزناچی » ص ۸۴ [دیوان اطعمه، استانبول طبعی]. تیموریلرده عمومی ضیافتلره « شیلان » مترادفی اولارق « آتش » ده دیندیکی وارد، مثلاً برتولونک یدنجی کونده بایلان ضیافته « هفته آشی » نامی وریلوردی [روضه الصفا، ج ۷، ص ۹۲].

اولان بو کله نك ، دیگر سلجوقی حکومه تلی ساحتیه سنده عصر لرجه بر حیات قالدینی ، حتی خوار زمینلره اتا بکلرده . وداها سائر اوراق تورک حکومتلر نده ده قوللانیلیدی قوتله ظن اولونه بیلیر .

داها افسانه لرده موجودیتی کوردیکمز دینی ماهیتی حائر ومعین قاعده لره تابع شیلانلری آناتولی سلجوقیلر نده کوریورز : سلطان ، صباح نمازینی امام شافعی مذهبی اوزره قیلدقدن صوکر « سلاملق صفه سنه چیقوب اوطوروردی . وسلطانی قوشلق وقته دکین مفتی وقاضی حضورنده کنیدی حکم ایدوب مظلوملره داد ویریدی . شرعی و دیوانی ایشلری کنیدی کوروردی . شرع ایشنی اهل شرع مشورتیه فیصله بیتیریدی . و دیوانیه کنیدی جواب ویریدی . آدن صوکر احوال و شیلان دوکلوردی ؛ بر صدر کنیدی اوکنده وایکی طرفده ایکی قولده سباط و دستار خوانلر دوشه نیردی . عالم و سیدلر مفتی وقاضی واولو شهزاده لر کنیدی بیله بیرلیدی . قالان بکلر اولولر ایکی قولده مرتبه لی مرتبه سنجه سباطه اوطورورلایدی . خاصه سوکوش و سوککمه و بریاندن اوغوز رسمنجه هر خانک و ملکک سوککن قورلیدی . شیلان ینوب قالدقدن صوکر که چاووشلر دعا و آلقیدن ایدوب کیده لرلیدی ، کنیدی خلوتسرای و حرمنه کیروب وزرا و صاحب دیوان و یازمچیلر اموال ضبطنه و احکام دفاتر حسابنه مشغول اولورلیدی » [*] . عثمانیلر ده کی دیوان هایون تشکیلاتی ده تمامیه سلجوقیلر دن آلمشدر : دیوانده ابتدا پادشاهلر بولونورکن فاتح زماننده پادشاهلر یرینه وزیر اعظم لر قائم اولمشدی : صباحلین دیوان ایشلری بیتدکن صوکر بر سفره صدر اعظم ایچون ، صاغنده بر سفره قبه وزیرلری ایچون ، صولنده بر سفره قاضی عسکرلر ایچون قورولوردی . تاریخلر مزده و بالخاصه قانوننامه لر مزده بوتون تفرعاتیه تصویر اولونان بو دیوان تشکیلاتی ، اسکی اوغوز توره سنک دینی بر ماهیتی حائر « شیلان » لرندن چیقمش عد ایتک ضروریدر [*] .

[*] هوتسا ، سلجوقی تاریخنه عائد متلر دن اوچنجی جلد : مختصر سلجوقنامه ابن بیی ترجمه سی « ص ۲۱۴-۲۱۵ » . اوغوز افسانه سنده و سلجوقی تشکیلاتنده کوردیکمز بوصاغ وصول مسئله سنی داها « کول تکین » کتابه لر نده کوریورز : برنجی کتابه ، جنوب جبهه سی Thomsen, Inscription: de l'orkhon, p. 115 . « کتاب دده قورقوت » ده بوصاغ وصول قول مسئله لرینی هان هر حکایه ده کوریورز . مثلاً « دلی اوزان » حکایه سنده تصویر ایدیلن بر شولنده تشریفات قاعده سی شو صورتله در : « صاغده صاغ بکار ، صولده صول بکار ، اشیکده ایناقلر ، تحت دیننده خاص بکار » .

[**] « وجتاب شریف ایله کیمسته طعام نك قانونم دکلد ، مکر اهل عیال دن اوله . اجداد

داها اوغوز افسانه سنده موجوديتنى كوردىكمن بو «شيلان» آينى، سلچوقى حياتنده يالكىز ديوان تشكىلاتى وجوده كىترمكه قالماشى؛ بر چوق و سيله لرله حكمدار ك عمومى ضياقتلر و يرمه سى و بو ضياقتلر ك آز چوق بدىعى بر ماهيتى خاىر اولماسى ده غنغه حكمنه كىرمشدى. بر آز آشاغى ده تفصىلا كوستره جكمز «يوغ = عمومى ماتم» و «سغىر = عمومى او» آينلرندن صوكر، ياخود جلوسلرى، قورولتايلىرى متعاقب مطلقا «شيلان» ترتيب ايدىلىردى. مثلاً سلچوقى حكمدارى «علاءالدين كىقاد» قونيه يه كىره رك اجدادى تخته اوطوردقندن صوكر، شىخى اصوله اتباعا، عمومى برضاقت ترتيبى يعنى بر «شيلان» قورولمه سنى امر ايتشدى: «چىنى آلتون صىنلر و تپسىلر ايجنده الوان نىم دانه و مزعفر و قليات و بورانيات و مأمونيه و حلوات اخلاق اهل عرفان كى ممسك و معطر و يخنلر و سگولمه لر و بريانلر و طاووق و كوه رجىن و بىلدىر جىن سوكمه لرى صدره وايكى قوله اوغوز رسمنجه باشدن باشه دوشنوب مزىن و مرتب اولدى. و كاسات قىز و قران و ممسك و معطر شربتلىر اوغوزك رسم واركافى اوزره ايجىلدى... خوان كوترلدىكدن صوكر ا بزم خسروانى قويوب آلتون و كوموش اوانى و مرصع كوكبلى اقداح و باديه و مزىن وچ مشبه لرى آراسته اولونوب اقداح افراح دايرو سائر اولدى؛ و استاد مطربلر امر د خوش آواز ساكر دلر يله كه آنلر ك

عظام و زراسيله يرلرشمش، بن رفق ايتشمدر» [تارىخ عثمانى انجمنى مجموعه سنه علاوه نشر ايدىلن قانوننامه آل عثمان، ص ۲۷]، و «توقيعى قانوننامه سى، مى تىبلر، صاى ۳، ص ۵۰۹». خصوصه داها فضله تفصىلات ايشون «نتايج الوقوعات» ايله «هامهر» ده مراجعت ايدىكمن. معافيه سنت و وليمه كى مناسبتلرله ترتيب ايدىلن دوكونلرده پادشاهلر شىلانده بولونرلدى: «فاىح سلطان محمد» اوغولارى «بايزىدخان» ايله «مصطفى جلى» نك سنت دوكونتى پايدىغى زمان نالذات ضياقتنده بولونمىشدى. [عاشق پاشا زاده تارىخى، ص ۱۲۸] و [تارىخ ابوالفتح: طورسون بك، ص ۷۵-۸۲؛ تارىخ عثمانى انجمنى مجموعه سى علاوه سى]. سلچوقىلر ك و عثمانلىلر ك تشكىلاتنده شىلانك اهميتنى كوستره ن شىلردن برى ده «چاشنىكىلر ك» ك سلچوقىلر زماننده ده، عثمانلىلر دورنده ده وظائف عامه دن عد ايدىله سىدر: «مختصر سلچوقنامه ابن بىي» ده و توقيعى قانوننامه سنده تصريح ايدىلدىكى وجهه، چاشنىكىلر ك وظيفه سى شىلانده خدمت ايتكدن؛ سلچوقىلر زماننده «چاشنىكىلر ك» ك آيرىجه بويوك بر ربه شكندده بكار بىكلره، اردو قوماندانلر نه و برىلدىكى ده كورسورز. فاىح قانوننامه سنده چاشنىكىر باشلىق تشرىفات اعتباريله چاقىر جى باشلىقندن صوكر اكلئوردى [قانوننامه آل عثمان، ص ۱۲]. «عاشق پاشا زاده تارىخى» نده، كرميان اوغلنك قىزى «سلطان خاتون» ك «بىلدىرم بايزىد» ده تزويچندن بحث ايدىلىر كن، كرميان بىكلىكندده دى چاشنىكىر باشلىقك مهم بر ربه اولارق موجود بولوندىغى كورسورز [عاشق پاشا زاده تارىخى، ص ۵۸-۵۹]. تىيورلرده بومقامده «تواخى» لرله «خوانسالار» لر تصادف ايتكندىز [ظفرنامه و روضه الصفايه مراجعت].

لطیف الحان ونغماتی عاشق‌لرک احزان وقایغولری رختلرینی سلوت کشورینه نقل ایتدیروب
ترحلر فرجه مبدل اولوردی ...» [*]. موسیقی و شعرک مرافقیته کچیریلن بو مشترک
بدیعی حیات، تورکلرک «دی-بدیعی» بر ماهیتی حائز اسکی «شیلان» لرینک بقیه سیدرکه،
اونی، اسکی تورک غننه لرینی قبول ایتیش اولان «جنکیز» سلاسه سنک ایلک زمانلرنده «جشن»
نامی آلتنده، بر حیات کورمکده یز. مثلاً «جنکیز خان» ویا چو جوقلرینک مختلف
وسیله لرله، بعضی قوزولتایلرک طویلانه سی سببیه یا خود بعضی چو جوقلرینک ویا طورونلرینک
ایلک دفعه اولانه لری، سفیر قبولی کی مناسبلرله «جشن» لر ترتیب ایتدکلرینی بیلوروز [**].
کذلک «اوکتای قان» ده باباسنک وفاتی اوزرینه طویلانان قوزولتایده مقام سلطنته انتخاب
وقاملرک تنسیبله اوغورلی برکونده بومراسم اجرا اولوندقدن صوکر اوچ کون بویوک
بر ضیافت ترتیب ایتشدی [***]. جشنلرده آلتون قدح لرله ایچکی داغیتیلر واونلرک
محافظلرینه «طرقاق» اسمی ویریلیردی [****]. بوعمو می ضیافتلری تیمور سلطنتده ده
مختلف وسیله لرله کوربیوروز: «ابن عربشاه» ک ده رین بروجده متفرانه ایله بحث ایتدیکی

[*] مختصر سلجوقنامه ابن بیی «ص ۲۰۷-۲۰۸».

[**] روضة الصفا، بومبای طبعی «ج ۵، ص ۵۰».

[***] جهانکشی جویی، لیدن طبعی «ص ۱۴۹-۱۴۸»؛ واوندن نقلاً «روضه الصفا»،
بومبای طبعی، ج ۵، ص ۵۴-۵۵. «شهاب الدین احمد ابن محمد ابن عربشاه»، «فاکله الخلفا
ومفاکله الظرفا» عنوانی اثرنده، قوزولتایک ناصل خاقان انتخاب ایتدیکنی وخاقانک انتخابی متعاقب
ویردیکی عمو می ضیافتی اکلاتیور: «قوزولتایده خاقان انتخاب ایدیلدکن صوکر کمال تعظیم و تحیل
ایله جنکیز توره سنی کتیررلر، هرکس آیاغه قاله رق تبرکاً اونی اللریله مس ایدر. متعاقباً
توره آچیلیر، هرکس صوصارق اونک قرائتی دیکرلر، کوختامنده بوکا اطاعت ایدر جکلرینه دائر
خاقانه بیعت ایدرلر. خاقانده بوکا قارشى توریه صادق قاله جفته عین ایدر. بوندن صوکر اوچ
دفعه «چنک» لر چالینیر وکونک اورته سنده کونشه توجه اولونه رق چنک لر تکرار چالینیر وهرکس
بوکا سجده ایدر. بوچیرکین حرکت آنجاق ایلک بهارده اجرا ایدیلیردی. بوییت رسمی بوصورتله
عام اولدقدن صوکر شراب مجلسی تشکیل اولونوب خان اونلرله اداره اقداح ایدر، خزینه لر
آچیلارق انعام عام ایدیلیردی. [موصاده دومینکین راهلری طرفندن باصدیریلان نسخه، ۱۸۶۹،
ص ۴۸۱-۴۸۲]. «جویی» نک و «جامع التواریخ» ک ویردیکی تفصیلات بونک عینی اولدینی کی،
ارمنی مورخی «هایتوم» ده هان عین طرزده معلومات ویریرور. E. Blochel, La grande
encyclopédie, Tom. 24, p. 71

[****] جهانکشی جویی «ص ۱۸۲».

« اولوغ بك » ك دوكوننده ، بدیعی ماهیتی حائر عمومی ضیافتلر ترتیب ایدیلشدی [*].
 تیمور سلاله سینه منسوب داها مؤخر حکمدارلرک سربايلرنده ده تصادف ایدیلدیکی
 جهتله ، بوتون تورک حکومتلرنده موجودیتنه حکم ایتدیگمز بو «شیلان» لرك، «جشن» لرك
 جنکیزیلرله تیموریلرده ناصل آداب و قواعد مربوط اولدیغنی صریح صورتده بيلموروز.
 سلجوقیلرله عثمانیلرده کمال اعتنا ایله محافظه ایدیلن اوغوز توردهسی ، صاغ و صول قول
 تشکیلاتی « جنکیز » ك و یا « تیمورلنك » ك سربايلرنده بلکه عین شکلده ادامه موجودیت
 ایدمه مشسه بیله ، پك اسکی براصلدن کلن بو «شیلان» = جشن « آیینكده بوسبون قاعدهدن
 محروم برا کلنجه شکلنده دوام ایتهدیگی ^{مستقیم} و معین بر طاقم قاعدهلره مربوط اولدیغنی موجود
 وثیقه لر دن بیله صراحت و قطعیتله آکلاشیلور. ایشته اك اسکی تورک «باقسی» اوزان» لری
 « شیلان » ك داها دینی ماهیتی غائب ایتدیکی زمانلرده قوپوزلویه « دینی - سحر بازانه »
 نغمه لر انشاد ایدهلر ، ویومی حیاتک متاعیله یورولان دماغلری شأیت عالمدن اوزاق
 باشقا بر عالمه نقل ایدهلر دی . بویوجیلک دینی حاکم اولدیغنی صیراده «شیلان» ده اك مهم
 موقعی اشغال ایدهن «شاعر - راهب» ، توره جیلک احراز تفوق ایتدیکی ائشاده داها زیاده
 « سحر باز ، بویوجی ، باقیچی » کی تلتی اولونمقله برابر عمومی ضیافتلرده کی موقعی
 محافظه ایدیور ، و دینی اولمقدن زیاده سحر بازانه نشیده لر تنظیمیله مشغول اولیوردی .
 فقط صوکرالری ، یابانچی مدنیتلرک محصول تأثیری و اجتماعی تقسیم عملک ضروری

[*] قادینلرک ده اشتراك ایتدیکی بوضیافتلردن « ابن عرب شاه » مسجع و تکلفلی افاده سیله اوزون
 اوزون بحث ایدیور [عجائب المقدور ، مصر طبعی ۱۳۰۵ ، ص ۱۵۱ - ۱۵۸] . « تیمور
 مغرور دخی لباس شاهانه و احتشام ملوکانه ایله چیقوب بارگاه سلطانیده حاضر ومهیا اولان سیر
 سروری به نزول ایتدکده تربیب بزم سروره اشارت ایتکین فرش زمردین اوزره ساقیان سیم
 اندام جابجا خرام ایدوب قدخلر دور و روحلر نشاط ایله سماعه کلکله چغتای آرسالانلری شرب
 صهبای عقیق اندام ایله مانند هوام ذلیل و غلاة و شداد موغول و تاتار تناول می یاقوت فام ایله
 مومدن ملایم اولوب مطرب خوش نوا و سازنده روح افزا دخی بویات ایله دمساز اولوردی .
 [نظمی زاده ترجمه سی ، جریده حوادث طبعی ۱۲۷۷ ، ص ۱۶۵] . تیمور زماننده کی بو عمومی
 ضیافتلرک شاعرانه توصیفلرنی اوقومق ایچون « شرف الدین یزدی » نك « ظفرنامه » سنه هراجمت
 ایدیکز [نورعثمانيه کتبخانه سی ، نومرو ۳۲۶۷] . « پونی دولا قرووا » طرفندن « تیمورک تاریخی »
 نامیله فرانسیزجه به ترجمه ایدیلن بواثر « روضة الصفا » و « حبيب السیر » کی عمومی تورک تاریخیله
 باشلیجه برماخذ اولمش و « محمد علی بن درویش علی بخاری » طرفندن « کوجکونجی خان » نامنه
 چغتایجه به ترجمه ایدیلشدن [نورعثمانيه کتبخانه سی ، نومرو ۲۲۶۸] .

نتیجه سی اولارق ، شیلانلرده عجم تقلیدی کفته وبسته لر اوقونغه ، جنکیزلرک سرائی ، یاواش یاواش عجم ویا عجم مقلدی شاعر لر اشغال ایتکه باشلادی . هله سلچوقیلرک و تیمورلرک سرائلرلر ، عجم مدنیتک و اسلام روحنک تمیلکار تأثیری اسکی « باقی - اوزان » لری قالدیرمش ، اونلرک یرینه بکی قصیده جیلر قومیشدی ؛ اونلر ، ایران ادبیاتندن اقتباس ایدیلش وزنلر و شکللرله « شهنامه » دن مقتبس عجم مضمونلرخی یازیورلر ؛ موسیقی شناسلر اوکفته لری ملی ذوقه همان تماماً یابانجی بر آهنگله بسته لیه رگ ترنم ایدیورلردی . عثمانیلرلردهده بویه اولمشدی : « فاتح سلطان محمد » ادرنهده چوققلرینک سنت دوکوئی یاپدینی زمان ، طورسون بکک تعیرنجه « کملش را قصاید مدایح عرض ایتشلردی » [*] . حالبوکه اسکیدن ، « اوزان » لر ، « قوبوز » لریله ، اوغوزلره عائد ملی افسانه لری عمومی ضیاقلرده خاقلنک حضورنده انشاد و ترنم ایلرلردی . « شیلان » ده ابتدا بو ملی ادبیات ایله رلکده یاسامغه چالیشان ایرانی شعر و موسیقی ، یاواش یاواش ملی « شاعر - بسته کار » ی سرائدن چیقارمغه وخلق آراسنه آتمغه موفق اولدی . بو اعتبار ایله ، تورک پادشاهلرینک سرائلرلرده بویوک بر مبدولیتله کوردیکمز عجم قصیده جیلرخی ، « شیلان » آیینلرلرده کی اسکی تورک « اوزان » لرینک بر دوامی کبی تلقی ایده ییلیرز .

اسکی تورک حیاتنده پک زیاده اهمیتی حائز اولان وابتدا دینی بر شکلده باشلا یه رق یاواش یاواش ماهیتنی دیکشدرن آیینلردن بریده ، « محمود کاشغری » نک « سغر » ماده سنده بیان وایضاح ایتدیکی عمومی آلرلدر [*] . « اوغور بویلرینک اونغونلری

[*] تاریخ ابوالفتح « ص ۸ » . بودوکونک تفصیلاتی داها ساده ومختصر اولارق « عاشق پاشا زاده » ده دخی کوریورز . اونک ویردیکی تفصیلاته کوره ، رجال وعلما پادشاهک صاغنه ، صولنه وقارشینه اوتورمشلردی که ، بوندن ، اسکی اوغوز عنعنه سنک دوامنه حکم ایده ییلیرز . هرکس یرلی یرنجه اوطوردقندن ضوکر « امراولدی ، حافظلر کلام قدیم ربانی اوقودیلر . علما بو اوقونان آیتلرک تفسیرین ایتدیلر ، علم صحیتی تمام اولدی . دستور اولدی ، خوش خوانلر مدحیه غزللر اوقودیلر ، پادشاهه لایق محبتلر اولوندی . دستور اولدی ، ساطرلر چکیلدی ، نعمتلر یییلدی ، یتنه خوش خوانلر اوقودیلر » [عاشق پاشا زاده ، ص ۱۴۷] . بوقدر تفصیلات بیله شوله نلرک اسکی « دینی - بدیی » ماهیتنی آکلاتیور . « کتاب دده قورقوت » ده « یلانجی اوغلی یلانجی » ایله « بای بیجان قیزی بانی چیچک » ک دوکونلری مناسبتیه یاپیلان شوله ندهده عین ماهیت بدیعه یی ، زورناجیلری ، نقاره جیلری ، اوزانلری کوریورز .

[**] « سغر : هونوع من صیدالملوک مع الرعايا . وذلك ان الملك یت القوم فی الآجام والفیافی حتی یجمعوها الوحوش ویسوقوا الیه وهو واقف یرمی بین یدیه من غیر ان یتعب فی طلبها » [دیوان لغات الترک ، ج ۱ ، ص ۳۰۳] .

عمومیتله آوجى قوشلار اولماسى ، بوملى آو مراسمنك دىنى تشكىلات ايله پاك زىاده علاقه دار اولدىغى. فرضیه سینه بويوك بر قوت ویرییور» [*]. مختلف زمان و مکانلرده كى توركلر آراسنده براز مختلف شكللرده تصادف ایدیلکله برابر ، هر حالده عين منشأدن چىقدیغى محقق اولان بوعومى آو مراسمنه ، داها افسانهلرده راست کلیورز: «تورک بن یافث» ك اوغلى «تونك خان» بر کون آوه چیه قرق كىك وورمشدى [*]; كذلك اوغوز خان افسانه سنك كرك اسلامى كرك غير اسلامى شكللرنده آلر بويوك بر موقع اشغال ایدر [***]. «کتاب دده قورقوت» ده آوك اهمیتى پاك صریح بر صورتده کورییورز: برنجى حکایه ده. درسه خانك اوغلى بقاج خان بر بوغایى ئولدورد كدن صوكر ا بلك آلیور ؛ اوکا حسدايدن. وزیرلر بويوك بر جرم اولق اوزره بقاجك «كوكسى كوزمل قبا طاعه آوه چىقدیغى» ، باباسى واركن آو آولایوب قوش قوشلادیغى «درسه خانه بیلدیرییورلر ؛ درسه خان اوغلى - طبق قارا خانه اوغوز خان مجادله سنده اولدیغى كى - آوده یارالیور. كذلك. ایکنجى حکایه ده «اولاش اوغلى سالورقزان» ، برشیلان انساننده بکلرینه «یاته یاته یانمز آغریدى ، طوره طوره بلز قورودى ؛ یوریه لم آبلر ، آو آولایه لم ، قوش قوشلایه لم ، صیغین کیك یقه لم» دییور ؛ و هپسى آتله یینه رك عمومى آوه چیقورلر. اسكى تورک اساطیرینك اسلامیشمش برقیه سی اولوب پاك مؤخر دورلره قدر افسانه و حکایه شكلند. دوام ایدن «کتاب دده قورت» ك سائر حکایه لرنده ده ، عمومى آو مراسمنك اسكى تورک حیاتنده كى اهمیتى کویستره ن پارچهلر مبدولدر .

«محمود کاشغری» نك اسكى تورک خاقانلقلرنده موجودیتى خبر ویردیكى «سیغیر» نامنده كى عمومى آلر ، اویغورلر ك بر چوق عادتلىغى قبول ایتمش اولان «جنکیز» سالا سنده پاك واضح برشکلده کوزه چاریمقده در ؛ موغول تاریخنى یازان بوتون مسلمان مورخلرینك مختلف زمانلرده وقوعنى افاده و تصویر ایتدکلى بوعومى آلر حقند.

[*] ضیا كوك آلپ : اسكى توركلرده اجتماعى تشكىلات «ملى تبعلر» ص ۳ ، ص ۴۱۷ .

[**] «تورک ایچنده چوق رسملىرى اویچقاردى . عجم پادشاهلرینك اولکىسى اولان کیومرث ايله معاصر ایدی. کونلرده برکون آوه چقوب كىك اوروب كباب ایدره ك آنى پدکلرنده یره دوشن بر پارچه سی آغزینه غایت خوش طعم کلدی ؛ زیرا اول محل شوره ایدی. آشه طوز قائمه سنى اول چیقاروب آندن رسم قالدی . » [احمد وفیق پاشا ، شجره تورکيه ترجمه سی ، ص ۱۲] . [***] شجره تورکيه ترجمه سی «ص ۲۱-۲۳ » ايله «رادلوف» طرفندن نشر ایدیلن اویغورجه اوغوز افسانه سینه باقکیز .

جنکیز یاساسنده نه کی احکام موجود اولدیغنی ویاسا احکامنجه بونک درجه اهمیتنی، ایلک دفعه « علاءالدین عظاملك جوینی » آ کلامشدر: [« وکار صیدرا بجد داشته است و گفته که صید و حوش مناسب امیر جیوش است که بر ارباب سلاح و اصحاب کفاح تعلیم و تربیت آن واجب است که چون صیادان بشکاری رسند بر چه شیوه آنرا صید کنند و صف چگونه کشند و بر حسب قلت و کثرت مزد بر چه شیوه شکاری را در میان آرند و چون عزیمت شکاری خواهند کرد بر سیل تجسس مردان بفرستند و مطالبه انواع و کثرت و قلت صید بکنند و چون بکار لشکر اشتغال نداشته باشند دایماً بر صید حریص باشند و لشکر را بر آن تخریص نمایند و غرض نه مجرد شکار باشد بلکه تا بر آن معتاد و مهراض باشند و بر تیز انداختن و مشقت خوگر شوند و خان بهر وقت که عزیمت شکاری بزرگ کند و وقت آن اول دخول فصل زمستان باشد فرمان رساند تا لشکرها که بر مدار محط رحال و جوار اردوها باشند مستعد شکار گردند و بر حسب آنچه اشارت رانند از ده نفر چند نفر پر نشینند و فراخور هر موضعی که شکار خواهند کرد آلات آن از سلاحها و چیزهای دیگر تعیین کنند و دست راست و چپ و قلب را دست گردانند و با مرای بزرگ تقویض کنند و با خوانین و سرتایات و مأ کولات و مشروبات روان شوند و حلقه شکار یک ماهه و دو ماهه و سه ماهه فرو گیرند و شکاری را بتدریج و آهستگی می رانند و محافظت می نمایند تا از حلقه بیرون نروند و اگر ناکاه شکاری از میانه بجهت سبب و علت آن بتغیر و قطمیر بحث و استکشاف نمایند و امیران هزار و صدوده را بر آن چوب زنند و بسیار باشند که بکشند و اگر مثلاً صف را که نر که خوانند راست ندازند یا قدمی پیشتر یا باز پس نهند در تأدیب او مبالغت کنند و اهل نماید دوسه ماه شب و روز برین منوال رمة کوسفند شکاری می رانند و ایایچان بخدمت خان می فرستند و از حوال شکار و کمی و بیشی آن اعلام می کنند که بکجا رسید و از کجا بر مید تا چون حلقه بیکدگر رسد بر مقدار دوسه فرسنگ رسنها بیکدیگر متصل کنند و نمدها براندازند و لشکر بر مدار دوش بدوش باز نهاده بایستند میان حلقه صنوف و حوش دربانک و جوش آمده و انواع سباع در زغیر و خروش پندارند که وعدۀ « و اذا الوحوش حشرت » در آمد شیران با کوران خوگر کشته ضباع با غالب مستأنس شده ذئاب با ارانب ندیم آمده، حوق تضیق حلقه بغایت کشد چنانک مجال جولان براو ابد و حوش ممکن نباشد بابتدا خان با چند کس از خواص در میان راند و یک ساعتی تیراندازند و صیدا فکندند چون ملول شود در میان نر که یر موضعی بلند نزول کنند تا چون پادشاه زادگان در آیند تماشای

آن هم بکنند و بترتیب بعد از ایشان نوینان و امرا و عوام در آیند چون روز برین جمله باشد تا چون از صید چیزی نماند مکرر بکان و دوکان مجروح و مهزول پیران و سال خوردگان برسین. ضراعت پیش خان آیند و دعا گویند و بر آبهای بقای حیوانات شفاعت کنند تا از موضعی که آب و علف نزدیکتر باشد راه دهند و تمامت شکاری را که انداخته باشند جمع کنند و اگر شمار و حصرو عدد انواع حیوانات ممکن نشود بر شمار سباع و کوران اختصار نمایند» [*].

عمومی آوردن صوکر را مطلقا شیلانلر ترتیب ایدیلر، بالخاصه خاندان سلطنته منسوب شهزاده لرك ایلک دفعه آوه اشتراك ایتهلری بویوک شنککلر یا پله سنی استلزام ایده ردی: مثلاً «هلاکو» ایله «قوبلای» معتاد اولان سنه واصل اولارق ایلک دفعه آوه حیق دقلری زمان، جنکیزخان بویوک طویلر، جشنلر یا بمشدی [**].

جنکیز خان له سنده کوردیکمز بو عمومی آو مراسمی، تیمور سلطنت دده کوریورز. «نظمی زاده» نک ابن عربشاهدن نقلاً ویردیکی تفصیلات، «جونی» نک ویردیکی معلوماته بک زیاده بکزه دیکی جهته، تیمور دورنده دهاسکی غنغه نک دوام ایتدیکی آکلاشیلور: «تیمور برکون شکار قصدی ایله صحرالری کشت و کذار و یمن و یسار و جنوب و شماله اولان اهلای بلاد و رعایا و عسکری شکار سورمه لرین تنیه ایتمکه اطرافده اولان پیاده و سواری غنی و فقیر صغیر و کبیر طاغلردن و صحرالردن و اورمانلردن انواع و حوش و آرسیلان و تیلکی و حیران مقوله لرین سوروب تیمورک جمعیکاهنه کتیردکلرنده حیوانات مجموعه موج در موج دریا کی موج ایدوب حیران و سرکردان ایکن طیل و فقیر و سورنالر چالندینی کی حیوانلر مضطرب و آتش تحیرلری ملتبه اولوب هیئت معرکه و سواد عسکر چقنای ایله قورت. قویونه و قاپلان تیلکی به و آرسلان کدی به جان خوفدن صغینوب فریاد ایده رکن تیمورک کندو اولاد و اولاد اولادی و امرا و وزرا زاده لرین امر شکاره شروع ایتسونلر دیو فرمان تیموری صادر اولمغین بلای آسمانی کی هربری بر حیوانک جاننه دوشوب کولشدکجه تیمور قهقهه ایله خنده و ضیائی امر شکاره تحریص ایتمکه کیر و قالانلرینه عتاب ایده ردی» [***].

[*] تاریخ جهانکشا، لیدن طبعی ۱۹۱۱ «ص ۱۹-۲۰».

[**] بو خصوصده کی بعض عادات و مراسمی تفصیلاتیه آکلامق ایچون «روضه الصفا» یه.

باقکمز [ج ۵، ص ۵۰].

[***] نظمی زاده ترجمه سی «ص ۲۲۰». ابن عربشاه، عجائب المقدور، مصر طبعی.

«ظفر نامه» ایله «روضه الصفا» ده «چیرکه» عنوانی آلتنده [*] ذکر ایدیلش اولان بو عمومی آولر، تیمور اولاد واحفادینک سرایلرنده عصرلرجه دوام ایتش، ومؤرخلر طرفندن کال طنطنه و تکلفه ضبط و حکایه ایدیلشدر. «روضه الصفا» ایله «حبیب السیر» ده، مثلاً «سلطان حسین بن بایقرا» نك و دیگر تیموریلرک آولری تصویراتنه دائماً تصادف ایدیلر. آناتولی سلجوقیلرنده طوب او یونلریله برابر بو عمومی آولرکده موجودیتنی واونلرک معین تشریفات قاعده لرینه اتباعاً یاپیلدیغنی «ابن بیی» دن او کره نیورز. اونک ویردیکی معلوماته نظرآ، سلجوقی سلطانی، متعدد خصوصی آولردن باشقا، سنه ده ایکی کره بویوک او کلنجه سی ترتیب ایدر و اوکا بوتون حکومت رجالیه بوی بکلرینی دعوت ایلردی. بویوک و محشم برا کلنجه دیمک اولان بومراسمک ترتیباتنه بالخاصه اعتنا ایدیلر، مخصوص چقاریلان آوجیلر اون بش کونلک یرلری سورهدک جانوارلری آو یرلرینه کتیر یرلردی. او وقت سلطان کندی خاصکیلری، اوغلانلری، بکلریله واروب خلق ایچنه کیروب اوغوز رسمنجه اول کندی آتاردی؛ و آندن سوکرا آشاغی بکلره و سپاهیلره دستور اولوردی. آندن سوکرا قالان آزاد بیوروردی، حلقه یی آچوب قویویور یرلردی «**».

بوتون بوتفصیلات، آناتولی سلجوقیلرنده کی بو عمومی آو مراسمنک جنکیزلر ومؤخرآ

[*] هان کاملاً دوقوزنجی واونجی عصره عائد منبیلردن اقتباساً وجوده کلش اولان سلیمان افندی نك لغتیه «پاوه دوقورتی» نك قاموسنده «چارکه، چرکه، چیرکا» شکارلرنده کوردیکدن بوکله حقنده شومعلوماته راست کلیورز: «صف؛ قطار؛ شادروان؛ خیمه؛ برنوع شکاره آوجیلر حلقه قورهرق وحوش و سولون و قرغاولی اورتیه آلیرلر. شکارگاهده عسکر حلقه سی ولمان آوی. قوشون و لشکر صیدی» [عثمانی - چغتای لغتی، ص ۱۶۱]. «شادروان؛ خیمه؛ قلندری دینلن کوچوک چادیر؛ آوجیلر زمهره سی؛ صف؛ صیرا؛ طاقم؛ شرف؛ درجه، موقع» [پاوه دوقورتی، ص ۲۷۴ - ۲۷۵]. «پاوه دوقورتی» نك بوکله یه علاوه ابتدکی شو ایکی نظم بارجه سنده: «توزوب چرکه سالسونلار اول نوع شور * کیم اول دشت آرا قالاسون جنس مور» و «آنکلادیم قیلمش کوزی آلمان کونکل صیدیغه قصد * هر طرفدن چرکه توزکان خیل مژکانن کوروب» بیتلرنده، «چیرکه» عمومی آو معناسی افاده ایتکده در. «چرکه: سکون را ایله مطاقا انسان و سائر حیوان کروه ایله آلائی قوروب دائرة مثال حلقه اولماسنه دینور. بزم اصطلاحزده دخی چرکه لئه تغییر اولونور، اکثریا سورکون آونده ایدرلر» [برهان قاطع، ص ۲۶۸]. «چرکه: جیم موحده ایله صیادلر حلقه سی» [شرح مشکلات و صاف، دارالفنون کتبخانه سی، نومرو ۲۸۸].

[**] مختصر سلجوقنامه ابن بیی ترجمه سی.

تیموریلده کندن همان تامایله فرقنبز اولدیغی؛ و تاریخک قیدایده میه جکی قدراسکی زمانلردن قالان وایلك دورنده محقق دینی برماهییتی حائز اولان بومؤسسەنك مختلف یرلرده کی تورکک آراسنده پك اسکی دورلردن بری یاییلدیغی کوسته رییور . ینه بوعمومی آو کی اجتماعی بر مؤسسە ماهیتی حائز اولان و معین تشریفات قاعده لرینه تبعاً اوینانان بو « طوب وچوکان » اویونلری ده آناطولی سلجوقیلرینک سیرایلرندە پك مرغوبدی . « سلطان عزالدین کیکاووس » هفته ده بر ، « علاءالدین کقباد » ایکی دفعه کندی خاصکیلری ، رجالی، صاغ وصول قول بکلریله معین تشریفات اصوللرینه اتباعاً اویون اوینارلردی [*]. عثمانیلرک ایلک دورلرندە ، سلجوقیلردن اقتباس ایدلمش بر عنعنە شکلندە ینه بوعمومی آو مراسمنه تصادف ایدیلور : بو خصوصه پك فضلە تفصیلاته مالک اولماقله برابر ، « نیلیرم بایزید » ک « نیگبوی » ده آلدیغی آوروپالی اسیرلرە محشم بر آو تماشا ایتدیردیکنی، کذلک « تیمورلنک » ایله محاربه ایتمەدن اول اونی استحقار مقصدیله اوردوسنی سورکون اولیله اشتغال ایتدیردیکنی بیلورز [**]. فاتح قانونامه سنه کوره « امیر آخور » دن

[*] « اولیا چلی » ، بتلیسده شرف خان جامعی قربنده کی چوکان میداننده کوردیکی براوونی شو صورته تصویر ایدیور : « بومیدانک باشنده سنک خارادن برعمود ودیکر باشنده ینه برستون منته دیکلمشدر . هر طرفه بیکر آتلی جمع اولوب اللرندە قیزیلجندن اگری برکوبال وچوکان ایله آماده اولورلر . میدانه آدم کلاسی قدر آغاچدن مدور برطوب قورلر . سکیز قات مهرخاویه طرهلر اورولوب آواز دهل اوجه ایریشدکده برطرفدن برآدم ودیکر جانبندن ینه برآدم آت براقوب میدانده کی طوبه بری برچوکان اوروب کندی طرفلرندە کی میلی کچیرمکه چابالایوب بوطوبه چوکانلر اورورلر . بری دخی آت ایله سکیردوب اوغلطان اولان طوبه برچوکان اوروب کندی حدودنده کی عموده کتورمک ایستر . بری دخی بیتشوب طوب هواده طیران ایدرکن برچوکان اوروب بری دخی اوروب دورور . نتیجه طرفینک عسکری بری برلینه کوروب فقیر طوبه ایله چوکان وکوباللر اورورلر که نتیجه سی پاره پاره اولوب البته بوخال ایله برطرفی غالب کلوب طوبی کندی حدودلرینه کوتورور . قارشی طرفده کیلر مغلوب طوبی آلانلر غالب اولوب مغلوبلر غالبله بعده عظیم ضیافتلر ایدرلر . عجیب تماشا وخوش پهلوانقدر . اما نیجه آتلیک آیاغنه چوکان راست کلوب خرد ایدر، فقیر آت لنک اولور . آتلیر ایله معلم اولشلردر که کدی فارهی نیجه کوزه تیرسه بوچوکان آتلیر ده طوبی ایله کوزه تیرلر . نیجه کره بوطوب ایچون عظیم جنک اولوب قانلر دوکولمشدر . آخر کار قول ایله اوینارلر . مثلاً بش کره یاخود اون کره قننی طرف خلقی طوبی کندی طرفلری اوزره میللره کتیریرسه میدان آنلرده قالب ضیافتی مغلوب اولانلر ایدرلر . بوایون بوتون کردستان و عجمستانده عظیم سلاحمورلقدرد » [ج ۴ ، ص ۱۲۲-۱۲۳] .

X ۱۵ - ۱۱۷۹ [**] « زیاده آو مهاقلیسی اولان بایزید ، اصل محبوسلری اعاده ایتزدن اول کندیلرینی

صوكر كلكهرك «چاشنىكىر» دە تەقدەم ايدەن «چاقىرچى باشلىق» كى بر خەمدەت عامە ماھىتى. آلماسى، سىرايدەكى «شكار خلقى» نىك مۇخرأ «چاقىرچان خاصە، شاھىنچان، آتما-جەجيان» نامىلە اوچە آريىلار ق صوكر ايكىسە «دوغانچى باشى» و «آتماجەجى باشى» ناملىرىلە ضابطلر تەيىن ايدىلەسى، «قوشچى» لىك چىكىزىلر و تىيورىلر دە عمومى بر خەمدەت اولارق موجود بولونوب حتى اورتە آسيادە وزارتە ^{مەدەنىيەت} مەادل اولان «قوش بىكى» عنوانىك صوكر زمانلرە قدر موجودىتى، بو «عمومى آو» مۇسسەسنىك نە قدر قوتلە تور ك روخندە يرلىشىدىكىنى كوستەرن بر دىلىدر [*].

«شىلان» دە اولدىنى كى بو عمومى آو آينىلرندەدە شەرك و شاعرك موقع واهىتى پىك صرىحدر: اك اسكى زمانلردە، بو آولرك مسعود و بر كىلى اولماسى اىچون «دىنى-سحر بازانە» نشيدەلر ترنم ايدن «راھب-شاعر» لر، يىكى دىنلر كلكەدن صوكر، اولرى تعقيب ايدەن شىلانلردە حكمدارك عظمت وسطەتى مشعر مدحىلر، ياخود اسكى قهرمانلرك مقبەلر نى آكلاتان قهرمانلق داستانلرى انشاد ايدىيورلردى. عمومى آو آينىلر نىك داھا، باشقا بر شكلى عد ايدە بىلە جىكمز محاربەلردەدە بويلە اوليوردى: آناطولى سىلچوقىلرندە «باقىنى-اوزان» لر ظفر كوتى تعقيب ايدەن آقشاملردە، اللرىندە قوپوزلر، اوكونكى قهرمانلق مەنەلر نى ياشاتىيورلردى: «چون قرص زر مشرقى مغرب زاويەسىندە پنهان اولدى».

برطوغان آوينە كوتوردى. يدى بىك طوغانچى وآلى بىك سىكباندن آشاغى اولمايان معبى خلقنىك احتشامىلە اونلرە حىرت وىردى. آوكوپكلىرىك آرقەسەنە ايكىلى ئورتولر و پارسلرە مجوھىلى طاسمەلر قونولشىدى. بايزىك سىلطنىتىدن برى طوغانچىلر پادشاھىك صىد طاقنى تىشكىل ايدىيورلردى؛ دردە منقسم ايدىلر: اصل طوغانچىلر، چايلاق آوجىلرى، آق بابا آوجىلرى، آتماجە آوجىلرى. سىكبانلر مۇخرأ يىكىچىلرە الحاق اولوندى. اوچ آلاى صامسۇنجى، زىجرى، طورناجى داخل اولماق اوزرە سىكبانلرك مجموعى اوتوز اوچ آلايدى. بو آلايلرك درت بويوك ضابطى بزم زمانمىزە قدر بىكى چرى آغالرىك معيتندە اك بويوك ضابط ايدىلر. عثمانلىلرك آلمش اولدىقلىرى افىكارە كورە بويوك ضابطلر آو خەمدلرندىن مستعار عنوانلرە اكتساب نىجات ايدەلر؛ ناصىل كە كوچوك يىكىچىرى ضابطلىرى دە مطبخ خەمدلرندىن مأخوذ عنوانلرە. شوغرابىك سىبى، آسىيالىرك ازمىنە عتقىقەدن برى يرلىشمش فىكرلرنجە، صىد محاربەنىك اك كوزەل مىثالى اولدىنى كى، يىجەك دە غاوغانىك اك مەھم لوئوزمەندىن برى بولونماستىدن عبارتدر. [«دومسون» وداھا سائىر تېلەرلردىن نقلاً] ھامەر ترجمەسى، ج ۱، ص ۲۸۸. يىلدىر مىك تىيورلىكە قارشى اجرا ايتىدىكى آخىقندە ھامەر «شرف الدين نىزدى» دن نقلاً معلومات وىرييور [ھامەر ترجمەسى، ج ۲، ص ۶۲].

[*] تاريخ عثمانى انجمنى مجموعه سەنە علاوۋ نىشر ايدىلن «قانوننامە آل عثمان، ص ۱۲».

سپهدار کماکارلق عنانی بارگاه طرفه معطوف بویوردی؛ برشیلان ومانده که، آزونیا ز معده سی آندن ملاء الاهیاب اولوردی، بزندی؛ و ارباب غنا و ملاهی بی حاضر ایتدیلر. شاهنشاه حضرتلرتنك فتوحی اوزرینه الحان جان پرورله کوینده لك ایتدیلر. و آلیلق و بهادرلق ذکرینی که عسا کر منصوره اولکون تقدیم قیلمشلا ایدی، اوزانلر و قوپوزجیلر الفاظ غرا برله بر سییل حکایت ایتدیلر» [*]. مع مافیة او زمان، اجتماعی تقسیم عمل درجه سی یوکسه لیش اولدینی جهتله، کفته لری تنظیم ایدن «اوزانلر» دن واونلری چالان «قوپوزجیلر» دن باشقا، آریجه فارسی شعرلر، ظفرنامه لر تنظیم ایدن شاعرلرده واردی: «خوان خسروانی یندکدن صوکر اوانی» بزم اورته یه کلدی؛ و نغمه سرای و غم زدای مطربلر کفار دولتی نوبتنك فروداشتی چون دلپذیر و طرب انکیز پاره و پیشرو لر برداشت ایتدیلر. و شعرا قضاید کامرانی بی صحائف امانی اوزرینه نقش ایدوب مطربلر بهادرلرک دلاورلکلرین و دشمنی قهر ایتدکلرین و پهلوانلر جنکین خوب الحان و آهنگ و قول راست برله حاضرلر سمعنه ایریشدیردیلر» [**].

عمومی اولری تعقیب ایدن شیلا نلرده، ظفر کونلرینی متعاقب قورولان ضیافتلرده اولدینی کبی، دها زیاده قهرمانانه، جنکا و رانه بر ماهیتی حائر داستانلر او قونیور [***]، اسکی بویوک قهرمانلرک افسانه لری ترنم ایدیلوردی. [اسلامیتک لایقيله تقرندن اول تماميله ملی بر ماهیتی حائر اولان قهرمانلر، اسلامیتدن صوکر ا طبیعی اسکی شکلنده قالا مازدی. بناء علیه، قهرمان خاطره سی تورکلرک حافظه سننده یاشایان خراسانی Horasan «ابومسلم» ک جنکلی، «حضرت حمزه» نک حماسه منقبه لری، صوکر ا «بطال غازی» لر، دها صوکر اثری ده «کور اوغلی» و «شاه اسماعیل» کبی موضوعلر خلق آراسنده یاشامغه

[*] مختصر سلجوقنامه ابن بی بی ترجمه سی «ص ۳۴۸».

[**] عین اثر «ص ۳۶۶».

[***] هنوز ابتدائی کلرینی محافظه ایدن تورکنلرده، قهرمانلق و قهه لری، اک بویوک موضوع شعردر؛ «وامه ری» بو خصوصده شو معلوماتی ویریور: «چاپولر تورکنلرک تغنی ایتدکلری اشعارک باشلیجه سرمایه سیدر. اشعارده و قایع مشهوره تعریفاتی کسب کر میت ایتدکجه خواننده نک آوازی یوکسه لیکه و قایع مشهوره یی تحطره سامعینک شوق و طربی ازدیاده باشلار» [ساخته درویشک آسیای وسطاده سیاحتی، ص ۳۵]. آسیاده کی تورکلر آراسنده «باطور، بهادر» حکایه لری خلق شاعرلرینه اک بویوک سرمایه تشکیل ایدر.

باشلادی] عمومی آو آینلری، مؤخر زمانلرده، بر طرفدن خلق ادبیاته بو موضوعلری ویردیکی حالده؛ دیگر طرفندنده اسکی و یکی حکمدارلرک حماس و جلادت حکایه لری ضبطه مأمور «شهنامه نویس» لری، «ظفر نامه جی» لری یتیشدیر یوردی: کندیسنی اسکی ایران حکمدارلرینک خلقی عد ایدن «محمود غزنوی» نک شهنامه یازدیرمه سی، غازان خانک «شمس کاشانی» یه جنکیز شهنامه سی نظم ایتدیرمه سی، عثمانیلرده شهنامه جیلکک عادتاً عمومی بر خدمت اولارق قبولی، تیموریلرک «شرف الدین یزدی» یه ظفر نامه یازدیرمه لری، حتی «شکاری» اسمنده بر تورک شاعرینک فارسی قرمان شهنامه سی ترتیب ایتمه سی هپ بو اسکی آو آینلرینک، قهرمانلق عنعنه لرینک بردوامیدر. تورکرلرده اجتماعی تقسیم عمل درجه سی یوکسهلمش اولدینی ایچون، داها میلادی اوئنجی عصرده، یازلی بر ادبیاته مالک اولان او یغورلرده رسمی وقعه نویس لر واردی؛ یالکز شوفر ق ایله که اولر تورکجه یازدقلری حالده، مؤخر «اسلام - عجم» تأثیری آلتنده، سراهه منسوب شهنامه جیلرکاملای فارسی لسانیه یازیورلردی. ملی دیلله ظفر نامه لر یازان شهنامه جیلری، آنجا ق پک مؤخر دورلرده، عثمانی و شینایی خاندانلرنده کوره بیلیورز. هر حالده، شیلانلرده ابتدا معبودلرک مدایحه اشتغال ایدن شاعر صوکر ناصل حکمدارک اوصاف قهرمانانه سی ترنم ایدن بر قصیده جی حالته کلکشه، عمومی آولرده ابتدایی و صوکر حماسکارانه داستانلر انشاد و موسیقی آتیه ترنم ایله یین ملی شاعر دنده ظفر نامه جیلر، شهنامه جیلر چیقمشدر. تورکرلرک دینی ماهیتی حائر عمومی آینلرندن بری ده، تاریخاً پک اسکی زمانلردن بری موجودیتنی کوردیکمز «یوغ» لر یعنی «عمومی ماتم آینلری» در. مختلف یرلرده کی تورکرلر آراسنده حالا دوام ایدن بوکله [*] یه ایلک دفعه «اورخون کتابه لری» نده تصادف ایتکله برابر، ماتم آیینی تورکرلرده داها اسکی دورلرده کوریورز: میلادک آلتنجی عصرنده

[*] عثمانیجه «آغلامق» و چغتایجه «یغلامق» شکلنده مصدری موجود اولان بوکله نک چغتایجه ده «یغلاغور» و «یینی» طرزنده مشتقاری واردر: «یغلاغور» آغلاچی معناسنده در [سلیمان افندی، پاوه دوقورته ی]. «یینی»، «یعقوب کی کوپ یینی دین قالمادی سین سیز» نور بصرم خواجه اینان خواه ایناعا، بیتنده قوللانیلدی و جهله «آغلامه، بکا» معناسنده در [سلیمان افندی، پاوه دوقورته ی، وامبه ری]. «وامبه ری» بولردن باشقا عین معنایه برده «یغلائغو» کله سی ذکر ایدیور. آکلاشلیور که اورخون کتابه لرنده کی «یوغ» کله سی، هجری دوقوزنجی و اوئنجی عصرلرده اسلامیتکده تأثیرله اسکی «ماتم آیینی» معناسنی غائب ایتش، یرینه داها محدود برمعنده «یینی» شکلی قائم اولمشدر.

تورک خاقانی «تورکش»، نزدنده کی روما سفیرلرینی باباسنک ماتنی طومتغه مجبور ایتشدی؛ «مه ناندیر» ک بوماتم مراسمی حقنده ویردیکی تفصیلات، چین مورخلرینک افاده لریله تماماً تطابق ایتمکده در [*]. «ستانیسلاس ژولین» بو زمانه عائد اولان ماتم مراسمی چین منبعلرندن نقلاً آ کلاتیور: «بر آدم ثولنجه جسدینی چادیرینه قویارلر. اوغوللری، یکنلری، آنا بابا جهتدن اقریاسی هپسی بررقویون، یاخود برآت، یاخود متعدد صیغیرلر و آتار ثولدورده رک اوکا قربان ایتدکلرینی کوسترمک اوزره چادیرک اوکنه اوزاتیرلر. صوکر ا اونک اطرافنده آجققی فریادلر قویاره رق آتله یدی دفعه دونرلر و چادیرک قاپیسنه کلنجه بریچاقله یوزلرینی چیزه لر: اوچیزیکلردن چیقان قانک کوزیاشلریله قاریشه رق آقدینی کورولور. بویدی دفعه دونمک بیتجه آرتق دورورلر؛ و اوغورلی برکون انتخاب ایدهرک ثولونک ییندیکی آتی و قوللاندینی بوتون اشیایی یاقارلر. بونلرک کوللری طولاینیر و ثولو معین زمانلرده دفن ایدیلیر. مثلاً بر آدم ایلك بهارده ویا یاز موسمنده ثولورسه، یاپراقلرک صاراروب دوشمه زمانی کلنجه یه قدر دفن ایدیلر؛ اکر صوک بهارده ویا قیش موسمنده ثولورسه، یاپراقلرک چیقمه سی و آغاچلرک چیچکله نمه سی زمانه قدر بکله تیلیر. معین زمان کلنجه، برچوقور آچیلار ق جسد اورایه دفن ایدیلیر. جنازه مراسمنک اجرایی کتوننده، ثولونک ایلك وفات کوننده اولدینی کبی، ابوین و اقریاسی بر قربان کسه رک آتله قوشارلر و یوزلرینی چیزه لر. دقدن صوکر مزارک یاقینه طاشلر وضع وبرکتابه رکز ایدیلیر. دیکیلن طاشلرک عددی، ثولونک مدت حیاتنده ثولدوردیکی دشمن صایبسنه معادلر. اکر برکش ثولدورمشسه برطاش دیکیلیر؛ کندیلرینه یوز ویا بیک طاش دیکیلنلر دخی یوق دکلدر. بر بابانک، بر بویوک قارده شک، یاخود بر عمجه نک وفاتندن صوکر، اوغل، کوچوک قاردهش و یکنلر، ثولنک طوللرینی ویا همشیره لرینی تروج ایدهرلر» [**].

اورخون کتابه لرنده ذکر ایدیلن «یوغ» لر حقنده ینه مذکور کتابه ده موجود تفصیلات، «تومسن» کده سویله دیکی وجهله، ایکی عصر طرفنده بوماتم مراسمنک پک آز برتحوله اوغرا دیغنی کوسترمکده در. «کول تکین» ثولدیکی زمان، قاردهشی خاقان اونک جنازه مراسمی شویولده آ کلاتیور: «یوغی سیغیتی قیتای تاتانی بودون باشلا یو اودار

L. Cahun, Introduction à l'histoire de l'Asie, p. 147 [*]

W. Thomsen, Inscription de l'Orkhon, p. 59-60: «ستانیسلاس ژولین» دن نقلاً [**]

سنگون کلتی. تاباچ قاغاندا ایسی یی لیکنک کلتی. بیرتومن آخی آلتون کوموش کرککسیر کلورتی. توپوت قاغاندا بولهن کلتی. کوریا کون باطیسقدا کی سوغد برچه کر بوقاراق اولیس بودوندا ننگ سنگون اوغول تارقان کلتی. اونوک اوغلم تورکش قاغاندا ماقاراج تامغاچی اوغوز بیلکه تامغاچی کلتی. قیرغیز قاغاندا تاردوش ییناچی چورکلتی. بارق ایتکوجی بدیز یارا تیغیا بیتیک تاش ایتکوجی تاباچ قاغان چیقانی چانک سنگون کلتی. [*]. «کول تیکین قوی ییلکایتی ییکیرمی قه اوچدی. توقوزینچ آی یتتی اوتوز کایوغ ارتور تیز. بارقین بدیزین بیتیک تاشین ییچن بیلکا بیتسیج آی یتتی اوتوز کا کوب آلقا دیمیز. کول تیکین ئولیب قیرق آرتوغی یتتی یاشیق بولتی تاش (?)» بونچا بدیز چینگ تویغون الله برکلورتی» [**].

«کول تیکین» کتابه لرند دها بوندن باشقا برطاقم یوغلمه وبونلرک شکل وطرزینی کوسترن پک مختصر بعض افاده لره تصادف ایدیورز که ، بوقاریده ویردی کمز ایضاحاته علاوه ایدیلنجه اسکی ماتم آیدلرینک ماهیتی آز چوق سنویر ایدیور. مثلا «کول تیکین» یوغنده اولدینی کبی، دیگر یوغلمده ده، ماتم مراسمه اشتراک ایچون اطرافده کی مملکتلردن «بوغچی» و «سیغیتی» لر کلدیکنی اوکره نیورز [***]؛ کذاک،

[*] برنجی آبد، شمال جهتی. «تومسن» ک اثرندن عیناً نقل ایتدی کمز بومتک بوکونکی لسانه ترجمه سی شودر: [اغلاچی و صیزلاچی اولارق - یعنی اووظیفه ایله مکلف اولارق - خیتای و تانای ملترلندن «اودار سنگون» کلدی. چین خاقانی طرفندن «ایسی یی کیکنک» کلدی؛ برتومنلک آغیر اشیا و صایسز آلتون و کوموش کتیردی. تبت خاقانی طرفندن «بولهن» کلدی. کریده، کون باطیسند ک سوغدلر، فارسیلر، بخارا اولوسلری طرفندن «ننگ سنگون» و «اوغول تارخان» کلدیلر. سوکیل اوغلم «تورکش خاقان» طرفندن «ماقاراج تمغاچی» و «اوغوز بیلکه تمغاچی» کلدیلر. قیرغیز خاقانی طرفندن «تاردوش» و «ایناچو-چور» کلدیلر. بارق - یعنی معبد - یامق و اویمارله سوسلی یازیل طاشی - یعنی کتابه یی - ایشله مک ایچون چین خاقانک «چیقان» ی «چانک سنگون» کلدی. W. Thomsen, Inscription de l'Orkhon, 113-114.

[**] برنجی آبد، شمال شرقی جهتی. «تومسن» دن عیناً نقل ایتدی کمز بومتک بوکونکی لسانه ترجمه سی شودر: [کول تیکین قویون ییلنده یکرمی بدنجی کون ئولدی. دو قوزی: آیک اوتوز بدنجی کوننده یوغ یاپدق. معبدینی، هیکلنی، کتابه سنی، چوقلق اولدیغنز حالده مایغون ییلنده، بدنجی آیک اوتوز بدنجی کوننده تأسیس ایتدک. کول تیکین ئولدیکی زمان قرق یدی یاشنده ایدی..... «تویغون» لر، «الته» لر برچوق هیکل تراشلر کتیردیلر [Inscription de l'Orkhon, p. 119-120]

[**] برنجی آبد، شرق جهتی: «اوزینچه کرکک بولیس. بوغچی سیغیتی اونکره کون

«یوغ» ه كنلرك آلتونلر ، كوموشلر ، ياقلاچق آغاچلر ، مسكلر ، عطريات وبر چوق قربانلق حيوانلر كتيردكلرينى ؛ صاچلرينى كسوب يوزلرينى ، قولاقلرينى چيزدكلرينى ؛ وبوماتم آيننى سوق واداره ايچون خانك بر « بالبال » ديكديكنى يعنى بوشرفلى ايشى كنديسيله همرتبه برينه توديع ايتديكنى آكلايورز. مثلاً اورخون كتابه لرنده ، « ميلادى ۶۳۰ — ۶۳۱ » ده وفات ايدن تورك خاقانك يوغنه ، « بازقاغان » ك « بالبال » ديكليديكنى [*] ؛ اونك يرينه كچن قارده شنك يوغنده بووظيفه ي « قيرغزقاغان » ك يعنى قيرغزلر خاقانك ايفا ايتديكنى [**] ؛ آده ي ديكديرن خاقانك بويوك اوغلنك خسته لادن وفاننده ده « كوك سنكون » ك « بالبال » ديكليديكنى بيلورز [***].

ايكنجى آده نك جنوب جهتنده ، تورك خاقانى ، باسك يوغى حقنده تفصيلات ويريوركه ، بوتفصيلات همان هان اسكى چين مورخلرينك وىردكلرى تفصيلاتك عىنى كيدير : « بونچا قازغايىب آقانغيم قاغان ايت يىل اوينىچ آى آلتى اوتوزقا اوچا باردى . آغازين يىل بيشينچ آى يىتدى اوتوزقا يوغ اورتوريم . بوكغ توتوك [—] منكاليزون تاي سنكون باشادو ييش يوزارين كلتى . قوقياق [.....] آلتون كوموش كر ككسين كلورتى .

توغوسيقدا بوكلى چولايغ تايغاچ ، توپوت ، باراپوريم ، قيرغز ، اوچ قوريقان ، اوتوز تاتار ، قىتاي ، تاتاي ، بونچا بودون كلين سيغتاميش يوغلاميش . يعنى : « اولرده تولش . يينجى و سيغيتجى اولارق اوكدن ، كون دوغرسندن قوتلى چول ملترى ، چينلير ، تيتيلير ، آبار و آپوريلر ، قيرغزلر ، اوچ قوريقانلر ، اوتوز تاتارلر ، خيتايلير ، تاتاييلر ، بونجه ملت كلوب صيرلامش آغلامش » [تومسن ، اورخون كتابه لرى ، ص ۹۸] .

[*] تومسن ، اورخون كتابه لرى ، « ص ۱۰۲ » : « آقانيم قاغان قا باشلايو باز قاغانغ بالبال نيكميس » [برنجى آده ، شرق جهتي] .

[**] تومسن ، اورخون كتابه لرى ، « ص ۱۰۶ » : « باشلايو قيرغز قاغانغ بالبال تيكديم » [برنجى آده ، شرق جهتي] .

[***] تومسن ، اورخون كتابه لرى ، « ص ۱۲۹ » : « اولوغ اوغليم آغريب يوق بولچا كوت سنكونيغ بالبال نيكما بيريم » [ايكنجى آده ، جنوب جهتي] . عىن آده ده وعين جهته بردغه دهاها تكرر ايدن [عين اثر ، ص ۱۲۹] بو بالبال كله سى حقنده قطعى بر معلوما تىز اولماقلا برابر ، « تومسن » ك ترويج و مدافعه ايتديكى بو طرز ايضاح بزجده ده تامماً شايان قبولدر [عين اثر ، ص ۱۴۸ — ۱۴۹ ؛ ۲۳ نومرولى نوطه يه باقكز] . « وامبهرى » نك بو خصوصده وىرديكى معلومات ده بو مدعاى مزوجدر : H. Vambéry, Noten Zu den Alttürkischen inschriften der Mongolei und Sibiriens, Helsingfors, 1899, p. 116.

یوغ یپاریغ کلورپ تیکه ییرتی ، چندان ییغاچ کلورپ اوزیار [- -] بو نچا بودون. ساجین قولغاغین [.....] ییجی ، ادکو اوزلیک آتین قاراقیزین کوک تاپانکین سانسیر کلورپ قوپ قوتی « [*] . ئولونک زمان وفاتیه جنازه مراسمی آراسنده دا ئما کچدیکنی کوردیکمز بو آلتی آیلق قدر بر مدت ، چین منبعلرینک یوقاریده مذکور معلوماتی تماماً تأیید ایدیور [*] .

« یوغ » آیتنک دها « هیونغ-نو » لردهده موجود اولدیغنی تاریخ بزه کوسته ریور: « هیونغ - نولرده جنازه وقوعنده ، تابوت ، متوفانک زنکیلکنه کوره ، آلتون و کوموش مجوهرات ایله ترین و ترصیع ایدیلردی . خدمتکار و مستقرشه لری جنازه نك آرقاسی صیرا کیده لر ، متوفا حیاتده ایمش کی مته خدمت ایده لرلردی . برطاقم زور آور کینجلرده جنازه نی تعقیب ایده لرلردی . بونلر دفن مراسمندن سوکرا حلول ایده جک یکی آی باشنده یکدیگریله کورشه باشلا یوب آی سوکنه قدر دوام ایده لرلردی . بوئانده برچوق اسرانک باشی کیسیلردی ؛ کوره شن پهوانلرده برر ئولچک ایران داغیتیلردی . بو کورش آسیای وسطاده کی قازاقلر آراسنده الآن جاریدر . یالکز ، اسرا قربانی رینه دوه وقویون کسوب کورشجیلری و آیینده حاضر بولونان سائر خلقی اطعام ایله مک معاد اولمشدر . هیونغ-نولرک مزارلری دوز اولوب کومبتلی اولمازدی « [***] . اسکی چین منبعلریله بونکونکی اتنوغرافی تدقیقاتی ، تورکستان چینی تورکلرندهده بو یوغ مراسمنک عصرلردن بری همان پک آز تحویلره اوغرایه رق بردوام اولدیغنی اثبات ایتکدهدر : « یاقین اقباسندن برینی غیب ایده نلر ، طبق عربلرده اولدینی کی ، صاچلرینی تراش ایدیورلر ، طیرناقلریله یوزلرینی

[*] تومسن ، اورخون کتابه لری ، « ص ۱۳۰ » . بو متنک بو کونکی لسانغزه ترجمه سی شودر : « بو قدر قازانچلر یاپدقدن سوکرا ، خاقان ، ایت ییلنده ، اوننجی آیده ، اوتوز آلتنجی کونده ئولدی . دوموز ییلنده بشنجی آیده ، اوتوز یدنجی کونده یوغ - یعنی ماتم آیینی - یاپدیردم . « لیزون تای سنکون » بش یوز کشینک باشنده بکا کلدی . برچوق عطریات ، آلتون و کوموش کتیردیلر . یوغ ایچون منک کتیروب بر اقدیلر ، آغاچ کتیردیلر . بو قدر ملتلر صاچلرینی کیدیلر و قولاقلرینی چیروب ییچدیلر . صایسز قاراقیزلرینی - سیبیریایه مخصوص کوزهل کورکلی برجنس حیوان - ، کوک تاپانک لرینی - ماری و کوزهل کورکلی مناطق شمالیه یه مخصوص برجنس حیوان - کتیره رک بر چوقلرینی بر اقدیلر » [ایکنجی آیده ، جنوب جهتی] .

[**] تومسن ، اورخون کتابه لری ، « ۸۳ و ۱۰۹ نومرولی نوطه لره مراجعت » .

[***] نجیب عاصم و محمد عارف ، عثمانی تاریخنه مدخل ، « ص ۲۳۱ » .

پرتیورلردی؛ چانغلرک آنالندن مستخرج معلوماته کوره، قارا شهرده، یدنجی آیک یدنجی کوننده برطاقم مظلوملر اجدادک روحی ایچون قربان ایدیلوردی. اسلامیت بو کون بوعادتلی تماماً قالدیرامامشدر؛ تورکستان چینده بریسی تولدیمی، اسلام عادتق موجنبه ییقانوب کفله نكدن صوکرآ، اوزاقده کی اقربانک جنازه مراسمی استحضاراتنه یتشم. بيلمه لری ایچون، اوده بر، ایکی ویا اوچ کون بکله تیلیر؛ ارکک طرفدن اولان اقربا اللرنده پرر دکنک، بللرنده پرر بیاض کمر، وباشلرنده بیاض پرر تاکیه اولدینی حالده جنازه بی مزارلغه قدر کوتورورلر. قادینلر، ینه بیاض ماتم علامتلی کینه رک و آغلا یوب صیرلا یورق، یاقینده کی جامعه قدر کیده رلر. تولو، مزارینک ایچنه، باشی شماله متوجه اولارق یاتیریلیر؛ حالبوکه کونشی تقدیس ایدن تورک وموغوللرده غریبه متوجه اولور. تولونک اوند اوچ کون متدیاً هیچ برشی پیشیرلنز؛ چونکه، اسکی اعتقادله کوره، او کیرله نمشدر. حتی آلتای تورکلری تولوچقان اولری تطهیرایچون مطلقا برشامان چاغیرلر. تورکستانده اقربا اوچنجی کون طوبلانهرق تولونک شرفه ضیافت چکرلر. بومککک اسکی دینلرده کی اهمیتی پک معلومدر؛ چونکه حقیق بر عبادتدر. یمکده یالکیز اقربانک بولونماسنه کزجه، بو، تولونک، اقرباسندن باشقالری طرفدن یایلاجق تقدمه لری قبول ائتمه مسندن دولاییدر. هفته نک متعاقب کونلرنده اقربا مزارلقده طوبلانهرق نوحه کرک ایده رلر، ویدنجی کون تکرار آلرنده برضیافت یاپارلر. «هیاست یچورین» ک «یوآن اوئی» لک آنالندن نقلاً بیلدیردیکنه کوره، «قاراشهر» ده ماتم مراسمی برهفته ده یتیوردی. بو تفصیلات یدی رفته براهمیت مخصوصه عطف ایدیلدیکنی کوسته رمکده در: اسکی تورکلرده تولونک چادیرینی یدی دفعه دونیورلر، وماتم آیینی یدی دفعه تجدید ایدیورلردی؛ تولولر ایچون یاپیلان بایرام یدنجی آیک یدنجی کوننده اولیوردی: قازاقلرده باشلیجه یمک وفاتک یدنجی کوننده اولور... مع مافیه بونی یالکیز تورکلره منحصر ظن ایتهملی؛ اسکی عربلرده مزارلرینک اطرافنی یدی دفعه دونرلردی. [*]. «محمود کاشغری» ده، بشنجی عصر هجریده کی تورکلر آراسنده کی «یوخ» دن بحث ایده رکن، ضیافت کونلرینی یوقاریده کی تفصیلاته

[*] تورکلر حقنده «فایهین»، «هیاست یچورین»، «آبلره موزا»، «ژیرار دوریال»، «هرودوت» کی منبعلره، عربلره عائد «غولدنیه» و «روبرتسون اسمیت» ک اثرلرندن نقلاً :

مطابق اولارق - ئولونك دقتندن صوكرا اوچ ويايدى اولمق اوزره كوستهرييور [*].
 كرك «توكو» و «هيونغ نو» لرده كى «يوغ» حقنده ويريلن معلوماته، كرك آشاغیده
 موغوللر حقنده كى تفصیلاته دقت ایدیه جك اولورسه، قربان مراسمنك یوغلرده بویوك بر
 موقعی اولدیغی كوزه چارپار. «غرونار» بومسئله حقنده شو معلوماتی ویریور: «آلتای
 توركلرنده اك محشم قربان آت قربانیدر. حیوان ئولدورولدكدن صوكرا، دریسى، باشی
 وآياقلىله برابر چيقاریلارق بر صیریق اوزرینه - باشی كون دوغوسنه متوجه اولارق -
 طاقیلیر. چین وقعه نویسلرینه كوره، اسكى توركلرده كسیلن قربانلرك باشی صیرقلرك
 اوچه طاقیلردی. قازاقلرده، جنازه مراسمی ائناسنده، آتی ئولونك شرفه ئولدوره جك
 یرده قویروغنی كسمكه اکتفا اولونور، وارثق او آت قوللاسیلماز؛ چونكه قربان
 ایدیلش حكمنده در. صوكرا، عادتك اوچنجی بر مرحله یی ده آتلاماسیله، تجیل ایدیلك
 ایسته نیلن ئولو ایچون مزاری اوزرینه هر هانكى برآت قویروغنك آصیلماسی كافی
 كورولدی. توغ، ابتدائی بر قربانك بقیه سندن باشقا برشی دكلدر؛ اسكى زمانده حقیقتاً
 كسیلن قربانك نمایلدر» [**].

اورخون كتابه لرنده كى ماتم آیینلرنی، طبیعی اولدقچه دكیشمش برشكده، جنكیزلرده
 كوریيورز: سیاسى مؤسسە لرینك هان هپسنى اسكى تورك سلطنتلردن اقتباس ایتمش اولان
 «جنكیزخان» ئولدیكى زمان، وصیتی موجبجه، بر او ائناسنده كندیسنه مقبره اولمق اوزره
 انتخاب ایله دیكى بر آغاچ آلتنه كومولمش، بوتون شهزاده لر، ایل، اولوس اوراده طوبلانهرق
 جنازه مراسمنده حاضر بولونمشلردی [***]. كذلك، «منكو» نك جنازه آلائی مراسمی،
 دوت زوجه سنك چادیرلرنده اجرا قیلنمشدی؛ متوفا تاجدارك جسدی هر كون بر تخت
 اوزرینه موضوع وزوجه لرندن برینك چادیرنده بولوندىغی حالده، افراد وضابطان كیروب

[*] «يوغ: اسم طعام يتخذ لقوم رجعوا من دفن الميت الى ثلاثة ايام اوسبیه» [ديوان لغات الترك].
 [**] «غرونار، عين اثر»، «ص ۲۴۰-۲۴۱» دن نقلاً [ضيا كوك آلب، ملی تبعلر، ص ۳،
 ص ۴۰۷ - ۴۰۸]. بويصفه لرده طوغ حقنده ده لازم كن تفصیلات موجوددر. ضيا بك بوقربان
 مسئله سنك بقیه سنه «كتاب دده قورقوت» ده دخى تصادف ایدیلدیكنی اكلاتیور [عين صیغه].
 بوقربان عادتی اسكى قومانلرده ده واردی: میلادی ۱۲۴۱ ده استانبولده ئولن بر قومان رئیسك
 مزاری اوستنده سكز سلاحدار ایله یكرمی آلتی آت قربان ایدیلشیدی [«دوقتور پریچك» ك
 «بولغار تاریخی» ندن نقلاً، تاریخ انجمنی مجموعه سی، جزؤ ۱۷، ص ۱۰۹۱].
 [***] روضة الصفا، بمبای طبی، «ج ۵، ص ۵۲».

عرض احترامات ایدیورلر و آغلايوب سزلیورلردی [*]. « ادغار بلوشه » نك موغوللرده جنازه مراسمی حقنده ویردیکی تفصیلات بو مسئلهی داهای زیاده توضیح ایتیکده در : « موغوللر » تولومدن صوکر انسانك داهایی بر عالمده یاشایه جغه و بودنیاده نه کی شیر یاپیورسه دیگر عالمده ده اولنری یاه جغه اینانیورلردی . بناء علیه بریسی تولدیکی زمان ، او بر دنیاده کندیسه نه لر لازمه ویریلیوردی . ريقولدونك ویردیکی معلوماته کوره ، بر چوق آدملر کیتلی مقدارده ات قیزارته رق تولوی اوکا صارارلر ، اثوابلرینك بر قسمی یاصدیق کی باشك آلتنه قویارلر ، تابوته بر مقدار پاره ده بر اقیزلردی . سلطانیه متره پولیدی ، موغوللرک جسدی آلتون و کوموشله مزین کاغددن بر تابوته ، قوقولی آغاچلر ، نباتلرله قویه رق بر اودون بیغینه کوتوردکلرینی واوراده یاقدقلمی سویلیور . بوندن صوکر ، تولونك اپونی اوکا بکزر بر تصور یاپدیره رق هر سه ولادته مصادف کونده اونك اوکنده قوقولی آغاچلر یاقارلردی . اگر تولن مهم بر شخصیت صاحی ایسه ، بر چوقور قازیلارک اونك کنارلرندن برنده بردلیک آچیلیور ، و تابوت اورایه قوندقدن صوکر چوقور طوپراتله تورتولیوردی . اونکله برابر یاورولی بردیشی آت ، قوشوم طاقملری مکمل بر ارکک آتده کومولیوردی . صوکر مزارک اوکنه بر چادر قورولارک ایچنه سود کاسه لری ، اتلر ، ییکلرله دونامش بر سفره قونیوردی . بونی متعاقب تولونك عالمه سی بر آت تولدوروب یدکدن صوکر ، جسدینی اودوندن بر سهپا اوزرینه قویارلردی . بوتون بو تفصیلات هرودوتک اسکیتلرک عاداتی حقنده ویردیکی معلوماته چوق بکزه مکده در . تولونك = Hereodotus آرابه سی قیریلیور ، چادیری یاقیلیور ، هیچ اولمازسه اوچ بطن آدی آ کیلمیوردی . آ کلاشیلدیغه کوره ، بر حیات اولان اسیرلرده تولن اقدیلرله برابر کومولیورلردی : u t a g u مسلمان مورخلری ، مکلف صورتده سوسله مش بر چوق کوزه ل جاریه لرک هولا کونک = جنازه سیله برابر جانلی جانلی دفن ایدیلدیکنی سویلیورلر . روبروک ، زنیکنلرک مزارلری اوزرینه پیشمش طوغلهدن اهراملر ویا قله لر انشا ایدیلرک درت طرفه آت دریسی آصیلدیغنی آ کلاتیور . قومان تاتارلری مزار اوزرینه بویوک بر طوپراق بیغنی یاپارلر ، ویغینك اوسته یوزی طوغویه متوجه ، آتده قدح طوتار برهیکل قویارلردی . [*].

[*] هووارت ، موغوللر تاریخی ، برنجی جلد .

[**] E. Blochet, La Grande encyclopédie, Tom. 24, p. 74 - « بلوشه » نك ذکر

« وانبهری » نك حالا توركنلرده موجودیتی سويله دیکی بوماتم عادتلی ، اورخون کتابة سنده ذکر ایدیلن یوغ آیینلرینک ، تورک کوچهلری آراسنده اسلامیتک قبولندن صوکراده - طبعی بعض تحولله اوغراقله برابر - دوام ایتدیکنی کوسترمکده در [*].

ایتدیکی بومزار اوستنه بر بنا یایق عادتله ، داهاورخون کتابة لرنده ذکر ایدیلن « بارق » آراسنده برمناسبت واردر. اورخون کتابة لرینک مختلف محللرنده [II SW - II N 14 - I N 13 - I S 12] ذکر ایدیلن بو کله یی « تومن » دائماً « معبد ، اجداده مخصوص سالون ، بنا » معنا سنده قوللائیورکه ، متنک افاده سنه وکله نك تورک لهجه لرنده شیمدی یه قدر معلوم طرز استعمالنه کوره ، باشقا تورلو ایضاح ایدیلنه . « رادلوف » ک ، بو کله یی بوتون تورک لهجه لرینجه نامعلوم عد ایدهرک ، عثمانیلرک « او بارق » کله سیله بونت مناسبتی اولادیغنی ادعا اتمه سی ، دوغرو دکلدن [تومن ، ۱۷۲ نجی صحیفه ده ۸۱ نومرولی نوطیه باقیکز] ؛ نیته کیم « وانبهری » ده رادلوفک مطالعه سی قبول اتمه یهرک ، کله نك عین کله اولادیغنی قولله ادعا ایتکده در [Noten Zu den Altürkischen Inschriften der Mongolei und Sibiriens, P. 115] . اسکی « توکیو » لرده کوردیکمز برعادت بزه بو « بارق » ک ماهیتی واضحاً آکلاتیور : « ستانیسلاز ژولیه » ک چین منبعلرندن نقلاً آکلاتیغنه کوره ، اولر مزارک یرینی بللی ایتک ایچون اوزون بر صریق دیکرلر ، مزارک اوستنه بر بنا انشا ایدهرک ایچنه متوفانک رستنی یاپارلر بوتون حیاتی مدتیجه بولوندیغنی جنکلی تصویر ایدهرلردی . مع مافی « تومن » بوعدنک ، مثلاً اورخون کتابة لرنده کورولدیکی وجهه ، بعض استثنائی و نادر حاللرده یابیلدیغنی ، ولا علی التعین هر شخص نامنه بارق تأسیس ایدیله دیکنی سولیورکه ، ک محفدر [اورخون کتابة لری ، ص ۶۰ ، ۱ نومرولی حاشیه] . بارقلرک دیوارلرینه ، تولونک جنکلی مصور رسملرله برابرینه او صحنه لری یاشانان بر طاقم شعر پارچه لری یازیلدیغنه ده قولله احتمال ویریله بیلیر .

[*] « اشبویورکلردن بر عائله پک عزیز افرادندن برینک وفاتی وقوعنده برسنه علی التوالی کل یوم غریب بر رسم مام اجرا ایدهر . شویله که : مرقومک ارحالنه مصادف اولان وقت وساعتده برطاقم آغلاهی قاریلر کلوب کریمه وزاری ایله بعض مرثیه لر سویلرلرکه ، بر رسمده ، اجرای ماتمه مکلف اولوبده اوراده موجود اولان قوم و خویشی جملة حاضر بولونمق لازمدر . بونکله برابر ، مرقوملر ، مرثیه خوانلرک کلدیکی زمان هر نه ایش و کوچ ایله مشغول ایدیسهرلر ، ینه آکا دوامدن فارغ اولمایهرق ، متوفانک دردوفرقت واشتیاقی ادامه و تجدید ایچون تحملکدنار صورتده وقوعه کلن فریاد و فغانلر آراسنده ، کیمنک چوبوغنی ایچمکده و کیمنک سلاحرینی سیلوب پارلاتمقده و کیمنکده طعام ایتکده اولدیغنی ، وقادیلرله کلنجه آنلرک دخی مذکور ضیق خیمه نك ایچنده جملة دیز چکوب مرثیه خوانلرک آهنگنه اویدوره رق بولکده باغیروب چاغیرمقده و کوز یاشی دوککده اولمالرله برابر برآن ایشلرندن کری قالمایوب کیمنک یوک طارامقده و کیمنک مککی چوبرمکده و دیگر هر برلرینک دخی خانه خدمتته متعلق برر ایشله اشتغالیه دوام ایتکده اولدقلرینی کورمک کرچکدن کلنجه لی برشیدر . متوفانک دوستلرندن هر بریسی وقوع وفاتی برقاچ آی

چىكىزىلار دە مەراسىم مەخسۇسەيە تايەج اولان بۇ ماتىم آينىلارنى ، اسلامىنىڭ اولدۇقىجە شىددىد تائىرلىرى آلتىدە قالمىقلە برابر ، تىمورىلار دەدە كورىيۇرۇز : تىمورك وفاتىدە جىنازە مەراسىمى مەين تشرىفات قاعدەلەرنە تىبعا ەمومى بر آينىن شىكىندە ياپىلمىش اولدىغى كى [*] ، خاندان حىكىمدارىيە مەنسۇب اولمادىغى خالە « على شىر نوائى » نىڭ جىنازە مەراسىمىدە « سۇلتان حىسەن بىقرا » نىڭ امىرىلە مەختىم بر آينىن طەرزىدە اجرا اولۇنمىشىدى [*] . بۇ ماتىم مەراسىمى آناطوللى سەلجۇقىلار دەدە واضح بر صورتدە كوزە چارىيۇر : « سۇلتان غياث الدىن » نىڭ شەھادتەن سۇكرا طوپىلانان قورۇلتاى « سۇلتان عزالدىن كىكاووس » ى سىلتەتە انتخاب ايدىنچە ، سۇلتان « آغلايىب عزراو بىكا شرايىطن ىرنە كىتىردى . اوچ كوندن سۇكرا بىكلەر واولۇر دولت توتى حصولى وسىلتىت مەنصبى وصولىچون تەنىت و مەبارك باد قىلدىلەر . و آندىن كوچۇب بىش كوندە قىسەريەيە ايرىشىدىلەر . بىكار وسرۇرلەر كە حاضر اولمىشلاردى ، كىتىدكە استىقبال ايتىدىلەر و آندىن اعزاز و عظمت و تىجىل و جلالەت تام برلە شەھەر كەلدىلەر ، و مەلكى سىلتىت تىختە كىچىردىلەر ؛ درم و دىنار اوزىرنە ساجو

سۇكرا خەبەر آلمىش اولسە بىلە بر كەرە بۇرسىمدە حاضر بولۇنغى لازىمدر . اشىو رىسم ماتىم اكثەريا كىجەلەرى اجرا اولۇندىغىندىن ، زۇاردن برى كەلدىكە ، چادىركا و كەندە ، لااقل بر چارىك قدر ، قۇدۇر-مىشە سەنە نالە و نىزىاد ابلە حضورىنى اعلام ايدەر . اكر وفات ايدەن آدم بانۇر يەنى بەادر عنوانى قازانغىن بر قەھرىمان ايسە ، آنىڭ مەزارى اوزىرنە طوپىراقىدن بر تەپە ياپىلىركە ، بۇ تەپەلەر « يۇزقا » تەبىر اولۇنۇر . بۇيلە بر آدمىڭ مەزارى اوزىرنە تۇر كەنلەردن ھەر برى لااقل بىدى كۆرك طوپراق آتقى عادت اولدىغىندىن اكثەريا چۆرەسى آلتىش وارتقاعى يىكرىمى بىش ، اوتۇز قەدەم جىسامىندە تەلرەھاسل اولۇركە ، او واسە صەھرا دەدە بولۇنان بۇمىر قەدەرلىك اوزاق مەسافەلەردن كۆرۇلۇر ؛ و ھەربى ، اىچىدە مەدفون اولان شەخسك نامىلە ياد اولۇنۇر . بۇ عادت ، و قىتەلە ھۇنلار بىنىندە جارى اولدىغى كى اليوم ماچارلار دەدە دىخى وازدەر [وامبەرى ، ساختە درویشك آسايى وسطادە سىياحتى ، وقت مطبەسى ۲۹۵۱ ، ص ۳۹-۴۰] . مەشتەرق « زابۇرۇوسكى » تۇركىنلەرنىڭ يابانچى ئەسەرلەر قارىمىقىلە برابر مىلى عادتلىرىنى خالا : افضلە ايتەكلىرىنى سويلەركەن ، تۇركىن نۇحە كرلەرلە اسكى اورخون بۇغچىلەرى ، سىغىتچىلەرى آراسىندە كى مەشابتى و ؛ عادەتكە تۇركىنلار دەدە عصرلەر جە اول . مۇجۇدەيتى اھمىيەتلىق قىدايدىيۇر .

Zaborowski, la Grande encyclopédie, Tom. 31, P. 484-85

[*] رۇسۇفە الصفا ، بۇمىلە طەبى « ج ۶ ، ص ۲۳۵ » . داھا فضلە تەفصىلات اىچون ابن عربشاهە باقىكەن « عجائب المقدور » ، ص ۱۷۴-۱۷۵ و « نەظمى زادە تەرجەمىسى » ، ص ۱۸۲-۱۸۳ .

[**] رۇسۇفە الصفا « ج ۷ ، ص ۹۲ » . حىكىمدارنىڭ امىرىلە اوچ كۈن ماتىم طۇتۇلۇقدىن سۇكرا ، ھەفتە سەندە ، مەرحۇمىڭ استراحت رۇحى اىچون بۇيۇك بر ەمومى ضىياقت وىرىلىش ايدى .

۸. ساجدىلار . اوچ كوندن سوڭرا سۇلتان بىكرىك ياس طون چىقارمىغە امر ايدى . [*] . سىلچوق ئارىخچىلار ئىلمىي «سۇلتان علاءالدېن كىيىپاد» كى جىلوس مىراسىمى چىقىدە وىرىلن مەلۇمات دە ، اوچ كون عموماً ياس طوتولدىغى ، سۇلتانك علامەت ماتم اولارق اق اطلس لباس كىدىكى ، بىكرىك باشلىرىنە مەقۇب بورىكلىرى كىوب «كىسى» لىرى اوزىرىنە اق غاشىلەر چىكىدىكى ، اوچ كوندن سوڭرا ياس لباسىك چىقارىلۇب ماتم مىراسىمىنە نىھىت وىرىلدىكى كوستىيور [*] . ماتم مىراسىمى ، سىلچوقلاردىن قىسمائىلەر دە انتقال ايتىشدر : «فاح سۇلتان مۇھىد» كى ، سىدرا عظم «مۇھىد باشا» نى ، «شەزادە مەسۇفى» نىك وقاتىدە ماتم طوتمايەرق بىياز لباسلە شىطرىچ اوينادىغىدىن دولايى اعدام ايتىدىكى بىليورز [***] .

داھا اوغوزافسانەلەردە ، «كىتاب ددە قورقۇت» دە تصادف ايدىلن [****] ، واسلامىتك بوتون تاثيراتىنە رەغمائىلەر زىمان و مىكانلار دە موجودىتى كوستىرەن بوتامم ايتىلار دە شەرك وشاعرىك موقى ، دىكر ايتىلار دە اولدىنى كى ، غايت صرىچ وواضحدر : ايلك زىمانلار دە روحانى برماھىتى حائز اولان «شاعىر - باقىچى» ئولونك دىنى اچچون مناسىب زىمانى اتخاب ايدىيور ، قوبوزىلە چالدىنى اسرار انكىز برطاقم نغمەلەرك تاثيرىلە اولنك روحە استراحت بخش اوليور ، تىنظىم ايتىدىكى كىفەتە وبستەلەرلە ماتم مىراسىمى جانلاندىرىيوردى . شاعىرك صرف بروظىفە روحانىيە اىفا ايتىدىكى زىمانلەر كىچىك ، ماتم ايتىلار دە ئولونك سوكىل خاظرەسى باشانە جىق شەركلەر مىدانە كىمكە باشلادى : اولنك جىكلىرى ، قىهرمانلىقلىرى ھىجانبى برادا ايلە ترنم ايدىليور ، مەقبەلەرى قوبوزك مىرافقىتە ، مائىر ، مەھىچ برىكتەلە قارشى انشاد اولونىيوردى .

[*] مختصر سىلچوقنامە ابن بىبى تىرجەمىسى ، «ص ۹۸» .
 [**] عىن اثر ، «ص ۱۹۵» . بىياز رىنكك تورىكردە اسكىدىن ىرى ماتم غلامى اولدىنى كىرك بو تفصىلاتىدن كىرك يوقارىدە «غرونار» دن ئقلا تورىكستان چىنى تورىكارى چىقىدە وىرىدىكىز تفصىلاتىدن آكلاشلىيور . قازاقلار دەدە حالا ماتم غلامى بىياز رىنكدر [حلىم ثابت : آلتايلەر دوغرو ، تورىك يوردى ، ص ۲۲۳۲ ، صابى ۶۷] .

[***] تاج التوارىخ ، «ج ۱ ، ص ۵۵۲» ؛ واوندىن ئقلا «صولاق زادە» ، «ص ۲۵۱» .
 [****] مثلاً «دىل اوزان» حكاىەسىدە بوكا تصادف ايدىيورز : «يلاخچى اوغلى يلاخچى» «بامسى بىرك» كى ئولوم خىرىنى كىرنىچە ، باباسى ، آناسى ، نشانلىسى ، اوغوز بىكرى كاملا ماتم طوتىيورلر ، آقلىرى چىقاروب قارالر كىيورلر (كىتاب ددە قورقۇد ، ص ۴۸ ، ۴۹) . كىتابك ھىمان بوتون حكاىەلەردە بو ماتم عادىلەرى كوستىر پارچەلەر تصادف اولونمىدەدر . بو اثرىك جىم وىضىبى عىمانلىلر زىمانىدە اولدىنى اچچون ، ماتم رىنكك سىياھ اولامىدە كى سىب آكلاشلىيور .

بزم خلق ادبیاتنده کی قهرمانلق موضوعلرینک، داستانلرک بویوک قسمی بوماتم آیینلرینک برقیه سی عد اولونه بیلیر. المزده کی تاریخی وثیقه لردن آکلاشیلدیغنه کوره، ئولن حکمدارلر یاخود حکمدار عائله سنه منسوب قهرمانلر حقدنه «ساغو» لر یعنی مرثیه لر تنظیمی ماتم آیینلرینک لوازم طبعیه سندن صاییلوردی [*]. مثلاً «کول تکین» کتابه لرنده شهزاده «یولوغ تکین» طرفندن یازیلدیغی مصرح ایکی پارچه یه تصادف ایدیوررکه، کتابه نك بر قسمی اپی بوزوق بر جالده یولوغقله برابر، بر مرثیه پارچه سی شکل وماهیتده تلقی اولونه بیلیر [برنجی کتابه، جنوب شرقی جهتی، ص ۱۲۰؛ وایکنجی کتابه، جنوب غربی جهتی، ص ۱۳۴ «تومسن»]:

بکیرمی کون اولوروب
بولوغ تکین بیتیم
بوتاشقه بوتامقه قوب
بونجه بیتیک بیتیکمه
بولوغ تکین بیتیم [*]
مین کول تکین آتییسی

[*] تورکلرله عصرلرجه مناسبتده بولونان ایرانیلر دده، خلق آراسنده یاشایان بر طاقم مرثیه لر واردی. «نرشخی: نك روایتنه نظراً، دردنجی عصر مجریده، عجم اساطیرنده تورکلرک حکمدار وممل اولارلق کوسترین «افراسیاب» ک دامادی و «کیکاوش» ک اوغلی «سیاوش» ک وفاتی حقدنه تنظیم ایدلمش بر طاقم مرثیه لر بخاراده شایعدی، اولرک آیری بسته لری واردی [نرشخی، تاریخ بخارا، ص ۱۴۰-۱۵۰، «شهر طرفندن پارسده باصدریلان نسخه»].

[**] بورابه نقل ایتدیکمز مرثیه پارچه سی عیناً «زکی ولیدی» افندینک «تورک - تاتار تاریخی» ندن آلدق [ص ۴۰]. زکی افندی بونی عیناً روس مستشرقلرندن آلدیغی سولییه رک «یولوغ تکین» ک شعرلری حقدنه اولر طرفندن مهم تدقیقات اجرا ایدیلدیکنی بیلدیریور ومانخذ اولارلق بر روس عالنك مهم بر مقاله سی ذکر ایدیور. بوتون مساعیمزه رغماً، بومقاله یی بولاروب ترجمه ایتدیرمک قابل اولامادیغی جهته، بومسئله حقدنه کتامتک بوطبعنده لایقلا معلومات ویره میه جکز. بالذات کتابه متلری اوزرنده اجرا ایتدیکمز تدقیقات نتیجه سنده، یوقاریکی شعر پارچه سنك بالخاصه برنجی کتابه نك جنوب شرقی جهته بولوندیغی و فقط یوقاریده نقل ایتدیکمز شکل ایله کتابه ده کی شکل آراسنده براز فرق اولدیغی تبین ایدیور. کتابه ده کی شکل عیناً بودر: «بونجه بیتیک بیتیکمه کول تکین آتییسی یولوغ تکین بیتیم بیکیرمی کون اولوروب بوتاشقا بوتامقه قوب یولوغ تکین بیتیم». کتابه ده هیچ بوزولامش اولان بوپارچه دن صوکر، اورتهدن ونهایتدن ایکی بوزوق بری بولونان دیگر بر قسم داها وارکه، اوند بونظم ماهیتی کورمه ده ک. ایکنجی کتابه ده یه عینی مألده بولونان پارچه - باش طرفده ایکی یردن ونهایتدن براز کسبک و اورتیه سی جوق بوزوق اولقله برابر - یه آز جوق نظم اداسی حاوی صاییلایلیر: «بیلکه» قاغان بد «تیکن؟» یولوغ تکین بیتیم. بونجا بارقیغ بدیزغ اوزیغ «..... قا» غان آتییسی

داها « هیونخ - نو » و « تو - کیو » لرده موجودیتی کوردیکمز بوماتم آیلرینک بدیی ماهیتی ، اسکی عادتلیخی اسلامیتک بوتون تأثیراته رغماً محافظه ایدن « قیرغیز - قازاق » لرده، تورکلرده حالا کوزه چارپار: قازاقلرده ئولونک موقع وئروتنه کوره اوچ، یدی، ویا قرق کون کلنره ضیافت ویریلیر، بویوک اجتماعلر یاییلیر، بارکیلر کسلیلیر، اکثریا قادینلردن مرکب نوحه کرلر متوفانک اوصافدن باحث مرثیه ومدخیلر اوقورلر [*]. یوقاریده « غرونار » دن نقلاً تورکستان چینی تورکلرنده کی ماتم مراسمی حقنده کی ویردیکمز معلوماتده ، یوغلرده کی بدیی ماهیتی تأیید ایده جک ماهیتده در ؛ تورکستان چینی تورکلرینک سنهده بردفعه برات کیجه سی ئولولرک خاطره سنی تعیزاً یابدقلى ضیافته شرقلر، رقصلر، چالغیلر موجوددر ؛ اوکون قادینلر، ئولولرینه « پوشکال » یعنی ییه جک کوتورورلر، غروبدن صوکرا آتشلرک اوستدن آتارلر . « غرونار » ک بوخصوصده ویردیکی تفصیلات ، اسلامیتک عصرلردن بری اجرا ابتدکی تأثیراته رغماً ، بوتون بو عادتلرک اسکی ملی دین بقایاسندن عبارت اولدیغنی و « دینی - بدیی » عنصرک بونلرده مهم برموقعی حائز بولوندیغنی کوستریبور [**]. یوغلرده کی بونوحه کرلک عادتى، قافقاسیا و آناطولی تورکلرندهده همان همان عین شکله دوام ایتمکدهدر ؛ هله آز چوق عمومی بر شهرت

یولیغ تیکین من آی آرتوغی تورت کون « اولو » رپ پیتیم بدیزیم یا «...». عیجا زکی افندی یه مأخذ اولان روس عالمی بو ایکی پارچه یی بربریله قارشیلادیر هرق می یوقاریکی پارچه یی :یدانه چیقاردی ، بو نقطه یی بیله میورز . هر حالده یوقاریده کی ایلك پارچه نك شكل وادا اعتبارله « دیوان لغات الترك » ده کی اسکی مرثیه پارچه لرینه بکزه دیکی محققدر .

[*] « برقازاق ایچون قبیله سی ، حیاتنده اولدینی کی عمانندهده مهمدر ؛ قازاق دنیا یه وداع ایتمی ، هان بوتون ارکان قبیله نك وداعیله استراحتگاه ابدیسنه ایصال ایدیلیر . هرکس بیلدیکنی اوقوبه رق ئولونک عفوایدلله سی حقنده تا کرینک مرحتتی طاب ایلر . بوندن صوکرا تعزیت مراسمی اجرا ایدیلیر : ئولونک اقربا و تعلقانی ، ارکان قبیله برر برر ماتم زده عائله نك نزدینه کلرک بیلور ایسه کندیلری ، یا خود بیلن بریسی طرفندن فاتحه لر اوقوتدیریلیر ؛ نوای ئولونک روحنه اتخاف ایدیلیر . هرکس دیلنک دوندیکی قدر ممکن مرتهبه فصیح و مقفی سوزلرله مرحومک اییلکری، محاسن اخلاق حقنده ایراد کلام ایدر . باشلرینی کوسکولرینه ، بللرینه صارقیته رق مهتر و آغلایان صدالر ایله مرثیه لر ، مدخیله سوبیله رک وکندی تعبیرلرنجه یوقلامقده (نوحه ایتمکده) اولان قادین و قیزلری دیکلرکدن صوکرا برطاقم سوزلرله تسلیت ویریر، و آغزی ایچندن دعالر اوقوبه رق چیقار » [حلیم ثابت ، آلتایلره دوغرو ، تورک یوردی ، ص ۲۱۰۸ ، ص ۶۳] .

قازاغش قهرمانلر، بابا يكتلر حقنهدكى مرثيه لر، خلق ادبیاتمزدده پك كنیش وواسع بر ساحه اشغال ایدهر . تورک حکمدارلری اسلام و عجم تأثیری آلتنده ملی عادتلرینى اونوتدقلری زمان - اسكى دینی ماهیتنى تماماً غائب ایتمش اولان - ئولولرینه آغلامق وظيفه سنى بيله عجم شاعرلرینه بر اقسشاردی : « سلطان سنجر » ، کریمه سى « ماه ملک خاتون » ك وفاتنه مرثیه سويله تمك ایچون، مشهور مرثیه جی « عمیق بخاری » یی بخارادن چاغیرتمشدى [*] . بوتون بوتفصیلات بزه « یوغ » آیتنىك تورکلر آراسنده نه قدر متعم و نه قدر اسكى اولدیغنى قطعی بر صورتده کوسته ریور .

اسكى تورکلرده « دینی - بدیعی » ماهیتی حائر بوواچ بویوك آییندن باشقا، تا « هیونخ - نو » لردن بری دوام ایدوب کلن « قورولتای » آیینی [*] ، صوگرا اسكى بز آیینك - بویوك بر احتمال ایله بو قورولتای آیینك بقیه سى - اولان « كوك بوری » اویونى كبی [***]

[*] دولتشاه تذکره سى ، « معلم براون » طرفندن باصدیریلان نسخه ، « ص ۶۴ » .
 [**] « هیونخ - نولدده یکریمی درت آسر هر ییلك ایلك آینده تماماً تائزونك قرارگاهنده طوپلانیردی . کوز موسمنده یغی آتلك سمنز اولدقلری زمانده بر بویوك اجتماع داها یابارلر ، افراد و آتلك صاییلوب یوقلامه ایدیلردی » [نجیب عاصم و محمد عارف ، عثمانلی تاریخنه مدخل ، ص ۲۵۴] .
 بز قورولتای آیینلری جتکیز سلاله سنده ده کوریورز . « شجره تورکی » صاحبی « ارکنه قون » وقعه سنى یازدقدن صوگرا : « آندن بری مغولك رسمیدرکه اول کونی عید ایدهرلر . برپاره تیموری آتسه صوقوب قیزدرلر ، ابتدا خان تیموری طوقوب اورس اوزره قوبوب چکیچ ایله اورور ، آندن صوگرا بویوکلری اورور . اول کونی غایت عزیز طوتارلر . طاغدن چیقوب آتالری ولایتنه عودت ایندکلریدر » [احمدوفیق پاشا ترجمه سى ، ص ۴۸] . سوزلریله تورکلرده ییلده بر یاپیلان بویوك بر آییندن بحث ایدیور . « نصیر طوسی » نك « زیچ ایلخانی » ده : « موغول پادشاهلری سنه و آیلرک ایلك کونلرنده وکندیلرینك طوغدقلری کونلره مصادف ایامده جشن یابارلر » دیمه سى [شرف الدین ، تورک تقویمیه تقویمی بعض عبادت و عادتلر ، کله جك نسخه منزه باقکر] ؛ « کنزالدر » صاحبی « امین بدرالدین ابوبکر بن عبدالله الصرخدی » نك تورکلردن بحث ایدهرکن : « عادتلری شهودرکه سنه باشنده بویوك بر آتش یاقارلر ، خاقانلری بالذات کلوب بو آتسه قازشی بر شیلر سویلرکن آتشدن چیقان آلو کویکه اولورسه او سنه بولقی اولاجغنى ، الخ . . . استدلال ایدهرلر » [حسن حسام الدین ، آماسیه تاریخى ، ج ۲ ، ص ۱۲] طرزنده معلومات و برمه سى ، سنه نك معین بر کوننده بویوك بر آیین یاپیلدیغنى قطعی صورتده آکلاتیور . بو آیینده شاعرک نه بویوك بر موقعی اولاجغنى ، شیمدی به قدر ویریلن ایضاحاته قیاساً آکلاشیلیر .

[***] « غروناز » تورکستان چینى تورکلرینك اکلنجه لرندن بحث ایدهرکن « اوغلاق » اسمنده كى عمومى بر اویونى آکلاتیور : « اوغلاق ، اساساً تورکلره عائذ و اصیل بر اویوندرکه قیرغیزلر بوكا

بعض آيىن واويونلاردا شعرايە علاقەدارايىمەدە، دىكر آيىنلاردا شەرك وشاعرك موقىي حقندە ويردىكمز تفصيلات بونلركدە ماھىتى پك اعلا تنوير ايدە بيلير . ايشتە بوتون بو آيىنلاردا وجودە كلن اثرلر، كرك شىلانلاردا كى قصيدەلر، كرك «سغىر» دە كى داستانلر، كرك بوغلاردا كى مرثىلەر، ابتدا دىنى برماھىتى حائز وتاليە ايدىلن معبودلرە مخصوص برر «الهى : hymne» ايكن، يواوش يواوش، «دىنى- سحر بازانە» برماھىت المش، ونھايت غير دىنى اولوب قالمشدر . بناءً عليه اسكى معبودلر يرينە اساطيرى قهرمانلرك، اونلرك يرينەدە حكمدارلرك وتارىخى قهرمانلرك مناقبى ترنم ايلكە باشلاندى . اوزون عصرلر، شەرلە موسيقى برىدن آيرىلماقچە قدر «قوبوز» لرك موافقتيلە ترنم ايدىلن بو مرثىلەر، قصيدەلر، داستانلر، ايلك زمانلاردا طبعى بر بيلە مزوج ومترافقدى . بو دورلردن كچن بوتون قوملرك اسكى شەرلردە مثلاً «ليرىزم» ناصل «داستانى» و «تماشائى» عنصرلەرە مزوج بولونمشە، عين حال توركلرك ايلك شەرلردەدە موجوددى . مثلاً بر مرثىدە يالكىز ليرىزم دكل، واسع بر نىستدە داستانى عنصرەدە بولونىور؛ شاعر بر طرفدن قهرمانك وقاتنە خوشغون بر حسلە آغلاركن، دىكر طرفدن تامماً ساكت ووقور برادا ايلە اونك جنكلرىنى، قهرمانلقلرىنى آكلاتيوردى . مع مافىە مؤخر دورلرە عائد اثرلردە، اثرلرى، احتوا ايتدكلرى عنصرغالە كورە، تصنيف ايدە بيلمك ممكندر . توركلرك اك اسكى دورلر يينە عائد اثرلر، بوتون ملتلك ايلك محصولات بديعەلرى كچى، بر فردە دكل بوتون هيئت اجتماعيە عائد غير شخصى محصوللردە . تورك شەرىنك بزە واصل اولايىلن الكاسكى شكللىرىنى محتوى «ديوان لغات الترك» دن يالكىز

كوك بورى ديرلر . بر طاقم آنلىلر صحرادە طوبلانلرلر، آرالردە پارە طوبلايەرق بر اوغلاق آلوب كسىردكلن صوكرا اونى طوبراق اوستندە براقىرلر . بونى متعاقب آياغنى يره دكدىرمەدن اونى قاقىق ايچون مسابقە كىرىشەرلر . ايچلرئدن هانكىسى اوغلاق قاپارسە كال سرعتلە قاچار . دىكلرى غنىمى الندن آلىق ايچون اونى تعقيب ايدەرلر . ايچلرئدن برى اوغلاق قاپوب دىكلرلرئنك الندن قورتولەرق شەرە التجا ايدىنچە قدر بو اويون ساعتلرچە سورەر؛ صوكرا هپسى اوغلاق يك ايچون غالبك اونه كىدەرلر . بو اويون تېلكەسز دكلدر؛ ماھر، چوك يىنجىلر لازمدر كە تېلكە اولاسن . كاشغر يرلىلرى قىرغىزلر كچى ابي يىنجى اولمادقلرئدن بو اويونئدن پك خوشلامازلر، بالخاصە افغانلىلرلە اندىجانلىلر بوكا اشتراك ايدەرلر . يرلىلر عموميتلە بو اويوندە سىرىجى صفتيلە بولونمى ترچىچ ايدەرلر [Grenard, le Turkestan et le Tibet, P. 133-134]. قىرغىزلرك «كوك بورى : كوك قورت» دىكلرى بو اويونك اسكى بر آيىن بقيەسى اولدىنى كوروليور؛ بويلە اولدىنى تقدىردە شەرك وشاعرك بوندەدە ر موقىي اولاجنى طبيعندر .

«جوجو» اسمنده برشاعرك اسمنی اوكره نمككه برابر، كتابده کی شعرلرك كیمه عايد اولديغنی قطعياً بيلمپوز. خلاصه، بوكونکی معلوما تمز، توركارده تكامل ادینك ایلک صفحاتنك سائر ماتلرده كندن تماماً فرقسز اولديغنی بزه وضوح وقطعیتله كوسترمكده در.

هرملتک، ایلک نغمه لرینی ترنمه مخصوص ملی برسازی واردركه اساطیرینه کیره، **قوپوز** و خاطره سی عصرلرجه صاقلانیر. ایشته الكاسکی تورك «باقسی-اوزان» لرینك ساغولر، داستانلر اوقوركن یاخود دیگر نیم دینی آیینلرده قوللاندقاری الك اسکی ملی موسیقی آلتی «قوپوز» در. عربلرك عودینه بکزه ين قوپوزده، الكاسکی زمانلردن باشلايه رق، مختلف عصرلرده و مختلف تورك مملکتلرینده دائماً تصادف اولونور. الك اسکی اویغور متلرینده اوکاتصادف ایدیلدیکی کی [*]، «دیوان لغات الترک» ده ده «قوپوزامق» شکنده مصدرینه وختی «قوپوزامق»، «قوپوزاشمق»، «قوپوزامق» شکللرینه راست کلینور [**]. عصرلردن بری هان هیچ دکیشمه مش اولان آلتای تورکلرینده «باقسی» نك، بوملی موسیقی آلتی حالا باشلیجه واسطه ترنم اولارق قوللاندیغنی «رادولوف» بزه مفصلاً آکلاتیور؛ وبومیانده قوپوزك بوكونکی شکلی تعریف ایدیور:

«باقسی، شامانلرك طاوولی پرینه بر نوع کبان، داها دوغروسی «باسوویولونسه» استعمال ایدره که تقریباً ۳،۵-۳ قدم یوکسکلکنده اولان بوآته «قوپوز» دیرلر. باقسی، عینیه بزم چالغیچیلرمنك ویولونسه لی وضع ایتدکلی کی، قوپوزی اوکنه قویار؛ وباصو کانتک یاینه مشابه بر یایی اونک اوزرینه تماس ایتدیرر. قوپوزك اوزرینه، بوكولش آت قیلندن ایکی کیریش کریش و صاپنه برچوق دمیر زیللر ربط ایدیلش اولوب، چالغیچی کانی قیلداندیغی زمان، شاقیردایان برکورولتو حاصل اولور. باقسی نك بوندن باشقا برده عصاسی واردركه، اوجه دورت کوشه برتخته حق برلشدرلش و اطرافنه متعدد افاق دمیر پارچه لری آصیلمشدر. باقسی، افسونیه هم آهنگ برتغنی رفاقتنده قوپوزی چالغیه باشلار؛ بعده عصایی یاقالایه رق شدتلی بر رقص انساننده فیریلداق کی دوندورورکه، بو صورتله مدهش

Gl. Huart, Documents de l'Asie centrale, journal asiatique, onzieme [*]

série, Tome III. «بالیو» هیئتک اورتیه آسیادن کتیردیکی وثیقه لردن تورك لسانی و اویغور حرفلرله محرر «ایکی قارده شک حکایه سی» نك ۷۰ و «۷۱» نجی پارچه لرنده: «تیکین قوپوزغا ارتنکو اوزاردی. ایکی قوپوز آرتیزو آغری ییرلایو اولورتی».

[**] دیوان لغات الترک، ج ۱، ص ۱۸، ۴۱۰ و «ج ۲، ص ۱۷۳، ۱۸۵، ۲۶۹».

بر کورولتو پیدا اولور. بونی اکثریا ایکی باقسی برلکده اجرا ایدرلر: بری قوپوزچالار، دیکری ده عصا ایله صیچرایه رق رقص ایدر. مع مافیه سائر باقسیلرده واردرکه بوآلات اولمادیخی حالده اجرای صنعت ایدرلر: بو اوفوروکچیلک اثناسنده، باقسی، شامان کبی، او درجه بر وجد واستغراقه کرفتار اولورکه، کیمسه به بر قنالق یا پامامسی ایچون صیقی صیقی به طوتولق مجبوریتنده قالیر. باقسیلره اعتقاد وجدان عمومیده آرتق هیچ بر متکا بولمادیغندن، پو، افعالی اجرا ایچون، خلقی بر شاماندن داهازیاده قورقوته حق طرزده حرکت مجبوریتنده در. ایشته بوندن دولایی، دهشت انکیز صیچرامه لر یاپار، کوزلرینی قورقونج بر صورتده دولاشدیرر، دیشلرینی غیجیرداتیر، برچیلغین کبی اطرافته ووره رق صارصیلیر. وجد واستغراق ایچنده اوقدر قورقونج هنر و معرفلرده بولونورکه، قیرغیزلر اونلردن آنجاق کمال دهشتله بحثه جسارت ایدر بیلیرلر. باقسیلرک قیب قیرمزی دمیری یا قالدقلرینی، بویوک ایکنه لری پارماق ده رینلکنده کندی اتلرینه باطیردقلرینی، ناربیضا حالده کی دمیری یالادقلرینی، عین دمیر اوزرینه چپلاق آیاقلریله با صدقلمی زمان، دمیرک، اوزرینه صو دو کولورمش کبی، چیزلادیغنی بکا هریرده حکایه ایتدیلر.... بر قیرغیز حیانتدن قورقولا جق درجه ده خسته اولور وقوجه قاریلرک هکیملکی فائده ویرمزسه، بر باقسی چاغیریلیر. باقسی پی هیچ بر تربیه اسلامیة آلاماش کیمسه لر چاغیرر؛ تربیه اسلامیة سی اولانلر بر مثلا چاغیروب دعا اوقوتدورورلر. باقسی اولاخسته نک نبضه باقار، وعین زمانده، مختلف آکلاشیلماز کله لر سویلر. صوکر، قوپوزی ایله اوطوره رق خسته به متعدد شیلر چالارکه، بوکا قوپوزک شانغیردیلی رفاقت ایتدیکی کبی، باقسی ده یاریم سسله تور کوسنی لغنی ایدر» [*].

[*] Radloff. Das Schamenthum und sein Kultus, Leipzig, 1885, P. 60-61

« حلیم ثابت » بك قازاق باقسیلرینک قولاندقلمی قوپوز حقنده شو تفصیلاتی ویرسور: « قطری ایکی اوج سانتیمتر و قدر اولان بر دمیر دائره نك قارشى قارشى به کلى ایکی اوجى برلشمه به چاریک سانتیمتر و قدر قالدقندن صوکر موازی اوله رق درت بش سانتیمتر و قدر اوزاتیرلر. بونلرک آزارلنده بر اوجى دائره نك قارشى طرفنه ربط ایدیلن باقیر و یاخود کوموشدن معمول یاصی و اینجه تل آغزه یا قلاشدیریلارقی نفس ایله تهیز ایدیلیر. ایشیدیلرک آهنگک لطافتی، چالانک اشارت پارماغنده کی ملکه به کوره اولور. قوپوز، قازاقلر آراسنده قولانیلینی کبی، روسیه داخلنده کی نوغای، باشقیرده، تبتیه، تاتار، میشر تورکلمی آراسنده معرفدیر. شرقیدن زیاده رقصه داهالویریشیلیر » [آلتایلره دوغرو، تورک یوردی، صائی ۶۹، ص ۲۲۹۷]. کورولیورکه بو قوپوز، تورکلمی

قوپوزك شكل و ماهیتی حقنده رادلوفك ویردیکی معلومات ، آنجاق شیمیدیکی قیرغیزلره عائد اولدیغی جهتله ، اسکی شکلی حقنده معلومات آلمق ایچون اسکی مؤلفات موسیقییه مراجعت مجبوریدر . « خواجه عبدالقادر مراغی » ، « صفی الدین عبدالمومن » ک « کتاب الادوار » ینه یازدیغی شرحده « قوپوز اوزان » و « قوپوز رومی » نامرله ایکی تورلو قوپوز تعریف ایدیور : « قوپوز اوزان : کاسه آن اطول باشد از جمیع کاسات آلات ذات الاوتار ، و بر نصف سطح آن پوست کشند ، و بر آن سهوتر مفرد بندند ؛ و طریقه اصطحاب اوتار آن چنان باشد : وتر اسفل با وتر اوسط ذی الاربع باشد ، و وتر وسط با وتر اعلی بر نسبت طتی ، » — « قوپوز رومی : و آن سازی باشد که برای کاسه وجوف آن چوبی را مجوف سازند ، و بر سطح آن پوستی کشند ؛ و پنج وتر مزدوج بر آن بندند ؛ و اصطحاب اوتار آن بطریق عود کشند . » سکنجی عصر هجرییه عائد اولان شو معلومات ، اوزانلرک قوپوزیله ، غرب تورکلرینک قوللاندقلری « قوپوز رومی » آراسنده کی فرقی کوسترییور ؛ « قوپوز اوزان » بوتون تللی آلتلردن داها اوزون برکاسهیه مالک و اوچ وترلی اولدیغی حالده ، « قوپوز رومی » بش وترلی و داها عوده مشابه بر آلتدر . دو قوزنجی عصره عائد « زبده الادوار » آدلی بر موسیقی کتایندهده « قوپوز اوزان » یرینه یالکزجه « اوزان » اسمنده بر سازدن شو صورتله بحث ایدیلیور : « و بروی سهوتر است و بعض وتر کوتاه دیگر بروی آن بندند ، و حکایت باترکی بنظم ونثر بر آن کویند ، و مضراب آن از چوب سازند . آ کلاشیلورکه بو ساز ، « عبدالقادر » ک « قوپوز اوزان » ندن باشقا برشی دکلدن ؛ یالکز مؤلف ، « عبدالقادر » ک ویردیکی معلوماتی اتمام ایده رک ، بونکله تورکجه منظوم و منثور حکایه لر ترنم اولوندیغی ، یعنی بوسازک اوزانلره مخصوص اولدیغی بیلدیریور . بوفاده یوقاریده « اوزان » کله سی حقنده ویردیکمز معلومات ایله مزج ایدیله جک اولورسه ،

آراسنده عصرلردن بری کوردیکن عوده مشابه قوپوزدن آیریدر : حتی قازاقلر ، نوغایلر ، باشقردلر قدر اجنبی تأثیرلری آلتنده قالمابه رق اصلیلرخی داها چوق محافظه ایدن تورکلرده کی قوپوز — رادلوفک تعریفی وجهله — اسکی تورک قوپوزیدرکه « حلیم ثابت » بک طرفندن تعریف ایدیله ندن تمامیه آیریور . ایشته بوتون بو تاریخ و اتنوغرافی دلائلنه استناد ایده رک ، قازاقلر و تاتارلر آراسنده کی قوپوزک اسکی تورک قوپوزی اولمادیغی و مطلقا یابانجی ملتلردن آلتدیغی قطعیتله ادعا ایده بیلیرز . « عبدالقیوم ناصری » نک ، آغزه قوتوب اوفله نهرک پارمله چالیندیغی سوبله دیکی قوپوز ، قازاقلر و تاتارلرده کی بو یابانجی آلتدر [لهجه تاتاری ، ج ۲ ، ص ۴۵ ، قازان ۱۸۹۶] .

اوزانلرک منثور و منظوم حکایه لری بواج تللی قوپوزله سويله دکری آ کلاشیلر . قوپوز حقنده سائر تورکجه موسیقی کتابلرینده هیچ برشی بولامدق ؛ « خضر بن عبدالله » ک « مراد ثانی » زماننده یازدینی « رساله ادوار موسیقی » سنده دکل ، دو قوزنجی عصر اوانلنده « احداوغلی شکرالله » ک « ییلدیرم بایزید » شهزاده لرندن « عیسی چلبی » یه اتحاف ایتدیکی موسیقی کتابنده بیله تورکرک بوملی سازی حقنده هیچ معلومات ویریله مشدر [*] . هجری بشنچی عصرده تورکرک آراسنده مستعمل قوپوزی عوده بکزه تن « محمود کاشغری » نک افاده سیله یوقاریدن بری ویردیکمز ایضاحات میدانده ایکن ، « پاوه دو قورته ی » ک قوپوزی بر « تللی کیتاره » اولارق تعریف ایتمه سی طبعی قبول ایدیله من [*] . قوپوزک زمان و ساحه انتشارینی آکلامق ایچون ، مختلف زمانلره عائد متلر اوزرنده تدقیقانده بولونمق ضرورتی واردد : شرق تورکرکینده موجودیتنی اسکی اویغور متلرندن آکلادیغمز بوملی ساز ، دو قوزنجی عصردهده اورته آسیا تورکرکی آراسنده پک معروفدی ؛ « میر حیدر مجذوب » تیموریلردن « اسکندر میرزا » نامنه تقدیم ایتدیکی « مخزن الاسرار » ترجمه سنده قوپوزدن بحت ایدلشدر .

راست قیل آهنگ نو او حجاز
تورک سرودینی توزوک بیرله توز
توزیا توغان بیرله شدورغونی ساز
یخشی ایال تو بیله کوکله قوپوز [***]

غرب تورکرکینه کلنجه ، آناتولیده کی اوزانلرک سازک مرافقیله ترنم و انشاد ایتدکری اسکی اوغوز افسانه لرینی محتوی « کتاب دده قورقوت » ده ، زهراوزانی مطلقالنده قوپوزیله کوریورز [****] . کذلک ، یوقاریدهده ، آناتولی سلجوقیلرینک اوردولرنده قوپوزجیلره تصادف ایدیلدیکی « ابن بیی ترجمه سی » ندن نقلاً سويله مشدک . « عاشق بونس » سکزنجی

[*] اسکی مؤلفات موسیقیدهده « قوپوز » حقنده ویریلن بومعلوماتی طویلامق خصوصنده کی قیمتدار معاونندن دولای محترم رفیق مساعیمز « رؤف یکتا » بکه تشکر بورجهزدر .

[**] « پاوه دو قورته ی » ک بویا کلش ایضاحنه آلدانهرق « قله مان هوآر » ده یوقاریده مذکور اویغور متننده قوپوزی « برتللی کیتاره » شکلنده ترجمه ایتمشدر . « وامبهری » نک لغتجه سنده بولونغان بولکله یی ، سلیمان افندی « ساز ، کانه » طرزنده داهاعومی فقط داهادوغرو تعریف ایدیور .

[***] « عرب حروفاتیاه محرر و مصور » مخزن الاسرار » نسخه سندن .

[****] « کتاب دده قورقوت » ، ص ۱۸ ، ۴۵ .

عصر ابتدای زنده قوپوزدن بحث ایتدیکی کبی [*]، «کشمیری» ده «۷۱۷» ده یازدینی «منطق الطیر» ترجمه سنک بر قاقچ یرنده اونی موضوع بحث ایدیور:

سویلر ایسه بویه قوشلردیلنی هدهد اوزا قوپوزنک قیلنی

[وصف حال خویش کردن]

چوق اوزلادی قوپوزدن قیلورن ایشیت ایدمی کیم نه سویلر دیلورن
[حکایه شیخ تراوداد]

ای سلیمان شول قوپوزک قیلنی بورکه سویله شم بوقوشلردیلنی [**]
[تمثیل]

«مراثیانی» دوری شاعرلرندن «شیخی کرمیانی»، «خسرو و شیرین» نده خسرو ایله شیرینک بر ساز عالمی تصویر ایدرکن «قوپوزک اویله بورارلر قولاغن» * که چانبلاتوردی آغلارکن طماغن «بیتله دوقوزنجی عصر مبادیسنده ده اونک معروفیتی آکلاتیور [***]. قوپوزک دوقوزنجی واوتخی عصرلرده عثمانلی مملکتک هان هر طرفده تعمیم ایتدیکنی شاعرلرک اثرلرندن سهولتله استنباط ایدیور. مثلاً «فاتح» دورندن مشهور «دلی لطفی» نک «عشق قوپوزین بیه جالاینی نه دیرسک» * عالمره آواز صالاینی نه دیرسک «مطلعی پک معروفدر [****]؛ کذک «غزازعلی» دیمکه مشهور ادرنه لی «ساغری» بی زماننک اک معروف «قوپوز نواز» لرندن اولارق طانیورز [*****]. شاعرلرمن آراسنده قوپوزه قارشلی اک بویوک مقتونیت کوستره، «عشرنامه» صاحبی «روانی» در: «دائماً اولسه مصاحب نوله دلداره قوپوز» * هر نه تلدن که چالارسه اویار اول یاره قوپوز «مطلعی غزلیله بومقتونیتی کوستره» «روانی»، «عشرنامه» سنده: «قوپوز کبی قی بر خوب آواز» * که سازک جمله سندن اولامتماز» بیتله بوتقدیری عادتافراطه واردیر [*****].

[*] «بن اوزوج نماز ایچون سچو ایچون اسرودم» * تسبیح سجاده ایچون دیکله جنتده قوپوز» [خصوصی کتبخانه مزده کی یازمه دیواندن].

[**] موزه کتبخانه سنده «۲۳۶» نومروده مقید یکانه نسخه سندن.

[***] خصوصی کتبخانه مزده کی «خسرو و شیرین» نسخه سندن.

[****] سببی تذکره سی، «ص ۴۲» ولطیفی تذکره سی، «ص ۲۹۷».

[*****] سببی تذکره سی، «ص ۹۸».

[*****] «کیپ» ک «تاریخ اشعار عثمانیه» سنک منتلری حاوی صوک جلدندن، «ص ۱۰۷».

طاشایچہ لی آرنوود یچی بک « کتاب اصول » ینک « اولکی شعبہ سازندہ و کویندہ لر باعث ہنکامہ اہل عصیان و سبب معرکہ زمرہ بطلان اولوب مذموم ارباب شریعت و میشوم اصحاب طریقت اولدقلرین اعلام و اعلان ایلر » عنوانلی بابندہ، غریب بر حسن تعصبہ بوتون سازلری صیراسیلہ تزدیل و تحقیر ایدہ رکن ، قوپوزدن دہ نفرتلہ بحث ایدہر :

کورک چنک و ششتارک دردینی اوتاماز چالانہ دونر آودینی

قوپوزی ایشیتن کئی آدانور قازان اوستنہ طاملہ طاملار صانور [*]

مشہور غزنوئیس استانبوللی « قول اوغلی شانی » نک قوپوز حقندہ ہزل آمیز بر غزلی « عاشق چلبی » تذکرہ سندہ مقیددر [**] ؛ ینہ « عاشق چلبی » شاعر « فردی » دن بحث ایدہ رکن ، یکی چری آغاسنک کاشانہ سندہ قورولان بر محاس عیش و طرب تصویرندہ « . . . چشم شمعہ خواب خیال بورودی ، قوپوزک سویلہ مکدن آغزندہ ساقزی چورودی » افادہ سیلہ ، قوپوزک اوکی عالمردہ قولانیلدیغنی آکلاتیور [***] . « اولیا چلبی » دہ قوپوز حقندہ ، براز افسانہ ایلہ قاریشیق اولقلہ برابر ، پک شایان دقت معلومات ویرمکدہ در : « سازندکان قپوزجیان : نفرات ۴۰ ، موجدی ہر سکزادہ احمد پاشادرکہ ابوالفتح وزراسندندر . بوساز بوستہ ، بو دین ، قامینچہ ، اگری ، طمشوارکی سرحد اہالیسنہ مخصوصدر ؛ آناطولیدہ مثلنی کورمہ دم . لونداز بر سازدرکہ همان ششخانہ نک یاوروسی ظن اولونور ؛ اوچرتارلیدر [****] .

یدنچی ، سکزنچی عصرلردن بری آناطولیدہ خلق آراسندہ پک متعمم بر سازک اوتنجی واون برنجی عصرلردہ بیوک بر مبدولیتلہ روم ایلی سرحدلرینہ انتقال ایتمہ سی ، تورک ذوقنک یکی استیلایدیلن قطعہ لردہ کی سریع غلبہ سی ، واودوردہ کی تورکلرک سویہ بدیعہ اعتباریلہ روم ایلیدہ کی سائر قوملرہ تفوقی کوسترمکدہ در ؛ یوقاریدن بری ذکرایتدیکمز دلائلہ رغماً آناطولیدہ قوپوزہ تصادف ایتمہ دیکنی ادعا یا کلیشلغندہ بولونان « اولیاچلبی » نک بومطالعہ سنی قطعاً قبول ایدہ میز ؛ یالکمز بوندن ، اون برنجی عصرہ روم ایلی سرحدلرندہ ، قوپوزک ، آناطولیدہ کندن پک فضلہ تعممی نتیجہ سنی استخراج ایدہ بیلیرز . اساساً « اولیاچلبی » دہ ، باشلرندہ بیاض قالپاقلری ، بللرندہ مرصع پالہنکری ، یشم و بلغمی طاشلی قوشاقلری ،

[*] خصوصی کتبخانہ مزیدہ کی نسخہ دن .

[**] خصوصی کتبخانہ مزیدہ کی نسخہ ، « ص ۳۳۳ ب » .

[***] ص ۲۶۵ آ .

[****] ج ۱ ، ص ۶۳۸ .

مزين بىقابىله انظار مفتونى جلب ايدىدن بچوى غازيلرينك قوپوز چالمقده كى مهارتلىرى
توصيف ايدىده بىتيره ميور [*].

اون برنجى عصر دن صوكر اديياتمزدى قوپوزده وقوپوز جيلره پك تصادف ايدىميور.
يالكر «مترجم عاصم» برهان قاطع ترجمه سنده «ربط» كلسندن بحث ايدىركن «قوپوز»
حقنده براز معلومات ويريور: «ربط: فتح بايله قوپوز ديدكلرى سازه دينور؛ رومنده
لاوطه تعبير اولونان سازدر؛ بر ايله بط دن مركدر. قاز كوكسلو ديمكدرك؛ ساز مزبورك
كاسه سى قاز كوكسنى شبيه اولقله بواسمه تسميه ايله ديلر؛ وبعضيلر عندنده طنبور شكندى
برسازدر؛ كاسه سى بويوك وصاى قصه اولور؛ بوايكى قواك مالى بردر» [*]. «لهجة اللغات»
مؤلفى «اسعدافدى» ده بوقولى تأييداً، قوپوزى عودو ربط مترادفى اولارق قيد ايدىيور [*].
بوقيدلردن، قوپوزك اون ايكنجى عصر ائناسنده ده غرب توركلرى آراسنده حالا طابنديغنى،
ومع مافيه آرتق اسكى معروفيتنى محافظه ايدىمه ديكنى آكلامقده يز. ايشته قوپوز حقنده
ويريلن بوتون بو معلومات كمال قطعتيله كوسترييوركه، «آلتاى توركلرى» نك باقىلرنده
حالا ياشايان بوملى موسيقى آلتى، اك اسكى تورك «ساحر-شاعر» لر ينك باسليجه
واسطه ترنملرى ايدى: «ساغو» لر، «ير» لر، «قوشوق» لر داىما قوپوزك تللىرى
اوزرنده ترنم ايدىيور، ملتك بوتون حسلى اوندى كنديشنه بر واسطه افاده بوليوردى.
توركك روحيله چوق اسكى بر رابطه سى اولديغندن دولاي، «قوپوز» شرق وغرب
توركلى آراسنده عصرلرجه ياشامش؛ ويالكر آلتاى تپلرندن، آسيا بوز قيرلرندن،
چين ايمپراطورلى ايجريلرندن دكل، طونه بوينده، ماجارستان اووالرندن ده توركك
سرور والمته عصرلرجه شريك اولمشدر.

توركلك ايلك ادبى محصوللرينك دينى برماهيتى حائر ورقص وموسيقى
نوركلرده موسيقى ايله ممزوج اولديغنى يوقاريكى مباحثده آكلامشوق. شو حالده تورك
موسيقىسنىك اك اسكى شكلى، «باقسى-اوزان» لك قوپوزله چالدىقلى دينى-جربازانه
نغمه لرده آرامق ايجاب ايدىر. ايلك صفحه لرده شعر وموسيقى ايله توأم اولان رقص

[*] ج ٦، ص ٢٠١.

[**] برهان قاطع ترجمه سى، استانبول طبعى، «ص ١٤١». مع مافيه عاصم «قاموس

ترجمه سى» نده «عود» و «عواد» ماده لرنده هيچ قوپوزك اسمنى ذكر ايتيور.

[***] لهجة اللغات، «ص ٦٣٨».

هنوز يابانجي مديتلك بويوك تأثيرينه مروض قالمايه رق ابتدائي بساطتلىرى ممكن مرتبه محافظه ايدىن قيرغيزلرده و آلتايلىلرده اولدىنى كېي، اسكى توركلار دىدە موسيقى و اويون خلق آراسىدە پاك مەعمدى: « هيؤن - چانغ » ختن طرفلار دىدە ناصلىسە « قوچا » جەنلر دىدە بوايكى صنعت شعبەسنىك پاك مترقى اولدىغى سويلە دىكى كېي، « وانغ - يەن - تە » دە طور فانلىلرك سياحتە چىقدقلىرى زمان موسيقى آلترىنى يالارندە طاشيە جق درجەدە موسيقى يە مبتلا اولدقلىرى سويليور [**]. اتوغرافى و تاريخ موسيقى تديققانى، توركلرك اسكى خلق موسيقىسنىك شكل و طرزىنى ميدانە چىقارنچيە قدر، بومسئله علم ^{آپامى} عالمى ^{لەين} ايجون مجهول قالا جقدر؛ بزىالكز، المزدەكى و ئائق تاريخيە استاداً، دىنى ماھيتى حائز اولان اسكى تورك موسيقىسى حقندە تاريخى معلومات و برمكە ا كفتا ايدە جكز.

دوقوزىنچى عصر موسىقى عالملىرىدىن اولوب تورك سىرايلىيە صىقى رابىطەسى بولغان «خواجه عبدالقادر مراغى» نىڭ مۇختەلف ئىزلىرىدىن باستىبات ئايدىن مەلۇماتە كۆرە ، توركلارنىڭ ئەرەب ۋە ئىنگىلىز تىللىرىدا يازغان مۇسقىلىرى ئۆزلىرىگە ھۆرمەت بىلەن : تورك ۋە موڭغۇللارنىڭ ئلات موسىقىيە ئالاھىدىلىكلىرى تەرىپىدىن «كوك» ، سىسەلە ۋە ئوقۇدقۇلىنىڭ دە «ئىر» ۋە «دولە» دېيىلىدۇ ؛ «كوك» لارنىڭ سانى سەنئەت كۈنلىرىگە مۇناسىۋەتلىك بولغان ۋە «۳۶۶» اولوب ھەر كۈن خاقاننىڭ ھەزرىتى بولغان «كوك» لارنىڭ تەرىپىدىن ئىشلىتىلغان .

Grenard, *Le Turkestan et le Tibet*, P. 135-36 [**]

اقتضاسندندی؛ یالكز، بوكوكلردن « بیسون كوك » نامی ویریلن دوقوزدانه سنك هر کون ترنمی معتاد ایدی . بودوقوز كوكك اسملری شونلردر : « اولوغ كوك » ، اصلان چپ ، بورس ، قولادو ، قوتاتقو ، بورستارغای ، جتای ، ختای ، شنداق » [*] .

« بو تفصیلات ، بزه كوره ، تمامیه دینی برماهیت عرض ایتكده در . « كوك » یعنی « بسته » نك « گفته » دن آیریلش اولماسی ، بو تفصیلاتك اولدقجه مؤخر بر دوره تكامله عائدیتی كوسترمكده ایسه ده ، بوملی موسیقیده هنوز دینی برماهیت كوزه چاریبور ؛ اسکی توركلرده - واونلردن اقتباساً موغوللرده - دوقوز عددی دائماً مقدسدر ؛ سكر جهته مركز علاوه سیله حصوله كلن بوقدسیت ، اسکی تورك حیاتك برچوق صفحاتنده كوزه چاربار [*] . بناء علیه خاقانك سراینده یاخود اردوكاننده هر کون دوقوز مقدس كوك چالندیغنی ، وبوعادتك اسکی تورك خاندانلردن « موغول » سلاله سنه واونلردن « تیموریلر » ه كچدیكنی قوتله فرض ایده بیلیز . چونكه بز بوكا مائل بر عادت « خوارزمشاهیلر » دده كوریورز : « تكشك اوغلی علاءالدین محمد اسلاقلك خیلی تأسیسات وعاداتی تبدیل ایتدی ؛ مثلاً سلچوقیلرك حكومتنده اوندن اول عسكر موزیقه سی صلوات خسته زمانلرده چالنیردی .

[*] عبدالقادر ك « زبده الادوار » ، « جامع الاحیان » ، « شرح الادوار » كبی اثرلردن اقتباساً « رؤف یكتا » بك طرفندن یازیلان « اسکی تورك موسیقینه عائد تبعلر » [ملی تبعلر ، صای ۳] .

[**] ضیا كوك آلپ ، اسکی توركلرده اجتماعی تشکیلات ، ملی تبعلر ، صای ۳ : « غرونارتیتیلرلدن بحث ایده ركن دیوركه : هر چادیرك اوكنده افق بر صورتده كریش بر ایپ كورولور . بو ایپ اوزرنده عمومیتله دوقوزدن عبارت اولق اوزره شریطرلربط ایدیلشدر . بولر ، طورونلرینك حمایه سیله مكلف دوقوز آتاك روحلری تمیل ایدن آلتای توركلرنده کی « سومو » لرك بر تقلیددن عبارتدر . . . توركلرده ملته بویوك خدمت ایده نلر تارخانلق رتبه سی ویریلدی ؛ تارخانلر دوقوز جرمه قدر جزادن معاف ایدی ، امتیازی دوقوزنجی بطن اولادینه قدر توارث ایده ردی . . . بش بالقی اوغورلری دوقوز اوغوز نامی لشلردی . . . موغوللرده بر حكمداره دوقوز اسیر ، دوقوز فیل ، الخ تقدیم اولونوردی . « منكو » نك جلوسنده پرنلر كندیسنه دوقوز پارچه دن مركب دوقوز هدیه تقدیم ایدیلر . جانلر عنو اولونجه اوتاغ همایون قایسنده دوقوز دفعه سجده ایتك ، دوقوز كره دوقوز هدیه تقدیم ایلهمك مجبوریتنده ایدیلر . « ص ۴۱۹ - ۴۲۰ » . موغوللرك توركلردن آلدقلری بو دوقوزك قدسیتی قمبسنه موغول تاریخك هر صحیفه سنده تصادف اولونور : « جغتای » خان بردعه یاسابه مخالف عد ایندیکی برحرکنده بولوندی حالد « اوكنای » خانك عنونه مظهر اولدیغندن ، برای تشكر اوکا دوقوز ات تقدیم ایتشدی . [روضة الصفا ، ج ۵ ، ص ۵۳] .

علاء الدین محمد اوغوللری ایچون بش دفعه، کنیدیسی ایچون یالکز طلوع وغروب شمس و قیلرنده ایکی دفعه چالنه سنی آرزو ایله دی؛ یکریمی یدی پرنس اشبو موزیقه ده آلتون طبللر اوزرینه ایچی ایله مرین دکسکلر ایله وورارق اجرای نغماته مأمور ایدیلر. بونلر سلجوق حکمداران شهنزاده لری، سلاح قوتیه اطاعته آلتمش غوری حکمدار زاده لری، بلخ، بامیان، بخارا حکمدارلری واونلرک اولادی ایدی [*]. تورکلرده یدیلی تشکیلات ایله دوقوزلی تشکیلات یعنی یدی و دوقوز عددلرینک قدسیتی یکدیگر ایله مترادف کیدر. چونکه ایکسی ده آتلی و سکرلی تشکیلاته مرکزک علاوه سیله تشکل ایتمشدر؛ بوعبارت ایله خوارزمشاهیلرده کونده یدی دفعه نوبت و وروماسی ونوبته یکریمی یدی - یعنی اوچ دفعه دوقوز عددینه مساوی - پرنس بولونماسی ده، هر حالده دوقوز کوکله علاقه دار و منشأی اعتبار ایله دینی بر مسئله در. عثمانیلرک، اساس اعتبار ایله سلجوقیلردن آلدق لری، «مهرخانه» تشکیلاتنده ده دوقوز عددینه بونوک براهیت ویرلش اولماسی، «دوقوز کوک» ک مختلف زمان و مکانلرده کی تورک دولتلرنده موجودیتنه و بناء علیه اسکی برآین دینی بقیه سی اولدیغنه قوتلی بر دلیل داها تشکل ایدر. فی الحقیقه اسکی عثمانلی مهرخانه سته سکر زنن ایله برزنلن باشی، سکر سورنا زن ایله برسورنا زن باشی، سکر نقاره زن ایله بر نقاره زن باشی، سکر بورینن ایله بر بورینن باشی، سکر طبل زن ایله بر طبل زن باشی و وزیر ایچ اوغلان باش چاوشنک معیتده دخی دوقوز نفر چاوشان اللرنده چاتال چوکانلر ایله داخلدی؛ و بوالتمش درت کشیک باندویه «دوقوز قات مهرخانه» دیرلردی [**].

«خواجه عبدالقادر مراغی» تورک و موغوللر طرفندن ترنم ایدیلن کوکلرک ماهیت موسیقیه سی حقنده ده براز معلومات ویریور: «عشاق، نوا، پوسه لک» مقاملری نفس

[*] هامهر ترجمه سی، «ج ۱، ص ۷۶».

[**] احمدجوادپاشا، عثمانلی تاریخ عسکریسی، «ص ۱۷۰». مصرده کی تورک مملوکلرنده ده بزده اولدینی کبی مهرخانه یعنی اوردموزیقه سی واردی؛ و بونلره «طبلخانه» دیرلردی. «هامهر»، مصر امرا سندن یکریمی دزدینک طبلخانه یه مالک اولوب «صاحب طبلخانات» عنوانی آلدق لری سوبلیور [هامهر ترجمه سی، ج ۴، ص ۱۹۱-۱۹۲]. بونلر حقنده داها زیاده تفصیلات آلتی ایچون «مقریزی» ده کی «ذکر جیوش الدولة ترکیه وزیها و عواثدها» عنوانی بابیه مراجعت ایدیکن [کتاب الخطط والاثار، ج ۲، ص ۲۱۵].

انسانیده شجاعتی تزیدایتدیکی جهته فطرة شجیع اولان توركلرك تلحیاتی اکثر با بومقاملرده واقع اولورمش ؛ دوقوز کؤدن هر برینک اصول و طرزیده معین ایمش : « اکثر این کؤکها در دور خمس باشند و بعضی بود که دور رمل باشد اما قوتاتقو و آن بر بحر متقارب است » ؛ « اما اولوق کؤک آغاز کند و هر دوری زمانرا اخف سازند در آخر چنان سریع شود که بدور مضاعف خمس مبدل گردد » [*]. « عبدالقادر » ک ذکر ایتدیکی بودوقوز کؤک اسملری ، « اولوق کؤک » ایله « قوتاتقو » آرادن چیقاریلاجق اولورسه ، داهایزاده موغول اسملرینه بکزیورسهده ، موغوللرك بوتون مؤسسه لرینی توركلردن آلاجق قدر ابتدائی وهرشیدن محروم اولدقلری دوشونولنجه ، بواقدر بویوک برشی افاده ایتمز ؛ اولاییلرکه بؤکؤکلردن بعضیسنک تورکجه اسملری « عبدالقادر » زمانه قدر اونوتولمش ویرلرینه موغولجه اسملر قائم اولمشدر . هر حالده بؤکله لر حقنده اجرا ایدیله جک تدقیقات لسانیه نتیجه سنده تاریخی بعض نقطه لرك تنوری ، و بونلرك بلکه ده تورکجه کله لر اولدیغنک تینی ماملردن .

« کؤک » کله سی ، بوتون چغتای لغتلرینک ویردیکی معلوماته کوره « ماوی ، سما ، اصل ، دیکیش ، آهنگ و صدا » معنلرینه کلیر ؛ زرداها بشنجی عصرده توركلر آراسنده « کؤک » ک بو مختلف معنلرده و بالخاصه « بسته » مقامنده قوللانیلدیغنی بیلیورز [**] . نیته کیم اسکی چغتایجه شعرلرده ، طبق « عبدالقادر » ک قوللاندیغنی معناده یعنی « بسته » مقابلی اولارق متعدد دفعه لر قوللانیلمشدر [***] ؛ « کؤک » اصلندن ، چالغی چاللق

[*] « رؤف یکتا » بک تورك و موغوللرده کی بودوقوز کؤک حقنده شومطالعہ بی پورتیور : « معلوم اولدینی اوزره شرق موسیقیسی مقاملری عشاق ، حجاز ، نوا ، نهاوند کی هپ عربی و فارسی اسملرله تسمیه ایدیلشلردن . عجباً اسکی توركلر موسیقه یلرنده مستعمل آنا مقاملری اولوق کؤک ، اصلان چپ کی اسملرله می توسیم ایتکده ، و مثلاً اوتهدن بری ام المقامات نظریله باقیلان راست مقامنه اولوق کؤک می دیمکده ایدیلر ؟ » [ملی تبعلر ، ص ۴۶۲] . بوقاریده ایضاح ایتدی کمزوجهله ، بودوقوز کؤک تصنیفی تمامیه دینی برماهیتی حائزدر ؛ بناء علیه اونلری بؤکونکی شرق مقامات موسیقیه سنه معادل طوعقی قطعیا وارد اولامادینی کی ، بونقطه نظرندن حرکت ایدره ک ، توركلرده موسیقینک پک اسکی زمانلردن بری برعلم شکلنده مدون اولدینی ادعاده دؤغرو دکلدن .

[**] دیوان لغات الترک ، « ج ۲ ، ص ۲۰۰ - ۲۰۲ » .

[***] « زهره اونباتیب دف ایله چنکنی * نوحه کؤکی دا توزوب آهنگنی » و « بیغلانک ای شمع و صراحی که اولار یئی بیلیم * مطرب نوحه سرا نوحه کؤکین چالیدی یته » [سلیمان افندی و پاوه دوقورتی]

معناسنه « کوکتامک » و « کوکلامک » مصدرلری ده چغتای ادبیاتنده اسکیدن بری مستعملدر [*]. اسکی فینوا اساطیرنده بوتون معبودلره و سحر باز شامانلره « کوک، سما » معناسنه اولان « ژومالا jumala » اسمی ویزیلیر [**] ؛ تیموچینه قورولتایده « جنکیز » نامنی ویرن شامانک « کوکچه » نامنده اولماسی ، افسونلر و دعا لره خسته لقلری کچیره ن واسکی قاملرک دوامی اولان « کوکچی » لرک حالا تورکلر آراسنده بولونماسی ده بونی آکدیرر بر حادته درکه ، کوکلرک دینی و مقدس ماهیته بر دلیل اولابیلیر .

تورکلر آراسنده ، داهای اسلامیتک قبولدن اول ، دینی ماهیتی حائز موسیقی دن باشقا ، قدسیت خاصه سی براقه رق تماماً بدیی بر ماهیت آلمش باشقا بر موسیقی ده موجوددی : شاعرلر الیزنده قوبوزلریله دولاشه رق عمومی اجتماعلرده ، یا خود خصوصی طویلانه لرده اسکی قهرمانلرک مناقبی ترنم ایدهلر ، اوغوزخان افسانه لری سیویلرلر ، یا خود یکی حادته لر حقنده یکی تورکولر باغلارلردی . اسکی اویغور متلرنده بوتنملره « بیر » دینلیدیکی کوریورزکه ، « عبدالقادر مراغی » نک « ایر » دیدیکی والیوم بر جوق تورک لهجه لرنده « جیر » شکنده و تام « chant » مقابلی اولاراق قوللانیلان کله بودر ؛ بزده کی « ایرلامق » مصدریتک ده اساسی ده بودر . عبدالقادرک « ایر » له مترادف اولاراق بحث ایتدیکی « دوله » کله سنه کلنجه ، المزده موجود چغتای لغتلرنده بویله بر کله یه تصادف ایتمه مکله برابر ، بونک « دولامق ، دولانمق ، دولاشمق » مصدرلری نی تولید ایدهن اصلدن کلوب « نقرات » معناسی افاده ایتدیکی فرض ایده بیلیرز . تورکلر آراسنده عصرلردن بری دوام ایدهن « اولنک » لره یعنی دوکون مراسمنده سویله ن تورکولره کلنجه ، بونلرک ماهیتی و تمامیه خلقه مخصوص بولوندینی دوشونولورسه ، هر حالده مبدائی بیله مه دیکمز اسکی برماضیدن بری دوام ایتدیکی و قدیم دورلرده عادتاً ازدواج مراسمنک لوازمندن عد اولوندینی آکلاشیلیر [***] ؛ کرک اسکی رازدواج الهیسی بقیه سی اولان بو « اولنک » لر ،

[*] « ساقایمی تولابیر عربده ایستار کونکوم * ای قلندر چالا باشلا اوکور و کوکته قوبوز » و « دیدم ترانه جان بخش مطرباسین خود * فراق سازی توزوب اولتورور کوی چالدينک » پیتربله ، « میرحیدر مجذوب » ک « توزک سرودینی توزوک بیرلاتوز * یخشی ایالغویله کوکلا قوبوز » پارچه سنده اولدینی کی [سلیمان افندی و پاوه دوقورته ی] .

[**] Beauvois, la grande encyclopédie, Tom 17, P. 501

[***] « اولنک » کله سی ، بوتون چغتای لغتلرنک و بریدیکی معلوماته و دوقوزنجی ، اونجی عصر

کړک «یوغ» آیینده ترنم ایدیلن «ساغولر» مقدمات دینی - سحر بازانه ماهیتی حائز باقیسیر، قاملر طرفندن اجرا ایدیلرکن، اسلامیتک تورککر آراسنده تقررندن صوکر، پک طبیعی اولارق داها زیاده قادینلره انتقال ایتمشدر [*].

ایک موضوعلر: نشیده اک اسکی تورک شاعرلرینک هیئت اجتماعیه اینجده کی موقعلری واجرا ایتدکلری وظیفهلر نظر اعتباره آلینجه، اولنلر طرفندن ترتیب وترنم اونونان موضوعلرک نهلردن عبارت اولدیغی صریح بر صورتده اکلایشیلر. مختلف آیینلر ائناسنده انشاد ایدیلرک دینی وسحر آمیز بر ماهیتی حائز عد اولونان اک اسکی تورک ترنملرندن بزه هان هیچ بر شی قالممشدر؛ بوکون بزه انتقال ایدیه بیان اک اسکی ملی ادبیات بقایاسی، «محمود کاشغری» نک «دیوان لغات الترک» نده کی اثرلردن عبارت کیندر. مؤلف، مختلف کلهلره مثال اولمق اوزره کاه بر بیت وکاه بر قطعه دن عبارت شعر پارچهلرینی اثرینک مختلف یرلرینه یرلشدیرمشده، او دوره عائد ملی ادبیات نمونه لرینک فقدانندن دولایی، بو متفرق پارچهلرک بیله خارق العاده قیمتی واردر. بناء علیه، اثرک هیئت عمومیه سی اوزرنده کال دقله اجرا ایتدیکمز تدقیقات،

چغئای شاعرلرینک استعمالنه کوره «چایر، چن، تورکو» معناسنه کلپور. «پاوه دو قورنه ی» بونک دوکونلرده سویله ن برنوع تورکو اولدیغی، کنچ قیزلرک کلین اوندده دامادک وکوه کی اوندده ایسه کلینک مدایحی ترنم ایتدکلرینی تصریح ایدیور [پاوه دو قورنه ی، ص ۷۸]. فی الحقیقه، داها «نوائی» نک «اسکندرنامه» سنده، اوزمانکی دوکونلرده «هی اولنک های» نقراتی تورکولر سویله ندیکنی کوریپورز:

آیاغی کیتور جامیکنی لب بلب که طوی اولتی ایام عیش و طرب
معنی توزوب چنکه زبنده چنک نواچیک که های های اولنک های اولنک

[خصوصی کتبخانه مرده کی «اسکندرنامه» نسخه سی]. اوزبکر آراسنده حالا موجود اولان بو «اولنک» لرک تورکستان چینی تورکلرنده ده موجود اولدیغی «غزونار» آکلانیور. اوکا کوره، اورا تورکلرنده کی ازدواج مراسمی، اسلامیتدن اولکی ملی آیینلره پک مشابهدر؛ و «اولنک» لرک نقراتی تشکیل ایدن «های های اولنک های اولنک» پارچه سی، معناسی الیوم لایقوله آکلایشیلما یان اسکی ودینی بر ازدواج الهیسی بقیه سیدر. یالکز «غزونار» بونی ارککلرک ترنم ایتدیکنی سویلیور: اولنه چک ارکک، دوستلریله برلکده، دست ازدواجی طلب ایده چکی قیزک اوینه کیتدیکنی ائنده بو نغمه ترنم ایدیلرمش. «اولن» یاخود «اولنک» بو معناسیله قیرغیزلر آراسنده ده معلومدر [F. Grenard, Le Turkestan et le Tibet, p. 248 - 49]. هر حالده تورک اتنوگرافیسی حقنده کی معلومات چوغالدجه، اسکی توزک موسیقیسنک شکل وماهیتی داها این آکلایشیلاجقدر.

[*] ضیا کونک آب، اسکی تورکلرده اجتماعی تشکیلات، «ص ۴۵۲».

بزه یا لکزی بشنجی عصر هجریده کی تورک ادبیاتی حقنده دکل ، حتی بلکه اسلامیتدن اولکی زمانلرک ادبیاتی حقنده بیله پک صریح و قیمتی معلومات ویرمکده در : بزده خلق آراسنده دونوب دولاشان ملی وشفاهی اثرلرک ، عصرلر ائناسنده نه قدر آرتحوله اوغرا دینجی ، وزن و شکل ایله موضوعک ، حتی لسانک بنوی تحولری نسبتنده بیله دیکشه مدیکی ، هنوز بر تورک « خلقیات Folk-Lore » ی تأسس ایده مه مکله برابر ، تدقیقات علمیه سایه سنده سهولته آکلاشیله بیلیر . یکدیگرندن درت بش عصرلق اوزون برفاصله ایله آیریلش ایکی خلق اثرینی تدقیق ایده جک اولورسه ق ، وزن و موضوعک ، تشبیه و استعاره لرک بربرندن همان پک فرقمیز عد ایده بیله جکنی دائماً کورورز [*] . ایشته « دیوان لغات الترک » ده کی منظومه لر تماماً بشنجی عصره عائد اعتبار ای دیلسه بیله که بوده قولته قبول ایده بیله جک بر فرضیه دکلدر - اونلر واسطه سیله ، حتی اسلامیتدن اولکی ملی تورک شعرلرینک موضوع و ماهیتی حقنده شیمدیلک تقریبی بر فکر ای دینیه بیلیر .

شعرک دینی آیینلرده کی موقعی وایلك شاعرلرک « دینی - سحر بازانه » ماهیتی نظر اعتباره آلا جق اولورسه ق ، المزده موجود اثرلرک ک اسکسی اولق اوزره شوله نلرده ، سغیرلرده و یوغلرده ترنم ای دیلن قصیده لر ، قهرمانلق شعرلری ، مرثیه لر ی کویستره بیلیرز . اولاً ئولن رئیس لرک ، قهرمانلرک مناقبی ترنم ای دن شاعرلر ، یاواش یاواش ، ذی حیات رئیس لرک ، حکمدارلرک ، « خاتون : ملکه » لرک مدح لریله ده اوغراشمش لردر . تورک لساننک تشکلندن بری یاشایان ، آغزندن آغزه دولاشان بوادیاته تاریخی زمبدا تعینی قابل دکلدر ؛ تورک ملتی تاریخک ایلك معلوم دوره لرنده ناصل موجود و متشکل بولونیور ای دیسه ، ادبیاتی ده طبعی موجود ایدی . تاریخک ایشیق لریله آیدینلانان دوره لرده ابتدائی برحاله بولونان بوادیات ، یاواش یاواش موضوعلرینک دائره سنی کنیشلته رک ، نهایت حیاتک بوتون حادثه لرینه معکس اولمشدرکه ، المزده کی محدود بقیه لر بونی تمامیه اثبات ای دییور . تورکلر

[*] « مختلف شکلری بویوک بر مملکتک براوجندن او براوجنه قدر بعض لهنجه فرقلیه یاتیلان وحتی بعضاً لسانی حدودلری ده کچن بعض معروف تورکونرک نه زمان تولد ایتدیکنی بیلیمک ، اکثریتله مشکلدر . بونلرک بزده و نه زمان دوغدیغنی تعین مقصدیه یاییله جق تجربه لر ، جوق دفعه ، برطاقم احتمالاره منجر اولور . فرانسه ده کی شرقیلرک قسم اعظمی ، منشأ لری اعتبارله اولدجه اسکی برزمانه عائد ایه لرده ، خلق آراسنده پک ، تعمم بعضیلرینک اون سکزنجی عصر اورتهلرندن داها اسکی برزمانه چقه بیله لر ی محتمل دکلدر » [P. Sèbillot, Le Folk-Lore, Doin 1913, P. 48-49]

آراسنده یازینک لاقل اون اوج اون درت عصردن بری شایع اولدینی دوشونولورسه، شفاهی خلق ادبیاتینک داها اسلامیتدن اول اولدقجه یوکسک بر درجهده مترقی اولدیغنه حکم ایدیله بیلیر. بناء علیه، شکل و موضوعلرک شفاهی ادبیاتده نه قدر آزدیکشیدیکی حقنده «خلفیات» تدقیقلرینک و یردیکی نتیجهینی بونکله مزج ایدهرک، اسلامیتدن اولکی ملی تورک ادبیاتینک «دیوان لغات الترک» ده کوردیکمز نمونهلری ویا اونلره پک بکزر داها باشقا محصوللری وجوده کتیره جک درجهده مترقی اولدینی قوتله فرض ایدیه بیلیرز.

«دیوان لغات الترک» ده بالخاصه درت مهم واوزون مرثیهدن باشقا، دیگر بر طاقم مرثیه، قصیده و حکمتلرک متفرق پارچهلری موجوددر. ایلك مرثیه «آلپ ارطونغا» اسمنده بر تورک قهرماننه عائد اولوب برنجی جلدک «۴۴-۹۴-۱۴۰-۱۶۴-۲۰۸-۴۰۳» نجی وایکنجی جلدک «۱۰۵-۱۱۷-۱۸۴-۲۶۹» نجی صحیفه لرنده پارچه پارچه مندرج اون قطعه ایله هنوز انتشار ایتمین صوک جلدده کی ایکی-که جمعا اون ایکی-قطعه دن عبارتدر؛ ایکنجی مرثیه «یاقو» لرله کچن بر حادثیه عائد اولوب برنجی جلدک «۱۲۸-۱۳۱-۱۳۷-۱۴۹-۱۵۷-۱۶۲-۱۸۴-۱۹۳-۱۹۹-۲۰۰-۲۱۰-۲۱۷-۲۳۹-۲۷۳-۳۳۱-۳۶۵-۳۶۹-۳۸۲-۳۸۵-۴۳۵» نجی وایکنجی جلدک «۶۶-۹۷-۱۶۱-۱۶۵-۱۷۶-۲۲۸» نجی صحیفه لرله اوچنجی جلدده یته پارچه پارچه مندرج اوتوز ایکی قطعه دن مرکبدر؛ اوچنجی مرثیه، کیمک حقنده اولدینی المزده کی پارچه لرندن آکلاشیلامایان قهرمانانه وپر هیجان بر پارچه درکه برنجی جلدک «۱۱۲-۱۶۶-۱۶۹-۱۷۴-۱۷۷-۱۸۸-۱۹۶-۲۰۲-۳۰۷-۳۰۹» نجی وایکنجی جلدک «۸۳-۹۴-۱۰۱-۱۷۲-۲۱۹» نجی صحیفه لرنده مذکور اون بش قطعه دن عبارتدر؛ دردنجی مرثیه ایسه «تکقوت» امیرینه عائدیتی بعض پارچه لرندن آکلاشیلان و برنجی جلدک «۱۲۴-۱۴۶-۱۶۰-۲۵۲-۲۵۸-۲۵۹-۳۰۰-۳۳۲-۳۳۵-۳۸۰» نجی صحیفه لرله ایکنجی جلدک «۲۰-۶۹» نجی صحیفه لرنده و اوچنجی جلدده مذکور اون دوقوز قطعه دن مرکب بر پارچه در. «محمود کاشغری»، «آلپ ارطونغا»یه عائد بوبرنجی مرثیه مستنا اولق اوزره، دیگر اوچنک یکدیگرینه مربوط اولدینی حقنده هان هان هیچ بر افاده ده بولونمور؛ مع مافیه، کرک قافیه لرینک و وزنک دلاتندن، کرک موضوع اعتباریله آرارنده بولونان مناسبتدن، دیگر اوج مرثیه نکه ده مختلف

پارچه‌لری طوبلایه بیلدک . فقط بوتون بونلر منتظم وطوبلی اولارق دکل ، آنجاق مثال شکلنده وپارچه پارچه مذکور اولدیغی ایچون ، هیچ بر زمان تام بر مرثیه تصادف ایدمه‌رک بر طاقم متفرق پارچه‌لره اکتفا ایدمه‌جکمز بیلیم‌لی‌یز . مع‌مافیہ ، نه‌قدر اوزاق برماضیه ارجاع نظر ایتدیکمز وشیمدی‌یه‌قدر بو‌دوره عائد الک اوافق بروثقه‌دن بیله محروم اولدیغمز دوشونولورسه ، المزدہ کی نمونه‌لرک بزہ بر چوق خصوصلرده قطعی ومعین فکرلر وبره‌بیله‌جکی توضیح ایدہر . « محمود کاشغری » نک ضبط وقید ایتدیکی بو « ساغو : مرثیه » پارچه‌لرینک هر حالده بشنجی عصردن اولکی زمانلره عائد اولدیغی بزہ « طونغا تکین » مرثیه‌سی صریح بر صورتده کوسته‌ریبور : « دیوان لغات‌الترک » مؤلفی اکر « آلپ ارطونغا » نک کیم اولدیغی بیلسه ، اونی تورکرلک افسانوی قهرمانی « افراسیاب » عد وتلقی ایتزدی ؛ یالکز ، اونک بو تلقیسندن ، « آلپ ارطونغا » مرثیه‌سنک اسکی بر زمانه وتورکرلک خاطره‌سندہ قوتلی بر ایز بر اققش بوبوک بر قهرمانه عائد اولدیغی نتیجه‌سنی استخراج ایدہ بیلیرز . بز « طونغا تکین » نامنه داها اورخون کتابه‌لرنده تصادف ایدیورز . [برنجی آبدہ ، شمال جهتی] ؛ مذکور آبدہ‌ده جازہ مراسمندن بحث ایدیلن « طونغا تکین » ، بو وقعه‌نک میلادی « ۷۳۰ » ده جریانده باقیلیرسه ، چین منبع‌لرینک « ۷۱۴ » ده « بیش بالقی » دیوارلری آلتنده قتل ایدیلدیکنی سوبله‌دکلی « طونغو تکین » دن آیریدر ؛ بناءً علیہ بومرثیه‌نک بواکی معروف قهرماندن برپسنه عائد اولماسی احتمالی قوتله وارد بولونیور [*] .

[*] نومسن ، اورخون کتابه‌لری ، « ص ۱۲۲ » . آیریمجه « ص ۷۰ » ایله « ص ۱۶۳ » ، ۵۷ نومرولی نوطه‌نک ضوک پارچه‌سی « نه باقکز . مع‌مافیہ « ارطونغا » آدی ، اسکیدن ، تورکر آراسنده پک‌شایعدی . جمری سکزنجی عصرده تورک‌شاعری « قاضی برهان‌الدین » ک حکومتلرینه‌نهایت ویردیکی « ارطونغا اوغوللری » بومیانده خاطره کله‌بیلیر . اسکی تاریخلرده هان‌عمومیتله « بنی ارتنا » شکلنده وحی بعضیلرنده یاکلیش اولارق « ارطوغان » شکلنده « عاشق‌پاشازاده تاریخی » ، ص ۷۸ [یازیلوب تورلو نوزلو اوقوتان اسمک شکل حقیقیسی بودر . اسکی بر مجموعه‌ده « ابن عربشاه » ک افاده‌سنه عطفاً بو اسمک - رانک فتحه‌سی و تاناک سکونیه - « ارتنا » تلفظ ایدیلدیکی محررسه‌ده [حمیدیه کتبخانه‌سی ، لالا وقفی ، نومرو ۷۴۴] ، بوشکلده بر تورک اسمی موجود اولمادیغی ایچون ، بوادعا یوقاریکی مطالعه‌مری جرح‌ایدہ‌مز . ایشته « ارطونغا » اسمی تورکر آراسنده پک‌شایع برنام اولدیغی جهته ، اولابیلیرکه ، یوقاریده کی مرثیه ، تاریخیاً معروف ومیلادی سکزنجی عصره منسوب اولان مذکور ایکی « طونغا تکین » دن هیچ برینه ائله اولایوب ، تاریخک ساحه معلومانته کرمه‌ین دیکر بر « طونغا تکین » یاه عائددر .

بو یوک قهرمانلر حقنده تنظیم ایدیلن مرثیهلر عمومیتله اوزون اولور؛ تولونک فضیلتلری، جنککلرینک مختلف صفه لری، قهرمانلی، دشمنلره ناصل صالیردینی، جنککلرک نزهده اولدینی، قهرمانک نامل اولدیکی، تولن ایچون بوتون ملتک حتی بوتون طبیعت محیطه نکه نه قدر چوق متأثر اولدینی برر تصویر ایدیلیر. بونلرده ساغوجی مرثیه یی یاکندی آغزندن سویار، یاخود تولونک آغزندن نقل ایدیر. بواثرلر نه قدر ابتدائی اولورسه اولسون، بوتون برجماعتی تسیج مقصدیله سویله ندیکی ایچون، بدیی برقیمتی حارثو عمومیتله چوق غلبانی در: یوغلرده، یاخود تولولرک سنه دوریه لرده، ویا عمومی اجتماعلرده ایلک زمانلرده صرف دینی ومؤخر دورلرده آز چوق بدیی بر ماهیت کوزه تیلرک قوپوزلرک رفاتیله ترنم اولونان بوملی نغمه لرده، شاعر دایما جوشار؛ توله نکه مکرم ومنعم اولدینی، ملوجنایی، نهایت فلکک اوقته ناصل هدف اولدینی آکلاتیرکن کندیده طبیعتله برابر آغلار؛ داغلری، بولوطلری، کونشی المنه تشریک ایدیر. مجازلر بسیط و ابتدائی اولقله برابر صمیمی، دوغرو، ورنکلیر. تورک شاعری استعاری افاده لردن چوق خوشلانیر: مرثیهده مناسبت کتیره رک یازله قیشی جانلی برر شخصیت شکلنده قارشیلانیدیر؛ «منظره بهار وشتا» عنوانی آلتنده - اونجی عصر شاعری «لامعی» به قدر وحی اوندن صوکر - بر چوق تورک شاعرلرینه سرمایه اشتیاق اولان موضوعک، ادبیاتمزده نه قدر اسکی اولدینی شو صورتله آکلاشیلور [*]. عثمانلی شاعرلری قصیده و مرثیه لرده ناصل طبیعتک کوزه لکلرینی کرزگاه اتخاذ ایدرلرسه، اسکی تورک شاعرلریده، مرثیه لرده طبیعتک حادثه لرینی ترنمدن کری دورمازلر. یازیلی اسه رک قیرلرده اووالرده قیرمیزی، یشیل، صاری رنگلر برریله قاریشدینی، درلو درلو چیچکلر آچدینی زمان، مرعالرده قویونلر

[*] ضیا کوک آلپ بک اسکی تورک تشکیلات اجتماعیه سنده یاز ایله قیشک فرقلرینی دور ودراز ایضاح ایتدکن صوکر دییورکه: «اسکیمولرده اوزون راییک اوچی یازین دوغان فردلر، دیگر اوچی قیشین دوغان فردلر طوته رق قارشیلقلی بر صورتده کندیلرینه دوغرو چکرلر. یاز چوجوقلری دیگر طرفی کندیلرینه دوغرو چکرلرسه، یازین آلرک چوق اولاجنی آکلاشیلیر؛ عکس صورتده قیشین آلرک چوق اولاجنه حکم ایدیلیر. دیوان لغات الترکده «یاز» ایله «قیش» ک برمشاعره سی موجوددر؛ بویتلر، احتمالکه، قارشیلقلی اولارق یاز ارلری ایله قیش ارلری طرفندن اوقونوردی» [ملی تبعلر، صای ۳، ص ۴۵۲]. بومشاعره «بیاقو» لرله کچن برحادثه یه عائد تنظیم ایدیلش اوزون بر مرثیه نکه کرزکاهی قیلندن اولوب باشلی باشنه بر اثر تشکیل ایتمه دیکی جهته، یوقاربکی احتمال، نزه کوره، پک قوتسزدر.

اوتلار، قیصراقلر کیشنر؛ اووقت تورک بکلری، آلپلری آتلینه یینه رک دشمن ایللرینه صالديرلر. زرده حرب اولديسه یعنی قهرمان زرده تولديسه، ساغوجی اوراي آکلاتیر. «ایرتیش» قیلرندن، «آمور» ساحلارندن، «ایدیل» بویلرندن باشقا، آسیانک کیم بیلیر نه قدر یرلری بوکی مرثیه لرده ترنم ایدیلشدر.

فلان ویا فلان شخصک دکل بوتون بر ملتک مشترک حسیانه معکس اولدینی ایچون، بومرثیه لر عادتاً داستانی بر ماهیت عرض ایدو؛ اوندو اقادو ایدیلن کدر شاعر، دکل بوتون هیئت اجتماعیه عائددر. شاعر، قهرمانک منقبه لرینی انشاد ایدوکن، کندی تخیلاتندن زیاده خلقک مشترک وعمومی حسلرینی نقل ایدو؛ عادتاً دینله بیلیرکه، ملی وعمومی ذوق اوندو کندیسنه برمثل، برترجان بولمشدر. داستانی ماهیتی حائر اولان بومرثیه لرده، اصل اساطیری داستانلرده اولدینی کی قاریشیق وقعهر، معبودلرک مداخله لری، یاخود خارقه آمیز حادثه لر یوقدر؛ بالعکس، ابتدائی دینک هنوز حکمران اولدینی زمانلرده وجوده کلن «دینی-سحر بازانه» الهیلرده، افسونلرده اولدینی کی «نشیده: lyrisme» عنصری قوتله کندینی حس ایتدیرر. اگر المزده او ابتدائی دورلره عائد اثرلر بولونسه یدی، الهی ماهیتی حائر اولان مرثیه لرده یینه داستانی عنصرک نشیده عنصریه ممزوج بولوندیغی کوره جکدک. حالبوکه «دیوان لغات الترک» ده کی نمونه لر، مؤخر دورلره عائد اولدینی ایچون دینی ماهیتی غیب ایتیش ونشیده عنصری داستانی عنصرله، اسکینسندن باشقا برطرزده، امتزاج ایتمشدر. هر حالده بواسکی مرثیه لرده داستانی عنصرک پک شایان دقت بر موقع اشغال ایتدیکی محققدر: آسیانک کیش کوکسنده یوزلرجه سنه جنک وجدال حیاتی کچیره تورک ملتی ایچون، قهرمانلق، ییکیتلک حسی الک حاکم بر حس اولدینی جهته، روخندن قوپان بدیی محصوللرده بو حس پک خصوصی برطرزده تظاهر ایتمشدر. «محمود کاشغری» نک اثرنده مسلمان تورک لرک اسلام اولمایان تورک لرک حقنده ناصل جنک جوایه حسلر بسله دکارینی کویستره بر طاقم قهرمانلق شعرلری بقیه لرینه تصادف ایدیه بیلیر. مثلاً «غازی آرسلان تکی» قومانداسنده جنک ایدو «یسمل» تورک لری نک وصفنده یازیلش شعریارچه لری، جدآ پک قوتلی و ذی حیاتدر [ج ۲، ص ۲۵۱]. اسلام عقائدینی صداقله قبول ایدو تورک، کندی جنسندن اولان «اوغور کافر لری» - اسکی تمیزیه «نات» لر - حقنده [*] او قدر مدهش بر نفرت بسلیورکه، اونلری بولور بولماز

[*] «محمود کاشغری» نک ویردیکی معلوماته کوره، تورک لر فارسيلره «طات» نامینی ویریرلریدی.

كسوب دوغرامه یی، وجودینك لیمه لرینی قوردلره، قوشلره و یرمه یی غایت طبعی بولیور. [ج ۱، ص ۳۹، ۴۸]. غیر مسلم او یغورلرله مسلمان تورکلر آراسنده کی مجادله و منافرتلرک حکایه سنی حاوی بر چوق مرثیه پارچه لرنده، بویسیط فقط چوق طبعی حسله دأماراست کلیرز: مسلمان تورک شاعری، او یغورلر اوزرینه آقین ایدوب تخانه لری ناصل بیقدقلرینی، صنملری ناصل برباد ایله دکلیرینی سونلر؛ کیجه لین باصقین ایدوب پوصولره هر طرفدن کیردکلیرینی، آتلینك کسمه لرینی کسدکلیرینی، «منکلاق» ده کی او یغورلری قتل ایتدکلیرینی ترنم ایدره؛ آتله یینه رک او یغور کوپکلیری اوزرینه ناصل قوشلر کی صالدیرقلرینی مشروع بر حس مفخرتله آکلاتیر [۲۸۸، ۳۶۶، ۴۰۱]. او یغورلر علیهنده کی بر محاربه نك حکایه سنی محتوی بر مرثیه دن مفرز اولان بواج قطعه ده، تورک، بوتون جنکاور و قهرمان روحیه کورونیور. بوروح، سائر مللئرک اڭ یوکسک قهرمانلق روحدن هیچ آشاخی دکلدز: حدتله ندیکي زمان کندیسنی آرسلا نه بکزه تن تورک قهرمانی، بوتون دشمنلرینه ارککجه سنه میدان اوقومقدن چکنمز: «اوفکه لندم، آرسلان کبی کوکره یه رک دیشاری چیقدم، قهرمانلرک قفالرینی دوغرامد؛ آرتق کیم بکا قارشى چیقہ بیلیر؟» دییه باغیریر [ج ۱، ص ۱۱۲، ۱۲۷]. یاخود قالقانلرله، سونکولرله دشمنه ناصل هجوم ایتدیکینی سونلر [ج ۱، ص ۳۶۸]. ایشته اسکی تورک «باقسی-اوزان» لری ملی قهرمانلرک خاطره لرینی ترنم ایدره کن، اولنری بر قانداها یوکسه لتیورلر، اکال ایدیورلر، و مستقبل نسللرک حافظه سنه حقیقته کندن چوق دأها پارلاق بر ضیا آلتنده نقش ایلیورلردی. «محمود کاشغری» غیر مسلم او یغورلرک ده مسلمان تورکلره «چوماق اری» دیدکلیرینی سونلیرور. قویور بر مسلمان اولان بوتورک مؤلفی، طبعی، غیر مسلم او یغورلرک مسلمان تورکلر علیهنده کی قهرمانلق نشیده لرینی ضبط و تثبیت ایده مزیدی. مع مافیه، یوقاریده عرض ایتدیکمز وجهله، اگر اولنر ضبط ایدیش اولسه یدی بیله، شکل وادا اعتباریله، المزده کیلردن فرقلی بولونما یه جقدی.

آو صحنه لرینی، قهرمانلق منقبه لرینی ده رین بر هیجان ایله افاده ایدهن بوداستانی

«یغما» و «تخی» تورکلری او یغور کافرلرینه ده «طات» دیرلردی. «طاتسز تورک بولماز، باشسز بورك بولماز» ضرب مثلی، یالکز بوركک تورکلر آراسنده کی اسکیلیکنی دکل، دأها بشنجی عصر هجریده بیله تورکلرک عیملرله مخلوط اولدیغنی ده کوستیریر. اوزمانلر «طاتلشمق، عیملشمک، معناسنه «طاتیقمق» مصدری ده وجود ایدی [دیوان لغات الترک، ج ۲، ص ۲۲۴ - ۲۲۵].

مرثیه لرده ، بشریتك شمدی به قدر وجوده کتیردیکی بوتون داستانلرده اولدینی کبی ، آته بویوک بر موقع ویریلشدر . « آت » قهرمانك یاردیمجیسی ، سلاح ارقاداشی، معاونی، برکله ایله ، عادتاً اونك متممی در . « حضرت حمزه » نك « اشقر » ی ، « حضرت علی » نك « دلدل » ی ، « زال اوغلی رسم » ك « رخش » ی نه ایسه ، تورك قهرمانك آتی ده اودر . آت ، کله جك فلاکتی حس ایدر ، پوصوده کیزله ن دشمنلری طویار ، دوستلری ییلیر ؛ عادتاً اوده اسمی اونو توله مایاجق بر قهرماندر . تورکلرده ، تا « اورخون » آیده لرندن بری ، آنك اهمیتنی کوریورز . آت ، شان و شرفك ، قهرمانلغك ، غلبه نك تمثالی اولدینی کبی ، « آتسز اولمق » ده ، ضعفیتك ، مغلوبیتك ، عجزك افاده سیدر [*] . ضرب مثلر و خصوصی تعبیرلرله زمانمزه قدر

[*] شرق و غربك یالکزدانلارده دکل ، داستانی برماهیتی حائر محصولات ادبیه سندده ، « آت » ك جدأ بویوک بر موقعی وارددر . غرب شعرینك اك خصوصی وشایان دقت محصول اولان قصیده لرده ، شاعر ، مختلف وسیله لر بولارق ، غزلدن مدحیه به ، سحرالرده قبیله نك و قتيله اوطوروب صوکرأ کوچش اولدینی برلرده کی بقایای خاطر اتدن اسب و طیف وصفنه ، مدح ایدیلن کیمسه مناسیتله عسکرینك وقوم و قبیله سنك وصفنه انتقال ایدر [تاریخ ابن خلدون ، ج ۱ ، ص ۴۹۹] . « امرؤ القیس » ك معلقه سندده آتی توصیفاً سوبله دیکی بیتلر غایت معروف اولدینی جهته ، بویوک بر عرب شاعرینك آتی ناصل مدح ابتدکنی کوسترمك مقصدیه ترجمه سنی نقل ایندیورز : « برآنده هم ایلرلر هم کرلر ، هم کندنی کوسته ربروه آلر . سبالرک زاویه لرینی بوزوب دوم دوز یا پیش اولدینی قایالرکی ده صلابتی ، قویدر . بلی کیک بلی کی اینجه ، آیاقلری دوه قوشی کی دوز و دیکدر . قوشوشی قورت قوشامی کیدر . ٹوک آیاقلرینی قالدیردینی برده در حال آرد آیاقلرینی قومه سی تیلکی یاور و سنک کی قدر سبر یعدر » [شرف الدین ، عرب ادبیاتی ، بیلکی مجموعه سی ، صانی ۴] . عرب ادبیات ولسایتنده « آت » ك موقع واهیتی حقنده معلومات آتی ایچون « کمال الدین دمیری » نك « حیات الحیوان » نده کی « جواد » و بالخاصه « خیل » کله سنه باقکر [عبدالرحمن افندی ترجمه سی ، مطبعة عامره ۱۲۷۲ ، ص ۲۸۵ و ۴۱۳] . عجم شاعرلری ایچنده بالخاصه غزنویلرک مداحی « منوچهری » قصیده لرنده آنك اوصافی الك کوزله نرم ایتمکله معروفدر ؛ « نوبهار آمد و آورد کل تازه فراز * می خوشبوی فراز آور و بر ببط بنواز » مطلعلی قسم اعظمی آت وصفنه تخصیص ایدیلش اولان ربیعه سی بک معروفدر [حسین دانش ، سرآمدان سخن ، ص ۱۱۰] . بوکی بر جوق عجم شاعرلری آراسنده « کمال اصفهانی » ایله « انوری » و « ابوالفرج رونه » نك آت وصفنده کی شعرلری بک معروفدر . مؤخرأ ، آت مضمونلرینك اهمیت آرتهرق ، یالکز قصیده لره دکل ، غزللره و رباعیلره بیله مبالغه ایله کیرمشدر . ادبیاتمزه بزبوخالی تمامیه کورمکده یز . « ضیا پاشا » به کلنجه به قدر بوتون قصیده جیلر ، « احمد پاشا » دن ، « باقی » دن باشلایه رق « نفی » و « ریاضی » ده داخل اولدینی حالده ، آت وصفنده مبالغه کاریتلر تنظیمندن فارغ اولماشلردر . خلق ادبیاتمزه داستانی برماهیتی حائر نشیده وی شعرلرنده ، آنك اهمیت ، قلاسیق ادبیاتده اولدیغدن داها فضله وداها صمیمیدر : مشهور « صاری زیبک » تورکوسنده کی « یازیق اولسون تللی طوروشانکه * باقادی کی مور چیکنك قانه » نقراتی ، خیله عمومی نك ، یالکز و ورولان قهرمانی دکل آتی ده عین اهمیتله تللی ابتدکنی کوستره ن معیندار بر مثالدر .

دوام ایدن بوتلقی، آبدلرده پک واضح کورونیور: تورک خاقانی برملتی محو و مغلوب ایتدیکنی آکلاتمق ایچون «سورورلی، آتلینی ئولدوردم» دییور؛ یاخود ملتیه ظفر و غنیمت تأمین ایتدیکنی سوله مک ایچون «ملتیه آت ویردم، آت سورورلی آلدیم» طرزنده افاده لرده بولونیور. مع مافیه بز آتک اصل اهمیتنی «کول تکیں» ک شرفلی جنکلینی کوسترن سطرلرده کورییورز: «اوتوز برنجی سنه سنده «چاچا سنکون» لره قارشی محاربه ایتدک. کول تکیں اک ایلکین «تادیغینغ چور» آدلی بوز آتیه یینوب هجوم ایتدی؛ بو آت اوراده ئولدی. ایکنجی دفعه «ایشبارایاماتار» آدلی بوز آتیه یینوب هجوم ایتدی؛ بو آتده اوراده ئولدی. اوچنجی دفعه «یکینسلینگ» بکک «کدیملک» آدلی طور و آتیه یینوب هجوم ایتدی» [**]. ینه دیکر برهجومده «کول تکیں»، «بایرقون» آدلی آق آغیره یینیور [***]. کذلک «تورکش» لره قارشی «باشغو» آدلی بوز آتیه یینیور [***]؛ صوکر «قاراتورکش» لری مغلوب ایتدیکی دیکر بر محاربه ده «آلپ شالچی» آدلی بیاض آتیه یینیورکه، بونی متعاقب سنه لرده کی محاربه لرده هپ بو آتیه ییندیکنی کورییورز [****]. اونی متعاقب «کول تکیں»، «طوغو» قربنده کی محاربه ده «آزمان» آدلی آق آتیه، «قوشلیغاق» جوارنده کی حربده «آزایغین»ه، اوغوز لرله جنکنده ینه «آزمان»ه، وینه اوغوز لرله دیکر بر حربده «اوکسر» آدلی آق آتیه یینیور [*****]. بز «کول تکیں» کتابه لرنده آتیه ویریلن بواهمیتی «دیوان لغات الترک» ده کی داستانی مرثیه لرده ده کورییورز: مثلاً شاعر، قهرمانک «اقیلاج: سرعتلی جنس آت» نی مدح ایدرکن، عادتاً اونی ده قهرمان موقعنه چیقارییور؛ اوصافی مبالغه کارانه آکلاتیور. صید و شکار ایله مألوف و چین - ایران - یزانس یوللرینه آتیه حاکم برملتک ابتدائی و صمیمی شعر لرنده، آتیه بوقدر بویوک بر موقع ویریله سی چوق طبعیدر. بز بوتأثیری یالکز خلق ادبیاتمزدده دکل، ایران تقلیدی قلاسیق ادبیاتمزدده عصر لرجه کوره جکز.

اسکی تورک شاعر لری، مرثیه و قصیده لردن، قهرمانلق منقبه لرندن، جنک نغمه لرندن باشقا، حیاتک سائر هر درلو حادثه لر نی ده ترسم ایله مشرلدر. مرثیه لرده بیله طبیعتک شن و مسعود نظام لرینه قارشی دهرین بروجده واستغراق طویمقدن کری قالمایان شاعر لر، حیاته

[*] تومسن، اورخون کتابه لری، برنجی کتابه، شرق جهتی «ص ۱۰۹».

[**] عین اثر، برنجی کتابه، شرق جهتی «ص ۱۰۹».

[***] عین اثر، برنجی کتابه، شرق جهتی «ص ۱۱۰».

[****] عین اثر، برنجی کتابه، شمال جهتی «ص ۱۱۱ — ۱۱۲».

[*****] عین اثر، برنجی کتابه، شمال جهتی «ص ۱۱۲ — ۱۱۳».

طېئىقە، عشقە صىمىيى بىر رابطة ايله باغلىدرلر: يازكلنجە قارلر ك ارييه رك بلبللر ك ئۆتە جكنى، مسعود چىقتار ك سويىشە جكنى [ج ۱، ص ۴۳۵] سويلەرك حياتك ذوقنى طويان ساغوجى، كوزەل بىر جاريە كوردىكى زمان يوزىنى آيە، بويى آردىچ آغاچنە - عجملر ك تعبيرلە «عرعر» - بىكزە تيورر [ج ۱، ص ۳۱۵]. بوتون عاشقار كى سوكيليسنك كوزەللكندن، جفا سندن، سحر كار كوزلر نندن بحث ايدەر، آغلار [ج ۱، ص ۵۸، ۸۶، ۱۰۱]. قيرلر ك، اووالر ك كوزەللكنى، آياس كىجەلرى، وحشى بوز قيرلرى، دومانلى تپەلرى، بوزلى نهرلرى ترسم ايدەن تورك شاعرى، قوشلرە، اوردكلرە، قازلرە، كوچوك صو قوشلر يئە قارشى صىمىيى بىر محبت بىسلر؛ مجازلر ينى تشكىل ايجون بولوطلرە، يىلدزلرە، كونشە، آيە مراجمت ايدەر. فقط بو خصوصە اوكا ك بويوك موضوع، ترسم ايجون ك كوزەل وسيلە، يازك كلسيدر: مبدول غنىمترلە تتوج ايدەجك آقبن كونلر ينى دوشنەر ك يايلاقلرە چىقاركن، تورك صىمىيى روحندن قوپوب كلن نغمەلر، جداً بديعدر: «هر طرفدە تورلو تورلو چىچكلر آجدى، صانكە بىرلەر بىر قالىچە سربلش. يريوزى طبقى جتنە بىكزىيور. آرتق قيش هيج، هيج كىلەجك» [ج ۱، ص ۱۰۷]. يالكرملىك روحندن ملهم اولان اسكى تورك شاعرلر ينىك، بوندن اون ايكي عصر اول قوپوزلر ك نغمەلر يله مترافق اولارق انشادايتدكلرى بو ساغولر، قوشوقلر، بدييى قيمت اعتبار يله يوكسك برر شعر راعيانە نمونەسى عد اولونا بيلير. اسكى تورك ادبياتنك اولدجقە واسع ساحە سندن «تعليمى» اثرلر، اجتماعى حياتدە رهبر اولايىلەجك دستورلر، اخلاقى پارچەلردە مفقود دكلدر. قسماً ضرب مثل ماهيتنى حائر اولان بو پارچەلر، مىلى تورك اخلاقنك اسكى عمدەلر ينى كوسترمك اعتبار يلدە چوق شايان دقتدر. هجا وزننك آلتىلى، يديلى ويا سىزلىسىلە يازىلش قطعەلردن، ياخود، اون برلى، اون ايكيلى، اون اوچلى، اون درتلى بىتلردن تركب ايدەن بو پارچەلردە بخل وحسدك فنالغى، اكرام و انعام ايله ايل آراسندە شهرت قازانمەنك لزومى، قهرمانلغك فائەسى، اللهك بويوكلكى، بويوكلىرى وابويى صايوب اونلرە اطاعت ايتمك ضرورتى، دنيا نك مشقتلر يئە قاتالماق احتياجى، خلاصە تورك روحندە حالابوكون بيلە برحيات اولان اخلاقى تلقيلر، سادە وموجز بر افادە ايله آكلاتيلير [ج ۱، ص ۴۶، ۴۷، ۲۷۷، ۳۵۱، ۴۱۶، ۴۱۹] [*].

[*] «تورك ادبىياتى تاريخى مەدخل» ك ابلەك قسمندە، ابلەك شعرلر ك وزن وشكلى، اسكى شكللر ك دوامى وملى تورك داستانى قىندە معلومات مفصلە موجود ايسەدە، اثر ك انتشار يئە انتظاراً، يالسىز بوقارىدە كى جەھتلرى اقتباس ايله اكفأ ايتدك.